

Vaasan yliopisto
UNIVERSITY OF VAASA

JOHANNA SÄRKIJÄRVI

Pankkitoiminnan alueellinen kehityskaari Varsinais- Suomessa

ACTA WASAENSIA 306
ALUETIEDE 13

ISBN 978-952-476-551-0 (print)

ISBN 978-952-476-552-7 (online)

ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 306, print)

ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 306, online)

ISSN 1458-7866 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, print)

ISSN 2323-9131 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, online)

Julkaisija

Vaasan yliopisto

Julkaisupäivämäärä

Syyskuu 2014

Tekijä(t) Särkijärvi, Johanna	Julkaisun tyyppi Monografia	
	Julkaisusarjan nimi, osan numero Acta Wasaensia, 306	
Yhteystiedot Vaasan yliopisto Filosofinen tiedekunta/ Aluetiede PL 700 65101 Vaasa	ISBN ISBN 978-952-476-551-0 (print) ISBN 978-952-476-552-7 (online)	
	ISSN ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 306, print) ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 306, online) ISSN 1458-7866 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, print) ISSN 2323-9131 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, online)	
	Sivumäärä 186	Kieli Suomi
	Julkaisun nimike Pankkitoiminnan alueellinen kehityskaari Varsinais-Suomessa	
Tiivistelmä Tässä tutkimuksessa tarkasteltiin tapaustutkimuksen keinoin pankkijärjestelmän alueellista kehityskaarta Varsinais-Suomessa. Lähtökohtina olivat innovaation diffuusioteoria, keskus- ja vaikutusalueeteoria sekä yrityksen sijaintiteoriat. Näiden avulla tutkittiin, miten organisoitu pankkitoiminta innovaationa on levittäytynyt alueellisesti (vv. 1823–2007), miten se on kehittynyt osana yhdyskuntarakennetta (vv. 1960–2007) ja miten pankeissa on kehitetty toimipaikkaverkkoja toimintaympäristön muuttuessa (vv. 1983–2011) Varsinais-Suomessa. Keskeisimmät tutkimusaineistot olivat pankkien toimipaikkatiedot vuosilta 1823–2007, pankkien historiikit sekä teemahaastatteluaineisto vuodelta 2011. Tutkimuksessa on hyödynnetty sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä monipuolisen aineiston tulkinnassa. Tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että pankkitoiminnan leviämisen vauhtiin ja alueelliseen malliin Varsinais-Suomessa ovat vaikuttaneet erityisesti erot paikallisessa aktiivisuudessa, pankkiorganisaatiotyyppien (jako liikepankit/osuuspankit/säästöpankit) toisistaan poikkeavat päätöksentekorakenteet sekä sosiaaloudellisten rakenteiden muuttuminen. Tutkimuksen tulokset pankkien toimipaikkojen sijoittumisesta varsinaissuomalaisessa yhdyskuntarakenteesta viittaavat siihen, että pankkitoiminnan alueellinen keskittyminen on lisääntynyt 1960-luvulta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle mutta toimipaikkojen sijoittuminen ei ole ollut voimakkaasti riippuvaista yhdyskuntajärjestelmästä. Haastattelujen perusteella pankin toimipaikan roolin muuttuminen asiakastyössä rutiinipalvelujen hoidosta asiakkaiden konsultointiin on muuttanut toimipaikan sijoittamiseen vaikuttavia tekijöitä Varsinais-Suomessa. Toimipaikkaverkkojen kehittämisestä on tullut aiempaa vahvemmin osa pankkien strategista suunnittelua 2000-luvulla ja erot toimipaikkaverkoissa pankkiryhmittymien välillä ovat kasvaneet. Kiinnostavia jatkotutkimuksen kohteita olisivat esimerkiksi pankkien toimipaikkaverkkojen muutosten vaikutus paikallistalouksiin ja pankkipalveluiden koettu saavutettavuus.		
Asiasanat pankit, toimipaikat, verkot, sijainti, innovaatiot, diffuusio, yhdyskuntarakenne		

Publisher

Vaasan yliopisto

Date of publication

September 2014

Author(s) Särkijärvi, Johanna	Type of publication Monograph	
Contact information Vaasan yliopisto Filosofinen tiedekunta/ Aluetiede PL 700 65101 Vaasa	Name and number of series Acta Wasaensia, 306	
	ISBN ISBN 978-952-476-551-0 (print) ISBN 978-952-476-552-7 (online)	
	ISSN ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia 306, print) ISSN 2323-9123 (Acta Wasaensia 306, online) ISSN 1458-7866 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, print) ISSN 2323-9131 (Acta Wasaensia. Aluetiede 13, online)	
	Number of pages 186	Language Finnish
Title of publication Development of bank branch networks in Southwest Finland		
Abstract This is a case study on the development of regional retail bank branch networks in Southwest Finland, building on the theories of innovation diffusion, central place theories and location theories. The goals of the study were, firstly, to examine how organised banking as an innovation has diffused geographically in Southwest Finland between 1823 and 2007, secondly, to analyse the development of bank branch networks in the system of urban centres in Southwest Finland in 1960–2007, and thirdly, to study branching strategies adopted by banks during 1983–2011 as responses to changes in their business environment. The location and number of bank branch offices from 1823–2007 formed the primary research data. Further data was gathered in 2011 through interviews, and a review of written accounts on the histories of banks operating in Southwest Finland. Both quantitative and qualitative methods were used in analysing the data. The results of the study suggest that geographical diffusion and the pattern of regional banking in Southwest Finland were related to differences in local activity and decision-making structures in the different types of banks (commercial, cooperative, savings), varying from local to national, as well as to changes in the socio-economic environment. Additionally, the study indicates that banking activities have concentrated geographically since the 1960s but the location of bank branch offices is not strongly related to the central place hierarchy in Southwest Finland. Results from the interviews indicate that the role of bank branch offices in serving customers has changed from offering routine services such as paying bills to consulting which has altered the way banks have located their branch offices since the 1980s. Moreover, the interviews suggest that the development of bank branch networks is now more strongly linked to strategic planning in banks creating greater differences in the different types of bank branch networks as compared to the 1980s. Further research is needed especially on the impact of changes in bank branch networks in local economies and on the accessibility of banking services.		
Keywords Banks, branches, networks, location, innovations, diffusion, central places		

ESIPUHE

Väitöskirjatyön tekeminen on ollut kohdallani pitkä ja polveileva prosessi. Kiinnostus tutkimuksen tekemiseen ja tieteen ihmeelliseen maailmaan, joka on aina innostanut minua löytämään uusia asioita, on kuitenkin saanut minut palaamaan työn pariin kerta toisensa jälkeen.

Työni aihepiiriin ja jatko-opintoihin minut johdatti professori emeritus Pentti Yli-Jokipii, joka toimi ensimmäiset vuodet väitöskirjani pääasiallisena ohjaajana. Ilman hänen jatkuvaa tukeaan ja kannustustaan, joka on jatkunut vielä emeritukseksi siirtymisen jälkeen, en olisi uskaltanut lähtemään tähän prosessiin eikä väitöskirjani olisi valmistunut. Yhtä suuri kiitos kuuluu väitöskirjani ohjaajaksi Pentti Yli-Jokipiin jälkeen lupautuneelle professori Seija Virkkalalle. Hänen kullanarvoiset neuvonsa ovat ohjanneet minua oikeaan suuntaan vaikeissa kohdissa ja tehneet mahdolliseksi väitöskirjan loppuun saattamisen. Kiitän myös toista ohjaajaani Riitta Koskea hyvistä kommentteista, jotka ovat auttaneet minua eteenpäin työssäni ja tehneet tutkimuksestani sujuvamman. Esitarkastajiani professori Markku Tykkyläistä ja professori Markku Löytöstä kiitän erinomaisesta kriittisestä ja rakentavasta palautteesta, jonka avulla olen voinut parantaa tutkimukseni laatua. Markku Löytöstä kiitän lisäksi siitä, että hän on suostunut vastaväittäjäkseni.

Väitöskirjani sai alkunsa Turun yliopiston maantieteen laitoksella, nykyisellä geotieteiden ja maantieteen laitoksella. Kiitän sekä maantieteen laitosta että koko henkilökuntaa työskentelyni tukemisesta. Inspiraatiota toivat etenkin keskustelut opiskelijatoverieni kanssa. Erityiskiitoksen esitän Laura Leppäselle. Samoin kiitän henkilökuntaa ja jatko-opiskelijoita Vaasan yliopiston aluetieteen yksikössä, jotka ottivat minut lämpimästi vastaan. Toivon, että olisin ehtinyt viettää enemmän aikaa Vaasassa. Joustavuudesta ja kannustuksesta tutkimuksen tekoon esitän kiitokseni edelliselle työnantajalleni Turun yliopiston merenkulkualan koulutus- ja tutkimuskeskukselle ja sen henkilökunnalle. Tukenne on ulottunut niihinkin aikoihin, jolloin en ole työskennellyt palveluksessanne.

Sain etuoikeuden haastatella tutkimustani varten pitkän linjan pankki-alan ammattilaisia. Kiitän suuresti siitä, että löysitte aikaa haastatteluille ja jaoitte kanssani vuosikymmenten ajalta kokemuksianne ja näkemyksiänne. Kirjastojen tarjoama työskentelyhiljaisuus, mittavat aineistot sekä osaava ja avulias henkilökunta ovat olleet työni tekemisen kannalta ensiarvoisen tärkeitä. Olen kiitollinen erityisesti Turun yliopiston ja Helsingin yliopiston kirjastoille sekä British Librarylle.

VIII

Kiitän seuraavia tahoja tutkimustyöni taloudellisesta tukemisesta: Suomen Kulttuurirahaston Varsinais-Suomen rahasto, Suomen Kulttuurirahasto, OP-Pohjola-ryhmän tutkimussäätiö ja TOP-säätiö. Lisäksi kiitän maantieteen valtakunnallista tutkijakoulua sekä taloudellisesta tuesta että laadukkaista kursseista.

Lopuksi kiitän suurimpia tukijoitani perhettä ja ystäviä. Arvostan kärsivällisyyttä ja ymmärrystä, jota olette osoittaneet vuosien mittaan. Erityiskiitoksen annan vanhempieni, sisarusten ja anoppini lisäksi aviomiehelleni Jussille, joka on jakanut kanssani luomisen tuskaa ja jaksanut kannustaa monin tavoin työssäni eteenpäin. Tyttärelleni Siljalle kiitos uudenlaisen värin ja ilon tuomisesta elämään ja siitä, että väitöskirjani on saanut vielä viime metreillä levähtää hetken ennen lopullista kypsymistään.

Helsingissä 4.8.2014

Johanna Särkijärvi

Sisällys

ESIPUHE	VII
1 JOHDANTO.....	1
1.1 Rahoitusjärjestelmän alueellinen ulottuvuus	1
1.2 Tutkimusasetelma	4
1.3 Pankit osana rahoitusmarkkinoita	10
2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS	14
2.1 Pankki palveluyrityksenä	14
2.1.1 Pankin sijaintiproblematiikka	14
2.1.2 Keskus- ja vaikutusalue teoria	21
2.2 Pankkitoiminta innovaationa.....	27
2.2.1 Innovaation diffuusio teoria.....	27
2.2.2 Innovaatioiden kysyntä ja tarjonta.....	34
2.2.3 Pankkitoiminnan leviäminen toimipaikkaverkon laajentuessa.....	37
2.3 Osasynteesi.....	40
3 PANKIT JA TOIMINTAYMPÄRISTÖ.....	43
3.1 Rahoitusmarkkinat ja sääntelyjärjestelmä.....	43
3.1.1 Kehittymättömistä rahoitusoloista vahvasti säänneltyihin rahoitusmarkkinoihin	43
3.1.2 Rahoitusmarkkinoiden deregulaatio ja pankkikriisi	45
3.1.3 Rahoitusmarkkinat Suomessa pankkikriisin jälkeen	47
3.2 Pankkipalvelujen kuluttaminen ja tekninen kehitys.....	50
3.3 Osasynteesi.....	55
4 AINEISTOT JA MENETELMÄT	57
5 PANKIT YHDYSKUNTARAKENTEESSA 1960–2007	64
5.1 Analyysin tarkoitus	64
5.2 Pankkien sijoittuminen keskusyhdyskuntiin.....	65
5.2.1 Keskukset Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) mukaan	65
5.2.2 Keskukset Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) mukaan	69
5.2.3 Yhdyskunnat Palomäen (1992) mukaan	71
5.3 Pankkien sijoittuminen kunnittain	73
5.4 Väestön määrä ja pankkien sijoittuminen	78
5.5 Osasynteesi.....	84

6	PANKKITOIMINNAN LEVIÄMINEN 1820-LUVULTA 2000-LUVUN ALKUUN	87
6.1	Analyyysin tarkoitus.....	87
6.2	Pankkien toimipaikkaverkkojen kehitys Suomessa.....	88
6.3	Pankkitoiminta Varsinais-Suomessa	93
6.3.1	Pankkitoiminta saapuu Varsinais-Suomeen: 1800-luku.....	93
6.3.2	Varsinais-Suomen pankkimarkkinoiden monipuolistuminen: 1900-luvun alusta 1950-luvulle	99
6.3.3	Toimipaikkaverkkojen supistuminen: 1990-luvulta 2000-luvulle	110
6.4	Osasynteesi	114
7	PANKKIEN TOIMIPAikkojen JA TOIMIPAikkaverkkojen KEHITTÄMINEN 1980-LUVULTA 2000-LUVULLE.....	118
7.1	Asiantuntijahaastattelut	118
7.2	Pankin toimipaikan rooli ja tehtävät.....	122
7.3	Toimipaikkaverkon kehittäminen.....	127
7.3.1	Ennen pankkikriisiä.....	127
7.3.2	Pankkikriisi ja siitä toipuminen.....	128
7.3.3	Verkkopankkiaikakausi	130
7.4	Osasynteesi	134
8	SYNTEESI.....	137
8.1	Pankkipalvelujen alueellisen tarjonnan kehittyminen	137
8.2	Pankin toimipaikan sijoittaminen	140
8.3	Toimipaikat yhdyskuntarakenteessa.....	142
	LÄHTEET	145
	LIITTEET	163

Kuviot

Kuvio 1.	Tutkimusalue ja tutkimusalueella sijaitsevat kunnat vuoden 2006 kuntajaon mukaisesti.	6
Kuvio 2.	Rahoitusmarkkinoiden yksinkertaistettu malli (Lehtiö 2000: 9–10). 11	
Kuvio 3.	Talletuspankkien henkilöstön ja konttorien määrän kehitys Suomessa vuosina 1984–2010 (Finanssialan Keskusliitto 2011: 9).	13
Kuvio 4.	Mahdolliset päätöksentekorakenteet innovaation levittämisessä Brownia (1981: 52–53) mukaillen: keskitetty, koordinoitu tai kokonaan hajautettu.	35
Kuvio 5.	Innovaation tarjonta lähtökohtana pankkitoiminnan leviämisen tarkasteluun.	37
Kuvio 6.	Tavallisimmat suomalaisten käyttämät maksutavat Finanssialan Keskusliiton selvityksen mukaan vuosina 1992–2010 (Kuhno & Halonen 2010: 48).	53
Kuvio 7.	Kotitalouksien rahoitusvarat 1995–2008, mrd euroa (Tilastokeskus 2012).	54
Kuvio 8.	Kotimaisten liikepankkien, säästöpankkien ja osuuspankkien toimipaikkojen lukumäärän kehitys Suomessa vuosina 1830–2007 (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Tilastokeskus 1977–1986; Tilastokeskus 1988–2005; Aaku 1957; Kuusterä 1995; Kuusterä 2002; Suomen pankkiyhdistyksen tilastot). Katkoviivan kohdalla ajan jaksotus muuttuu.	90
Kuvio 9.	Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1860–1890. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.	96
Kuvio 10.	Pankkien toimipaikat Varsinais-Suomessa pankkiorganisaatiotyypin mukaan vuosina 1860–2007. Postisäästöpankkeihin luetaan tässä pelkkään pankkitoimintaan keskittyneet toimipaikat. (Omat aineistot.)	99
Kuvio 11.	Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1900–1930. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.	103
Kuvio 12.	Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1900–1930. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.	104
Kuvio 13.	Pankkien toimipaikkojen suhteelliset määrät Varsinais-Suomessa organisaatiotyypin mukaan vuosina 1900–2007. Posti(säästö)-pankkeihin luetaan tässä pelkkään pankkitoimintaan keskittyneet toimipaikat.	105
Kuvio 14.	Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1940–1970. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.	109

- Kuvio 15.** Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1940–1970. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen..... 110
- Kuvio 16.** Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1980–2007. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen..... 112
- Kuvio 17.** Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1980–2007. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen..... 113
- Kuvio 18.** Päätöksentekorakenne Brownia (1981) mukaillen eri pankkiorganisaatiotyypeissä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Suomessa. 116

Taulukot

Taulukko 1.	Tutkimuksessa käytetyt menetelmät ja aineistot.	63
Taulukko 2.	Liikepankkien toimipaikkojen ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen yhteenlaskettu määrä ja suhteellinen osuus Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemisessa keskuksissa ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970 ja 1980.	66
Taulukko 3.	Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen luokittelemisessa keskuksissa ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970 ja 1980.....	68
Taulukko 4.	Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) luokittelemisessa keskuksissa (taajamissa) ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1970 ja 1980.	70
Taulukko 5.	Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Palomäen (1992) määrittelemisessä yhdyskunnissa vuosina 1990 ja 2007.....	73
Taulukko 6.	Liikepankkien toimipaikat kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) Varsinais-Suomessa ja Turun osuus toimipaikoista vuosina 1960, 1970, 1980, 1990 ja 2007.	75
Taulukko 7.	Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970, 1980, 1990 ja 2007.	77
Taulukko 8.	Liikepankkien toimipaikat (LP) ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat (OP ja SP) kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) vuonna 1960 Varsinais-Suomessa. Kaikki kunnat on jaettu viiteen ryhmään sen mukaan, miten monipuolisesti eri pankkiryhmiä palveluja on tarjolla kunnassa. Luku kunnan vieressä on toimipaikkojen yhteenlaskettu määrä.	78
Taulukko 9.	Väestön määrä (maassa asuva väestö) ja pankkien toimipaikat (tp) kunnittain (vuoden 2006 alun kuntajako) vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007 (väestötilastot Tilastokeskus 1970; Tilastokeskus 1980; Tilastokeskus 1990; Tilastokeskus 2007).....	82
Taulukko 10.	Väestön määrä per pankin toimipaikka (tp) kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007.....	83

Taulukko 11. Väestön ja pankkien toimipaikkojen alueellista jakaumaa vertaileva alueellinen assosiaatiokerroin vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007. Aluejakona käytetty vuoden 2006 kuntajakoa. 84

1 JOHDANTO

1.1 Rahoitusjärjestelmän alueellinen ulottuvuus

Rahoitus- ja pankkijärjestelmän hyvä toimivuus ja vakaus ovat talouskasvun ja hyvinvoivan yhteiskunnan perusedellytyksiä. Hyviä esimerkkejä siitä, miten rahoitusjärjestelmän toimivuus vaikuttaa yhteiskunnan taloudelliseen kehitykseen ovat 1990-luvun alun pankkikriisi Suomessa sekä vuonna 2008 USA:ssa alkanut finanssikriisi, joka käynnisti lähes maailmanlaajuisen taloudellisen taantuman. Valtioiden toimet rahoitussektorin pelastamiseksi sekä 1990-luvun alun Suomessa että useassa maassa vuonna 2008 alkaneen finanssikriisin jälkeen osoittavat, miten merkittävänä rahoitussektorin roolia yhteiskunnassa pidetään. Vuoden 2008 finanssikriisi kertoo myös siitä, miten kansalliset pankki- ja rahoitusjärjestelmät ovat tulleet entistä kiinteämmäksi osaksi kansainvälisiä rahoitusmarkkinoita ja miten pääomat liikkuvat aiempaa vapaammin valtioiden rajojen yli. O'Brien (1992) liittää tämän kansainvälistymiskehityksen erityisesti parannuksiin informaatio- ja viestintäteknologiassa sekä rahoitusmarkkinoiden sääntelyn vähentämiseen useissa valtioissa. Hän on esittänyt, että paikalla tai rajoilla ei olisi enää juuri merkitystä, kun raha virtaa vapaasti kansainvälisessä rahoitusjärjestelmässä.

Vaikka raha onkin nykyisin pääosin virtuaalista ja rahoitusmarkkinat ovat monessa mielessä kansainväliset, rahoitusmarkkinat eivät toimi pelkästään globaalilla tasolla. Rahoitusmarkkinoiden kansainvälistyminen on muuttanut rahoituksen maantiedettä, mutta se ei ole poistanut maantieteen merkitystä (Martin 1994: 274). Vuoden 2008 finanssikriisi ei ole ainoastaan hyvä esimerkki siitä, että rahoitusmarkkinoilla on vahva globaali ulottuvuus, vaan myös siitä, että niillä on merkittävä paikallinen ja kansallinen ulottuvuus. Tästä on osoituksena muun muassa se, että valtiot ovat tehneet merkittäviä interventioita rahoitusmarkkinoille finanssikriisin ratkaisemiseksi ja että osa pankeista on kriisin myötä otettu valtion haltuun (French, Leyshon & Thrift 2009: 288–289, 297). Vaikka kriisi on kansainvälinen, sen seuraukset ja toimenpiteet kriisin ratkaisemiseksi ovat hyvin konkreettisia paikallisella tasolla. Toinen esimerkki pankkijärjestelmien paikallisesta ulottuvuudesta löytyy Dymskin (2009) tutkimuksesta. Hän tuo esille muun muassa sen, että globaalisti toimivat pankit saattavat tarjota paikallisesti erilaisia pankkipalveluja, minkä lisäksi ne usein tarjoavat eri asiakasryhmille pankkipalveluja erilaisilla ehdoilla ja joskus myös erilaisten toimipaikkojen kautta. Rahoitusjärjestelmä on monella tapaa globaali, mutta se saa erilaisia muotoja paikallisesti eri puolilla maailmaa.

Rahoitusjärjestelmät ja pankkijärjestelmät niiden osana toimivat monella alueellisella tasolla. Kuten Martin (1999: 6) toteaa, erilaisista instituutioista ja markkinoista koostuvat rahoitusjärjestelmät ovat monessa merkityksessä spatiaalisia ja niillä on institutionaalinen ja organisatorinen maantieteensä. Järjestelmän toimijat keräävät, vastaanottavat ja ansaitsevat rahaa eri paikoissa ja paikoista, minkä jälkeen raha kiertää eri aluetasoilla. Alessandrini ja Zazzaron (1999: 75) mukaan alueellisten pankkijärjestelmien tarve perustuu samoihin tekijöihin kuin tarve pankkijärjestelmän olemassaololle ylipäänsä: informaatio markkinatoimijoista ei ole täydellistä, minkä lisäksi rahan siirtämiseen toimijalta toiselle liittyy transaktiokustannuksia. Alueellisia pankkijärjestelmiä siis on olemassa, koska paikalliset toimijat, kuten esimerkiksi pienet yritykset, eivät välttämättä voi tai halua asioida suoraan globaalien rahoituskeskusten kanssa. (Alessandrini & Zazzaro 1999: 75.)

Rahoitusjärjestelmän spatiaalisuus ilmenee Martinin (1999: 6–10) mukaan eri tavoilla. Se näkyy ensinnäkin järjestelmän alueellisessa rakenteessa, kuten rahoituslaitosten toimipaikkojen sijainneissa. Rahoitusjärjestelmän alueelliseen rakenteeseen vaikuttavat useat samat tekijät kuin muihinkin toimialoihin, esimerkiksi agglomeraatiotalous, kaupunkien hierarkkinen rakenne ja polkuriippuvuus. Toisen spatiaalisuuden ilmenemismuoto on institutionaalinen maantiede, mikä näkyy muun muassa kansallisesti erilaisiksi kehittyneinä rahoitusjärjestelminä. Tämä vaikuttaa Martinin mukaan siihen, miten raha liikkuu paikkojen ja yhteisöjen välillä. Kolmas rahoitusjärjestelmän spatiaalisuuden ilmenemismuoto on regulatorinen tila. Erilaiset sääntelyjärjestelmät ovat tuottaneet ja tuottavat spatiaalisesti toisistaan poikkeavia rahoitusjärjestelmiä. Regulatoristen tilojen erot vaikuttavat rahan liikkumiseen ja kiertoon. Regulatoristen tilojen vaikutuksesta voidaan ottaa esimerkiksi offshore rahoituskeskukset, kuten Cayman-saaret, joihin rahoitusmarkkinoiden keskimääräistä väljempi sääntely on houkuttellut pankkeja ja muita rahoitusmarkkinoiden toimijoita (Roberts 1994). Viimeisenä Martin (1999: 9–10) mainitsee valtion julkisen rahoitustilan (space) ja viittaa termillä valtion merkittävään rooliin sekä rahoitusjärjestelmän sääntelijänä että toimijana rahoitusmarkkinoilla.

Martinin (1999: 6) mainitsemaa, paikallisesti merkittävää rahoitusjärjestelmän alueellista rakennetta ja sen kehittymistä on Suomessa tutkittu melko vähän. Laurinkari (1980) on tarkastellut osuuspankkitoiminnan alueellista levittäytymistä vuosina 1903–1977, Koponen (2008) kilpailua paikallisilla pankkimarkkinoilla 1990- ja 2000-luvuilla ja Hyytinen ja Toivanen (2002) pankin toimipaikkaverkon tiheyden vaikutusta talletusten keräämiseen, mutta muutoin Suomen rahoitusjärjestelmän alueellisesta ulottuvuudesta on ollut saatavilla lähinnä tilastotietoa. Rahoitusjärjestelmän alueellisen rakenteen tutkiminen on kuitenkin tärkeää, sillä

rahoitusjärjestelmän alueellinen rakentuminen vaikuttaa alueiden taloudelliseen kehittymiseen (Dow 1990; Sokol 2007). Lisäksi suomalaisessa rahoitusjärjestelmässä, joka on hyvin pankkikeskeinen, on tapahtunut kolmenkymmenen viime vuoden aikana merkittäviä muutoksia, jotka ovat vaikuttaneet myös rahoitusjärjestelmän alueelliseen rakenteeseen. Teknologian kehitys on tehnyt mahdolliseksi pankkiasioiden hoidon mm. puhelin- ja internetpalveluiden avulla ja samanaikaisesti pankkien välinen kilpailu on kiristynyt erityisesti pankkitoimintaa rajoittaneen säännöstelyn purkamisen vuoksi. Pankit ovat joutuneet arvioimaan uudestaan kilpailustrategioitaan, ja uudistusten myötä aiemmin merkittäväksi kilpailueduksi koettua tiheää toimipaikkaverkkoa on voimakkaasti supistettu. (Vesala 2000: 12, 19, 25, 182.)

Rahoitusjärjestelmän alueellista rakennetta voidaan kuvata monella tavalla, esimerkiksi rahoitusorganisaatioiden myöntämien lainojen alueellisen jakauman kautta, mutta konkreettinen ja helposti esitettävä kuvaaja on rahoitusorganisaatioiden toimipaikkojen määrä ja sijoittuminen eli toimipaikkaverkko. Rahoitusorganisaatioiden toimipaikkaverkko on myös siinä mielessä hyvä rahoitusjärjestelmän alueellisen rakenteen kuvaaja, että rahoitusorganisaatioiden toimipaikkaverkkojen supistaminen voi synnyttää erilaisia rahoitusmahdollisuuksien alueita. Toimipaikkojen sulkemisten jälkeen rahoituslaitosten tietämys niistä yhdyskunnista, joissa ne eivät enää ole fyysisesti läsnä, vähenee, mikä lisää rahoituslaitosten varovaisuutta luotonantossa näillä alueilla (Leyshon & Thrift 1997: 223). Erilaisten rahoitusmahdollisuuksien alueiden syntymiseen toimipaikkojen vähentämisen ohella vaikuttaa myös se, että useat pankit ja muut rahoituslaitokset ovat ottaneet käyttöön sähköisiä, asiakkaiden luottokelpoisuutta mittaavia järjestelmiä. Järjestelmät estävät automaattisesti joidenkin ihmisten lainansaannin ilman rahoituslaitoksen toimipaikassa kasvokkain tehtävää arviointia. Usein nämä ihmiset asuvat alueilla, jotka ovat kärsineet keskimääräistä enemmän toimipaikkojen sulkemisista. Siten kahden prosessin, rahoituslaitosten toimipaikkojen vähentämisen ja sähköisiin järjestelmiin siirtymisen, johdosta tietyillä alueilla rahoituspalvelujen saanti on selvästi heikentynyt. (Leyshon & Thrift 1999; Leyshon ym. 2004.) Rahoituspalvelujen heikkoon saatavuuteen tietyjen väestönsien keskuudessa on maantieteellisessä kirjallisuudessa viitattu termillä 'financial exclusion' (Leyshon & Thrift 1997: 228).

Australialaisen The House of Representatives Standing Committee on Economics, Finance and Public Administrationin (1999: 27–30) raportissa listataan useita mahdollisia seurauksia, joita pankin toimipaikan sulkemisella voi olla yksilön, yrityksen ja yhteisön tasolla. Näitä ovat muun muassa: huonontuneet mahdollisuudet saada lainaa ja taloudellista neuvontaa, turvallisuusriskien kasva-

minen kuljettaessa ja säilöittäessä suuria määriä käteistä sekä ostosmatkojen suuntautuminen niihin keskuksiin, joissa pankkipalveluja on tarjolla (yhdistelmämatkat). Raportti on etenkin siinä mielessä kiinnostava, että siinä nostetaan esille ostosmatkojen mahdollinen uudelleen suuntautuminen pankin toimipaikan lakkauttamisen jälkeen. Mikäli ostosmatkat alkavat suuntautua uudelleen pankkien vetäytyessä tietyiltä alueilta, se voi käynnistää palvelurakenteen muutoksen näillä alueilla ja vähentää muidenkin kuin pankkipalvelujen saatavuutta.

Martin ja Klagge (2005: 392–395) nostavat esille sen, että etäisyyden kasvaessa lainaa hakevan yrityksen ja potentiaalisen lainanantajan välillä tiedon saanti lainanhakijan luottokelpoisuudesta vaikeutuu samoin kuin lainanhakijan talouden kehityksen seuranta myöhemmässä vaiheessa. Tiedon tuottaminen ja siirtäminen aiheuttaa kustannuksia kummallekin osapuolelle. (Martin & Klagge 2005: 392–395.) Toisaalta rahoituslaitoksen toimipaikan ja yrityksen välisen etäisyyden vaikutus yrityksen lainansaantimahdollisuuksiin ei ole täysin yksiselitteistä, sillä esimerkiksi Carling ja Lundberg (2002) tutkiessaan johtavan ruotsalaisen pankin lainanantoa tulivat siihen tulokseen, että fyysisen etäisyyden kasvu asiakkaan ja pankin toimipaikan välillä ei vaikuta pankin mahdollisuuksiin hankkia asiakkaista informaatiota ja siten yrityksen lainansaantimahdollisuuksiin. Ristiriitaiset tulokset voivat johtua siitä, että etäisyyden merkityksen on todettu vaihtelevan rahoituspalvelutyypeittäin ja rahoitusorganisaatiosta riippuen (Brevoort & Wolken 2008). Lisäksi on muistettava, että rahoitusorganisaation ja asiakkaan välistä etäisyyttä voidaan mitata monella tavalla. Alessandrini, Presbitero ja Zazzaro (2007) tekevät ensinnäkin eron operationaalisen ja funktionaalisen etäisyyden välille viitaten operationaalisella etäisyydellä rahoitusorganisaation toimipaikan ja asiakkaan väliseen etäisyyteen ja funktionaalisella etäisyydellä rahoitusorganisaation päätöksenteon keskuksen ja asiakkaan väliseen etäisyyteen. Toisekseen he huomauttavat, että funktionaalista etäisyyttä voidaan mitata usealla eri tavalla. Funktionaalisen etäisyyden mittaamisessa voidaan käyttää erilaisia fyysisistä, taloudellista tai sosio-kulttuurista etäisyyttä kuvaavia tekijöitä. Alessandrini, Presbitero ja Zazzaro (2007) tulevat omassa tutkimuksessaan siihen tulokseen, että funktionaalisen etäisyyden kasvu asiakkaan ja rahoitusorganisaation välillä vaikuttaa etenkin pienten yritysten lainansaantimahdollisuuksiin negatiivisesti.

1.2 Tutkimusasetelma

Katsaukseni edellä maantieteelliseen kirjallisuuteen osoittaa, että rahoitusjärjestelmiä on mahdollista tarkastella monella alueellisella tasolla ja että rahoitusjärjestelmissä tapahtuvilla muutoksilla voi olla merkittäviä seurauksia paikallisella

tasolla. Koska Suomen rahoitusjärjestelmästä on tehty vain vähän maantieteellistä tutkimusta, olen valinnut tämän tutkimuksen lähtökohdaksi suomalaisen rahoitusjärjestelmän alueellisen rakenteen kehityksen tarkastelun pitkällä aikavälillä. Olen rajannut näkökulmaani siten, että olen ottanut tarkasteluun vain Suomessa toimivat talletuspankit. Koska pankeilla on keskeinen asema rahoituksenvälityksessä Suomessa, niiden tarkastelu antaa melko kattavan kuvan koko rahoitusjärjestelmästä ja tekee samanaikaisesti mahdolliseksi tutkia melko yhtenäistä toimijoiden joukkoa. Tosin on otettava huomioon, että pankit ovat laajentaneet palveluvalikoimaansa etenkin 1990-luvulta lähtien ja että niiden erottaminen muusta rahoitussektorista on nykyisin entistä vaikeampaa. Kuitenkin pitkän aikavälin tarkastelussa pankit ovat helpohkosti rajattava joukko toimijoita.

Olen käyttänyt alueellisen rakenteen kuvaajana pankkien toimipaikkaverkkoja. Toimipaikalla tarkoitan pankin konttoria tai muuta pankin palveluja tarjoavaa vakinaista toimipistettä. Joidenkin toimipisteiden palveluvalikoima ei ole ollut yhtä laaja kuin konttorien, mutta toisaalta edes konttorit eivät ole täysin verrannollisia keskenään, koska niiden aukioloajat ja palveluvalikoimat ovat vaihdelleet. Pankeilla on usein yksi päätoimipaikka, jota kutsutaan pääkonttoriksi, ja sivutoimipaikkoja. Liikepankkien sivutoimipaikkoja kutsutaan yleensä haarakonttoreiksi ja osuus- ja säästöpankkien sivutoimipaikkoja sivukonttoreiksi. Käytän tässä tutkimuksessa haarakonttoreista ja sivukonttoreista nimitystä sivutoimipaikka. Pankkiautot tai muut liikkuvat toimipisteet eivät ole tarkastelussa mukana.

Koska tietojen saaminen pankkien toimipaikkojen tarkoista sijainneista eri vuosikymmeninä on osoittautunut hyvin aikaa vieväksi, olen rajannut edelleen tutkimuskohteen alueellisesti kattamaan vain Varsinais-Suomen (kuvio 1). Lähtökohdani on tapaustutkimus, jossa tapaus rajautuu alueellisesti. Varsinais-Suomi soveltuu hyvin pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen kehittymisen tarkasteluun, sillä suurimmalla osalla Suomessa toimineista ja toimivista pankeista on joko ollut tai on edelleen toimipaikkoja Varsinais-Suomessa. Lisäksi se soveltuu hyvin pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen kehittymisen tarkasteluun pitkällä aikavälillä, sillä organisoitunutta pankkitoimintaa syntyi ensimmäiseksi Varsinais-Suomeen, josta se levisi muualle maahan. Pankkijärjestelmän rakentuminen Suomeen alkoi 1800-luvun alussa, kun Suomen ensimmäinen säästöpankki perustettiin Turkuun (Kuusterä 1995: 42). Tutkimukseni ajallinen raja on tehty tähän perustuen, koska tarkoitukseni on ollut tutkia ainoastaan pankkijärjestelmän eikä yleisen luototustoiminnan alueellisen rakenteen kehittymistä. Tarkasteltava ajanjakso on siten 1800-luvulta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle.

Kuvio 1. Tutkimusalue ja tutkimusalueella sijaitsevat kunnat vuoden 2006 kuntajaon mukaisesti.

Tavoitteenani on siis tarkastella pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen kehittymistä. Tämä olisi mahdollista tehdä useasta eri teorettisesta näkökulmasta, minkä vuoksi tavoitteenani on ensin luoda tarkastelukehikko pankkien toimipaikkaverkkojen kehityksen tutkimiseksi. Sokol (2007: 226) tunnistaa maantieteellisessä kirjallisuudessa kolme sopivaa lähtökohtaa rahoituspalvelujen alueellisen rakenteen tutkimiselle: palvelujen maantiede, rahoituspalvelujen maantiede ja Castellsin (1989) esittelemä käsite ”space of flows” eli virtojen tila. Sokol (2007: 226) itse on ottanut tutkimuksessaan Irlannin rahoituspalvelujen alueellisesta rakenteesta lähtökohdaksi virtojen tilan, sillä hän uskoo sen tarjoavan parhaan nä-

kökulman liiketoimintojen sijaintidynamiikan tarkasteluun tietoyhteiskunnassa. Virtojen tila on tarkoitettu erityisesti tietoyhteiskunnan ilmiöiden tarkasteluun, mutta tietoyhteiskuntaa edeltävän ajan tutkimiseen se ei sovellu yhtä hyvin. Sokolin (2007) mainitsema palveluiden maantiede on siten parempi lähtökohta pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen tutkimiseen pitkällä aikavälillä, sillä pankkitoiminta ei ollut samalla tavalla globaalia 1800-luvulla kuin 1900-luvun loppupuoliskolta lähtien. Palveluiden maantieteen kenttä on laaja, ja palveluyritysten sijoittamisperusteet vaihtelevat palvelusektoreittain ja jopa yritystasolla, mutta yleisellä tasolla olevat palveluiden sijoittumista koskevat teoriat, kuten keskus- ja vaikutusalueeteoria, voisivat olla hyödyllisiä pankkitoiminnan alueellista kehittymistä ja sijoittumista tarkastellessa. Parr ja Budd (2000: 594) toteavat, että keskus- ja vaikutusalueeteoria soveltuu hyvin sellaisen taloudellisen toiminnan tutkimiseen, jonka kysyntä on alueellisesti hajautunutta ja jonka kysynnän ja tarjonnan alueelliset mallit ovat yhteydessä toisiinsa. Toisin sanoen tällöin yrityksen tai organisaation tuottamat palvelut tai tuotteet ovat sellaisia, että asiakkaiden on hankalaa kuluttaa niitä etäältä, ja yrityksen tai organisaation on järjestettävä tuotteidensa tai palveluidensa tarjonta ja jakelu siten, että alueellisesti hajallaan oleva kysyntä voidaan tyydyttää. Rahoitussektorilla Parrin ja Buddin (2000: 594) mainitsemat ehdot täyttyvät: Ensinnäkin rahoitusorganisaatioiden palveluja käyttävät lähes kaikki yhteiskunnan toimijat, ja kysyntä on siten alueellisesti hajautunut. Toiseksi kyseessä on palvelu, mikä tarkoittaa, että pääasiallisesti se tuotetaan ja kulutetaan samanaikaisesti. Tällöin voidaan ajatella, että kysynnän ja tarjonnan alueelliset mallit ovat yhteydessä toisiinsa. Tosin pankkipalveluista osa voidaan nykyisin kuluttaa myös etäältä (puhelinpalvelut ja verkkopankki), mutta osa palveluista vaatii edelleen toimipaikassa asiointia. Tertiäritoimintojen sijoittumisen tarkasteluun tarkoitettu keskus- ja vaikutusalueeteoria on hyvä lähtökohta tutkimukselleni, sillä sen avulla on mahdollista myös tutkia, miten pankkitoiminta on kehittynyt osana yhdyskuntarakennetta Varsinais-Suomessa.

Kolmannesta Sokolin esittämästä lähtökohdasta, rahoituspalvelujen maantieteestä tai rahoituksen maantieteestä, ei ole olemassa yhtä paljon tutkimusta kuin palvelujen maantieteestä, mutta rahoituspalvelujen maantiede tarjoaa täydentävän lähtökohdan palveluyrityksen sijaintidynamiikan tarkasteluun. Yleisesti ottaen maantieteellistä näkökulmaa hyödyntävissä rahan ja talouden tarkasteluissa on paljolti keskitytty kansainvälisiin rahoitus- ja valuuttamarkkinoihin ja niiden muutosten tutkimiseen sekä siihen, millaisia vaikutuksia rahoitusmarkkinoilla on taloudellisesti, poliittisesti ja yhteiskunnallisesti (esimerkiksi Cohen 1998; Martin 1999; Laulajainen 2003; Clark 2005; French, Leyshon & Wainwright 2011). Rahaa ja taloutta on tutkittu etenkin poliittisen talusmaantieteen näkökulmasta, mutta maantieteessä yleisesti vaikuttanut niin sanottu kulttuurinen käänne on suunnan-

nut tutkimusta osittain uudelleen (Leyshon 1995; Leyshon 1997; Leyshon 1998). Jos kuitenkin halutaan tarkastella paikallisen rahoitusjärjestelmän alueellista kehitystä, kiinnostavimpia ovat rahoituslaitosten toimipaikkaverkkoja ja yleensä paikallisia rahoitusmarkkinoita käsittelevät tutkimukset. Maantieteessä on tehty tutkimusta pankkien toimipaikkaverkkojen kehityksestä muun muassa Isossa-Britanniassa, Italiassa, Australiassa, USA:ssa ja Irlannissa. Näissä maissa rahoitusmarkkinoiden sääntelyn uudistaminen, tekninen kehitys ja globaali taloudellinen integraatio ovat 1990-luvulta lähtien pienentäneet pankkien toimipaikkaverkkojen laajuutta. (Leyshon & Thrift 1997; Alessandrini & Zazzaro 1999; Leyshon & Pollard 2000; Argent & Rolley 2000; Sokol 2007.) Martin (1999: 12) toteaa useimpien rahoitusjärjestelmän muutosta seuranneiden tunnustaneen nämä kolme edellä mainittua ja pankkien alueelliseen rakenteeseen vaikuttanutta kehityssuuntaa. Nämä kolme muutostekijää ovat kuitenkin vaikuttaneet hieman eri tavalla ja eri tahtiin eri maissa. Esimerkiksi Unkarissa pankkien toimipaikkojen määrä kasvoi 1990-luvulla toisin kuin edellä mainituissa maissa (Gál 2000). Muutokset voivat olla myös erisuuntaisia saman maan sisällä eri rahoitusorganisaatiotyyppien kohdalla riippuen muun muassa sääntelyn eroista. Espanjassa liikepankkien toimipaikkojen määrä väheni samanaikaisesti kuin säästöpankkien ja osuuskuntamuotoisten luottolaitosten toimipaikkojen määrät kasvoivat vuosina 1998–2003 (Juan 2008: 152).

Rahoitusorganisaatioiden toimintaympäristössä tapahtuneiden merkittävien muutosten vaikutus rahoitusjärjestelmien alueelliseen rakenteeseen kolmenkymmenen viime vuoden aikana on useasti esille noussut teema rahoituksen maantieteeseen kuuluvissa tutkimuksissa. Tästä syystä olen ottanut yhdeksi tutkimukseni tavoitteeksi selvittää, miten pankkien toimintaympäristössä tapahtuneet merkittävät muutokset ovat vaikuttaneet pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämiseen Varsinais-Suomessa. Liitän tämän näkökulman organisaation sijaintiproblematiikan tarkasteluun. Pyrin siis selvittämään, miten pankit ovat kehittäneet toimipaikkaverkkojaan ja sijoittaneet toimipaikkojaan Varsinais-Suomessa ja miten pankkien toimipaikkaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat tähän vaikuttaneet.

Keskus- ja vaikutusalueeteoreettisen ja organisaation sijaintiproblematiikan tarkastelun lisäksi tarvitsen tutkimukseeni teoreettisen viitekehyksen pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen syntymisen ja kehittymisen tutkimiseen. Tähän tarkoitukseen olen valinnut innovaation diffuusioteorian, jonka avulla pyrin kuvaamaan pankkijärjestelmän alueellisen rakenteen syntymistä ja alueellista leviämistä. Samankaltaista hallinnollisilla päätöksillä syntynyttä innovaation diffuusiota on tutkittu aiemmin muun muassa postitoimipaikkojen osalta (Löytönen 1985).

Tutkimukseni tarkoituksena on siis selvittää, miten pankkitoiminnan alueellinen rakenne on kehittynyt Varsinais-Suomessa. Tutkimukseni tarkoitusta jäsentävät ja tarkentavat tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. Miten pankkitoiminta on levittäytynyt ja rakentunut alueellisesti Varsinais-Suomeen?
2. Miten pankkitoiminta on kehittynyt osana yhdyskuntarakennetta Varsinais-Suomessa?
3. Miten pankeissa on kehitetty toimipaikkaverkkoja ja miten pankkien toimintaympäristössä tapahtuneet merkittävimmät muutokset ovat vaikuttaneet toimipaikkaverkon kehittämiseen Varsinais-Suomessa?

Etsin eri tutkimuskysymyksiin vastauksia eri aikajaksoilta. Pankkitoiminnan levittäytymisen tarkastelu alkaa 1800-luvulta, kun taas pankkitoiminnan kehittymisen tarkastelu osana yhdyskuntarakennetta alkaa vasta 1960-luvulta aineistojen saataavuuden takia. Pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämistä pankkien näkökulmasta tarkastelen 1980-luvun alusta lähtien, sillä analyysini perustuu haastatteluihin ja tätä pidemmän aikajakson tarkasteluun olisi ollut vaikeaa löytää haastateltavia. Olen valinnut tarkastelukehikooni kaksi laajaa näkökulmaa, jotka jakavat tutkimukseni empirian samalla kahteen osaan. Ensimmäisessä vaiheessa (tutkimuskysymykset yksi ja kaksi) tarkastelen eri pankkien toimipaikkoja samankaltaisina yksikköinä, joiden sijoittumisessa voi olla säännönmukaisuuksia ja yhtäläisyyksiä. Käytän tässä viitekehysenä keskus- ja vaikutusalue teoriaa (vuodet 1960–2007) ja innovaation diffuusioteoriaa (vuodet 1823–2007).

Toisessa tutkimukseni vaiheessa, laadullisessa analyysissä, tarkastelen toimipaikkaverkkoja organisaation sijaintiongelmana ja keskityn erityisesti siihen, miten pankkien toimintaympäristön muutos on vaikuttanut toimipaikkaverkkojen kehittämiseen. Laadullinen analyysi perustuu asiantuntijahaastatteluihin. Pankkien toimipaikkaverkkojen kehitystä olisi mahdollista tarkastella monesta näkökulmasta, esimerkiksi selvittäen toimipaikkaverkkojen muutosten vaikutusta alueisiin, mutta tässä tutkimuksessa keskityn tarjontanäkökulmaan. Tällä viitataan siihen, että olen kiinnostunut toimipaikkaverkkojen kehittämisestä erityisesti organisaation sijaintiproblematiikan näkökulmasta. Etsin tutkimuksessa tekijöitä, jotka Varsinais-Suomessa toimivissa pankeissa ovat voineet vaikuttaa toimipaikkojen perustamis-, lakkauttamis-, yhdistämis- ja sijoittamispäätöksiin sekä toimipaikkaverkon kehittämiseen kokonaisuutena. Tätä näkökulmaa käytän pankkien toimipaikkaverkkojen tarkasteluun vuosien 1983–2011 osalta. Tässä tarkastelu ulottuu poikkeuksellisesti vuoteen 2011 saakka, koska haastatteluaineisto on vuoden 2011 lopulta. Muutoin tarkastelu ulottuu vuoteen 2007, johon pankkien toimi-

paikkojen sijainneista kerätty aineisto päättyy. Tavoitteenani on toisiaan täydentävien näkökulmien avulla saada tutkimastani ilmiöstä tietoa usealta eri tasolta ja laadullisen analyysin avulla perehtyä tarkimmin viimeaikaiseen kehitykseen. Eri-laisten teorioiden ja menetelmien yhdistämisessä on haasteita, ja tulosten tulkinnaassa on otettava huomioon näiden teorioiden ja menetelmien erilaiset lähtökohdat.

Viitekehyksen rakentamiseen ja erityisesti laadulliseen analyysiin linkittyen esitelen luvussa 3 pankkien toimintaympäristöä ja siinä tapahtuneita muutoksia. Kaikkia pankin toimintaan vaikuttavia tekijöitä on mahdotonta tarkastella tyhjentävästi, mutta käyn läpi rahoitusjärjestelmän sekä etenkin pankkien toimipaikka-verkon kehityksen kannalta aiempien tutkimusten perusteella merkityksellisimmät, pankkipalvelujen tarjontaan ja kysyntään vaikuttavat muuttujat. Tällaisina voidaan pitää sääntely-ympäristöä, rahoitusmarkkinoiden ja tekniikan kehitystä sekä pankin asiakkaan eli pankkipalveluiden kuluttajan alueellista käyttäytymistä (Kangas 2006: 74–76; Ruuskanen 2009). Näitä tekijöitä voisi kuvailla rajoittaviksi tai pakollisiksi tekijöiksi, sillä ne rajoittavat ja ohjaavat pankkien mahdollisuuksia toimia. Esimerkiksi sääntelyn avulla ohjattiin pitkään pankkien myöntämien lainojen korkoja (Ruuskanen 2009: 24). Näiden tekijöiden voidaan myös ajatella olevan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Toimintaympäristö rakentuu useista eri aluetasoista: esimerkiksi ylikansallisesta, kansallisesta, maakunnallisesta ja paikallisesta. Tarkastelen pankkien toimintaympäristöä pääasiallisesti kansallisella tasolla, sillä pankkien toimintaa on säädelty ja rahoitusmarkkinat ovat toimineet ja kehittyneet pitkään kansallisesti.

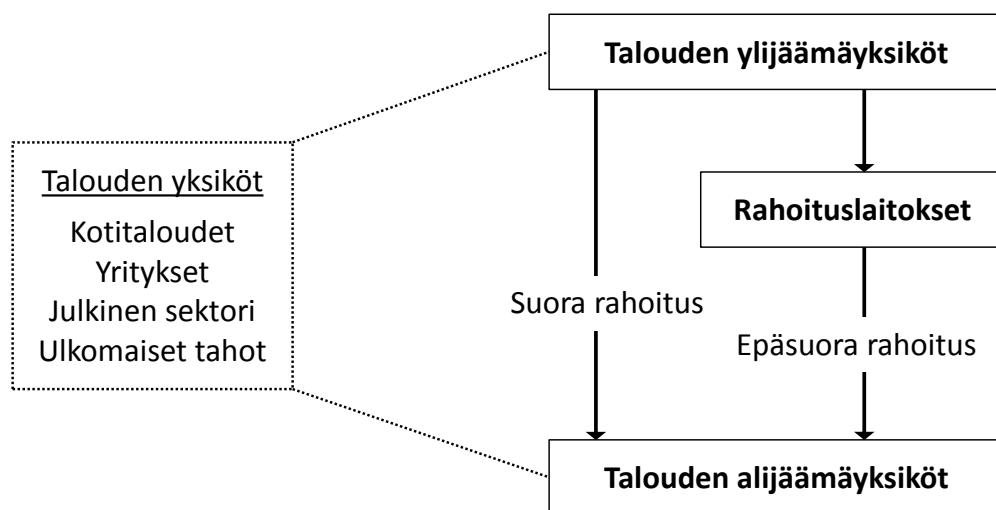
1.3 Pankit osana rahoitusmarkkinoita

Pankki on organisaatio, joka toimii rahoitusmarkkinoilla. Pankilla tarkoitan tässä tutkimuksessa talletuspankkia, jolla on oikeus ottaa vastaan talletuksia yleisöltä. Talletuspankkien pääasiallisia asiakkaita ovat kotitaloudet sekä pienet ja keskisuuret yritykset. (Finanssialan Keskusliitto 2007: 22–23.) Suomessa talletuspankkitoimintaa harjoittavat osuuskuntamuotoiset osuuspankit, säästöpankit sekä lukuisat liikepankit. Pankin päätehtävänä voidaan pitää rahoituksen välittämistä talouden ylijäämäisiltä yksiköiltä alijäämäisille. Pankit myös hoitavat maksuliikennettä ja tarjoavat erilaisia palveluja, kuten sijoitusneuvontaa. (Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 3–4, 9–10.)

Pankin tai muun rahalaitoksen kautta tapahtuvaa rahoituksen välitystä kutsutaan epäsuoraksi rahoitukseksi. Arvopaperimarkkinat sekä suorat lainat ja investoinnit

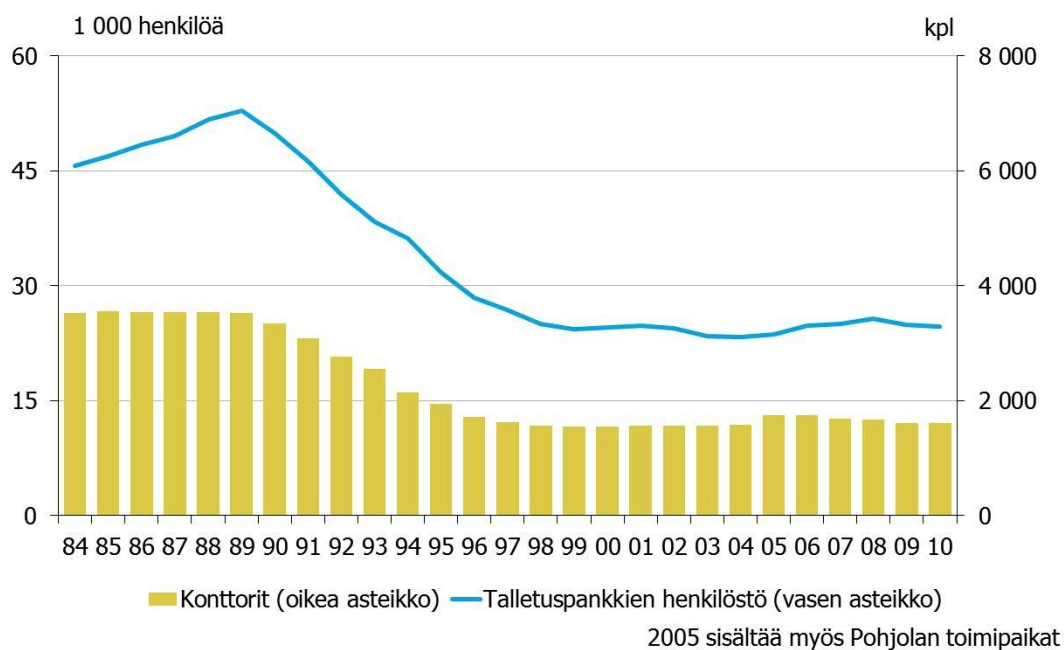

taas ovat suoraa rahoitusta. (Finanssialan Keskusliitto 2007: 2.) Kuviossa 2 esitän pankin roolin rahoitusmarkkinoilla yksinkertaistettuna mallina Lehtiön (2000) mukaan. Siinä rahalaitoksella tarkoitetaan pankkia, vakuutusyhtiötä tai muuta rahoituksen välittäjää. Suomalaiset rahoitusmarkkinat ovat edelleen hyvin pankkikeskeiset, joten välittäjänä toimiva rahalaitos on useimmiten pankki. (Lehtiö 2000: 9–11; Finanssialan Keskusliitto 2007: 23.) Vaikka pankeilla on keskeinen rooli nimenomaan epäsuorassa rahoituksessa eli rahoituksen välittäjinä, ne toimivat aktiivisesti myös suoran rahoituksen markkinoilla. Pankin asiakkaat voivat esimerkiksi ostaa arvopapereita erilaisten pankin tarjoamien palvelujen kautta. Tällöin ei ole kyse epäsuorasta rahoituksesta, vaikka pankki toimii tiettyssä mielessä välittäjänä. Pankin toiminta suorilla rahoitusmarkkinoilla eli raha- ja pääomamarkkinoilla ei näy sen taseessa, kuten epäsuora rahoitus, vaan tuloslaskelmassa kerättyinä palkkioina (Finanssialan Keskusliitto 2007: 2). Suomessa rahoitusmarkkinat olivat niin sanotusti melko kehittymättömät 1980-luvun alkuun saakka, mikä käytännössä tarkoitti, että talletusten kerääminen asiakkailta oli lähes ainoa pääomien kartuttamistapa, lukuun ottamatta osuuskassojen toiminnan alkuaikojä (Vaihekoski 1997: 529; Kuusterä 2002: 15–16, 20). Rahoitusmarkkinoiden sääntelyä alettiin vähentää merkittävästi 1980-luvulla, ja siitä lähtien pankkien varojenkeruumahdollisuudet ovat monipuolistuneet (Vaihekoski 1997). Pankkien vieraasta pääomasta enää noin 40 prosenttia koostui talletuksista 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä, mutta talletukset edelleen muodostavat tärkeän rahoituslähteen pankeille (Finanssialan Keskusliitto 2007: 4). Talletuspankkien luotonannosta nimittäin 80 prosenttia muodostui talletuksista 2010-luvun alussa (Finanssialan Keskusliitto 2011: 14).

Kuvio 2. Rahoitusmarkkinoiden yksinkertaistettu malli (Lehtiö 2000: 9–10).

Pankkitoiminnan keskiössä on tavalla tai toisella raha, jolla voidaan ajatella olevan kolme tehtävää: Se toimii yhteiskunnassa vaihdon välineenä, arvon mittana ja arvon säilyttäjänä. Rahan käytön näissä tehtävissä tekee mahdolliseksi se, että ihmiset luottavat rahajärjestelmään. (Cohen 1998: 11.) Yhteiskunnan kannalta pankeilla on tärkeä tehtävä vakaan ja tehokkaan raha- ja rahoitusjärjestelmän ylläpitäjinä. Samanaikaisesti kuitenkin pankkien tavoitteena on taloudellisesti kannattava liiketoiminta, ja tämän tavoitteen voi olettaa ohjaavan pitkälti niiden toimintaa. Näiden kahden roolin, raha- ja rahoitusjärjestelmän ylläpitäjän ja voittoa tavoittelevan organisaation, välillä on ristiriita, minkä vuoksi pankkien toimintaa pyritään yhteiskunnan taholta sääntelemään. Tähän pankkien ristiriitaiseen ja dualistiseen rooliin kiinnitti ensimmäisenä huomiota Adam Smith (Checkland 1976 cit. Consoli 2005: 462). Consolin (2005: 462) mukaan pankkien dualistinen rooli synnyttää kahdentyyppisiä esteitä pankkimarkkinoille tulolle. Ensinnäkin liikeyrityksenä toimimiseen liittyy implisiittisiä markkinoille tuloesteitä, joita ovat asymmetrinen informaatio ja uponneet kustannukset. Asymmetrisellä informaatiolla tarkoitetaan sitä, että kauppakumppaneista toinen on informoitu paremmin kaupankäynnin kohteen laadusta. Uponneilla kustannuksilla taas tarkoitetaan kustannuksia, jotka syntyvät jo ennen toiminnan aloittamista, mikä pankkitoiminnan tapauksessa voi tarkoittaa esimerkiksi toimipaikkaverkon luontia. Eksplisiittisiä markkinoille tulon esteitä, jotka liittyvät pankkien yhteiskunnalliseen tehtävään rahoitusmarkkinoiden vakauttajina, ovat erilaiset yhteiskunnan sääntelyn muodot. (Consoli 2005: 462.) Suomessa uusien toimijoiden tulo pankkimarkkinoille oli vaikeaa 1950-luvulta 1980-luvulle saakka, koska markkinoita säädeltiin vahvasti ja koska toiminnan aloittamiskustannukset olivat korkeat johtuen muun muassa tarpeesta luoda tiheä toimipaikkaverkko talletusten hankkimiseksi (Korhonen 2011). Yhteiskunnan taholta tuleva sääntely vaikutti siis voimakkaasti pankkijärjestelmän alueelliseen rakenteeseen 1980-luvulle saakka. Pankkien konttoreiden määrä on vähentynyt Suomessa 1990-luvulta lähtien (kuvio 3), mutta pankkimarkkinat ovat edelleen hyvin keskittyneet (Finanssialan Keskusliitto 2007: 26; Finanssialan Keskusliitto 2011: 9).

Kuvio 3. Talletuspankkien henkilöstön ja konttorien määrän kehitys Suomessa vuosina 1984–2010 (Finanssialan Keskusliitto 2011: 9).

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 Pankki palveluyrityksenä

2.1.1 Pankin sijaintiproblematiikka

Pankkien tarjoamat palvelut ovat osa palvelusektorin toimintaa yhteiskunnassa. Jos yhteiskunnan taloudellisen rakenteen ajatellaan perinteisesti jakautuvan kolmeen eli primaari-, sekundaari- ja tertiärisektoreihin, palvelut muodostavat tertiärisektorin. Tertiärisectori voidaan Illeriksen (2007: 20) mukaan yksinkertaistuen määritellä sellaisiksi toiminnoiksi, jotka eivät tuota tai muokkaa materiaalisia hyödykkeitä. Illeris esittelee myös lukuisia muita palvelusektorin määritelmiä, mutta toteaa, että niissä kaikissa on ongelmia ja pitää edellä esitettyä määritelmää käytännöllisimpänä. (Illeris 2007.) Grönroosin (2001: 81) mukaan useimmat palvelut ovat toiminnoista koostuvia prosesseja, jotka tuotetaan ja kulutetaan samanaikaisesti ja joiden tuotantoprosessiin asiakas osallistuu. Pankkitoiminnan kannalta tämä tarkoittaa sitä, että pankki ja sen asiakas kohtaavat tavalla tai toisella tilassa, joko fyysisessä tai virtuaalisessa, kun pankin tarjoama palvelu kulutetaan. Pankilla voi olla erilaisia strategioita palvelujensa tarjonnan organisoimiseksi, ja toimipaikkaverkon kehittämistä voi tapahtua usealla eri aluetasolla globaalista paikalliseen.

Palvelut voidaan käsitteellisesti jakaa kahteen: yrityksille ja kotitalouksille suunnattuihin palveluihin. Tämä jako on kuitenkin ongelmallista pankkien sijoittumisen tutkimisessa, sillä useimmat pankit tarjoavat palveluja kummallekin edellä mainitulle ryhmälle. (Illeris 2007: 30.) Tämän vuoksi tutkimustulokset sellaisten palvelujen sijoittumisesta, jotka tarjoavat palveluja vain toiselle näistä asiakasryhmistä, ovat vain rajoitetusti hyödynnettävissä pankkitoiminnan sijoittumisen tarkastelemisessa. Pankkien asiakaskunnan kahtiajakoa voidaan silti hyödyntää, kun pyritään luomaan tarkastelukehikkoa pankkien sijoittumisen tutkimiselle. Jos oletetaan, että pankin toimipaikat pyritään sijoittamaan lähelle pankin asiakkaita, niiden sijainti riippuu kahdesta hyvin erilaisesta asiakasryhmästä. Pankit ovat voineet ratkaista tämän sijoittumisongelman usealla tavalla. Ensinnäkin toimipaikat on voitu pyrkiä sijoittamaan siten, että jokaisen toimipaikan sijainti on kompromissi kahden eri asiakasryhmän palvelemiseksi. Tällöin yhdenkään toimipaikan sijainti ei ole optimaalinen yhden asiakasryhmän suhteen. Toinen vaihtoehto on priorisoida toista asiakasryhmistä ja sijoittaa kaikki toimipaikat siten, että kyseistä asiakasryhmää voidaan palvella parhaalla mahdollisella tavalla. Kolmas vaihtoehto-

to on tehdä joko kaikista tai osasta toimipaikkoja erikoistuneita siten, että erikoistuneissa toimipaikoissa palvellaan vain toista asiakasryhmää. Neljäs vaihtoehto on luoda toimipaikkaverkko siten, että kaikissa toimipaikoissa palvellaan kumpaakin asiakasryhmää, mutta osa toimipaikoista sijaitsee lähellä yritysasiakkaita ja osa kotitalouksia. Kukin esitetty vaihtoehto on pelkistys siitä, miten pankki voi pyrkiä kehittämään toimipaikkaverkkoaan. Ajan kuluessa pankin tavoitteet ja toimintamallit saattavat muuttua, mutta toimipaikkojen sijainteja ei välttämättä voida muuttaa yhtä nopeasti. Toimipaikkaverkko tiettyinä ajankohtana voi siten olla ilmentymä useista eri toimintamalleista. Sokolin (2007) tutkimuksessa Irlannin rahoitusmarkkinoista kävi ilmi, että useilla pankeilla oli kaksi toiminnallisesti ja spatiaalisesti hyvin erilaista toimipaikkaverkkoa: yksi verkko koostui niin sanotuista tavallisista, pääasiassa yksityisasiakkaita palvelevista toimipaikoista ja toinen erikoistuneista, yritysasiakkaita palvelevista toimipaikoista. Pankeilla oli halu automatisoida ja keskittää toimintaa etenkin yksityisasiakassektorilla, kun taas yritysasiakassektorilla kasvokkain tapahtuvaa vuorovaikutusta ja paikallista suhdetoimintaa haluttiin jopa lisätä entisestään. (Sokol 2007: 237–239.)

Toimipaikkojen sijoittumiseen ei vaikuta pelkästään se, palvelevatko ne yksityisvai yritysasiakkaita vai molempia, sillä toimipaikoissa tarjottavien pankkipalvelujen laajuus voi vaikuttaa toimipaikkaverkon rakenteeseen. Min ja Melachrinoudis (2001) esittävät, että pankkien palvelupisteet muodostavat usein jonkinlaisen hierarkian. Tällöin ylimpänä hierarkiassa olevassa palvelupisteessä, tyypillisesti pankin päätoimipaikassa, tarjottaisiin kaikkia pankkipalveluja. Toiseksi ylimmän tason palvelupisteestä puuttuisi osa ylimmän tason palveluista, mutta sen palveluvalikoima olisi laajempi kuin sitä seuraavaksi alemman tason palvelupisteeseen. Ylemmän tason palvelupiste sisältäisi aina kaikki alemman tason pankkipalvelut sekä lisäksi jotain muita pankkipalveluja. Mikäli pankin toimipaikat muodostavat tällaisen hierarkian, toimipaikan hierarkkinen taso voisi vaikuttaa toimipaikan sijoittamisperusteisiin. (Min & Melachrinoudis 2001.) Toimipaikkojen sijoittaminen voi riippua myös rahoituslaitoksen organisaatiomuodosta ja omistusrakenteesta. Marshall ym. (2000) nimittäin havaitsivat, että Isossa-Britanniassa liikepankkien kanssa kilpailevat, asiakkaiden omistamat asuntolainarahastot pyrkivät todennäköisemmin säilyttämään ja avaamaan toimipaikkoja köyhillä asuinalueilla kuin liikepankit.

Pankkien sijoittumista tutkittaessa on myös otettava huomioon, että rahoituspalveluilla on erityispiirteitä, jotka voivat vaikuttaa pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämiseen. Ennew ja McKechnie (1998: 185–188) toteavat, että rahoituspalvelut, joihin pankkipalvelut kuuluvat, ovat usein monimutkaisia, pitkällä aikavälillä tapahtuvia ja räätälöityjä, minkä vuoksi kuluttajien on vaikea arvioida ja ver-

tailla niitä, ja kuluttajat voivat kokea, että ostopäätökseen sisältyy suuri riski. Tämä johtaa siihen, että rahoitusorganisaation yleinen luotettavuus on tärkeä kriteeri ostopäätöksessä. (Ennew & McKechnie 1998: 185–188.) Ennewin ja McKechnien mainitsemat tekijät vaikuttavat ainakin kahdella eri tavalla pankkien sijoittamiseen. Näistä ensimmäinen liittyy organisaation yleiseen luotettavuuteen ja toinen rahoituspalvelujen monimutkaisuuteen ja vertailtavuuteen. Organisaation luotettavuuden keskeinen merkitys kuluttajan ostopäätöksessä tarkoittaa, että pankit todennäköisesti panostavat paljon luotettavan kuvan luomiseen omasta organisaatiostaan. Yrityskuvan (corporate image) on huomattu vaikuttavan merkittävästi siihen, miten paljon rahoituslaitokseen luotetaan (Flavián, Guinalú, & Torres 2005). Pankin toimipaikkaverkon kehittäminen voi olla osa yrityskuvan ja organisaation yleisen luotettavuuden rakentamista. Tärkeä kysymys tämän tutkimuksen kannalta on, miten pankeissa uskotaan toimipaikkojen ja niiden sijoittamisen rakentavan tätä luotettavuutta. Toinen Ennewin ja McKechnien mainitsema tekijä, rahoituspalveluiden monimutkaisuus ja vertailtavuuden vaikeus, saattaa vaikuttaa toimipaikkojen sijoittamiseen siten, että pankit haluavat sijoittua sellaisiin paikkoihin, joihin potentiaalisten asiakkaiden on helppo tulla keskustelemaan pankin tarjoamista palveluista. Toisin sanoen toimipaikan tulisi tällöin olla helpposti asiakkaiden saavutettavissa. Fyysistä saavutettavuutta parantavat esimerkiksi sijainti julkisen liikenteen reittien varrella tai hyvät pysäköintilat. Asiakkaiden kokemaan toimipaikan saavutettavuuteen voivat kuitenkin vaikuttaa myös muut tekijät, kuten toimipaikan aukioloajat tai se miltä toimipaikka näyttää. Saattaa olla, että ostoskeskuksessa sijaitseva, sisäänkäynniltään avoin ja pitkään auki oleva toimipaikka näyttäytyy asiakkaalle saavutettavampana kuin perinteinen pankin konttori.

Rahoituspalveluiden monimutkaisuus ja vertailtavuuden vaikeus saattaa tarkoittaa myös sitä, että asiakkaat haluavat käydä useassa eri pankissa keskustelemassa palveluista, jolloin pankille olisi edullista sijaita lähellä kilpailijoitaan. Tämä kysynnästä johtuva tekijä johtaisi eri pankkien toimipaikkojen sijoittumiseen toistensa lähelle. Tällaista agglomeroitumista tapahtuu, koska se voi tarjota useita etuja rahoitusalan yritykselle, kuten keskimääräistä paremman erikoistuneen työvoiman ja erikoispalvelujen saatavuuden, paremmat suhdeverkostot ja suuremman markkina-alueen (Parr & Budd 2000: 595–596; Bailey & French 2005: 118–119). Agglomeroituminen liittyy siihen, että yritys saa edellä mainitun kaltaisia ulkoisia mittakaavaetuja sijoituessaan lähelle muita ja erityisesti oman alan yrityksiä. Bailey ja French (2005: 118) toteavat, että ulkoisten ja sisäisten mittakaavaetujen tavoittelu ohjaa rahoituslaitoksia keskittämään toimintojaan, mutta tarve tyydyttää hajautunut kysyntä taas ohjaa päinvastaiseen suuntaan, toimintojen hajauttamiseen. Agglomeroitumista voi tapahtua usealla eri aluetasolla riippuen osin

siihen johtavista syistä. Kysynnästä johtuva halu sijaita lähellä kilpailijoita näkyisi luultavasti sekä mikrotasolla, toimipaikan spesifissä sijainnissa, että ylemmillä aluetasoilla. Toisaalta taas erikoistuneen työvoiman saatavuuden takia riittäisi todennäköisesti sijoittuminen samalle paikkakunnalle tai sen läheisyyteen.

Jos pitäydytään oletuksessa, että pankit pyrkivät sijoittamaan toimipaikkansa markkinoiden saavutettaviin eli lähelle asiakkaita ja potentiaalisia asiakkaita, keskeistä on, missä markkinat ovat, ja erityisesti, missä asiakkaiden oletetaan tai halutaan käyttävän pankkipalveluja. Tuorilan (2002) haastattelemien suomalaisten pankinjohtajien mukaan pankit pyrkivät sijoittamaan toimipaikkojaan sinne, missä liikkuu paljon ihmisiä ja missä pankit voivat tarjota palvelujaan muiden palvelujen yhteydessä (Tuorila 2002: 27). Useimmat pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämistä tai toimipaikkojen sijoittamista koskevat tutkimukset kuitenkin käsittelevät toimipaikkaverkon optimoimista eivätkä sitä, miten toimipaikkoja on pyritty sijoittamaan. Tarkasteltuja sijaintitekijöitä näissä tutkimuksissa ovat olleet muun muassa saavutettavuus, millä viitataan esimerkiksi julkiseen liikenteeseen, väestön määrä ja -kasvu, väestön koulutusaste, työllisyys- ja työttömyysaste, BKT per capita, kotitalouden keskimääräiset tulot, kaupungistumisaste, kilpailijoiden toimipaikkojen määrä, pankkitalletusten ja -luottojen määrä ja yritysten määrä alueella (Ioannou, Karakerezis & Mavri 2002; Zhao, Garner & Parolin 2004; Cinar 2009).

Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni ei ole määrittää optimaalista pankin toimipaikkaverkkoa, vaan tutkia, miten pankit ovat kehittäneet toimipaikkaverkkojaan. Tästä näkökulmasta Zhaon, Garnerin ja Parolinin (2004) tapaustutkimus toimipaikkojen sulkemiseen liittyvistä kriteereistä Sydneyn alueella on mielenkiintoinen. Tutkimuksessa tärkeimmiksi kriteereiksi lakkautettavia toimipaikkoja valitessa nousivat kotitalouden keskimääräiset tulot alueella, jolla toimipaikka sijaitti, kilpailijoiden toimipaikkojen määrä ja läheisyys, pankin omien toimipaikkojen läheisyys, väestön keskimääräinen ikä alueella sekä se, sijaitseeko oma toimipaikka ostoskeskuksessa. Toimipaikan sijainti ostoskeskuksessa nähtiin positiivisena asiana. Vähiten merkityksellisiä tekijöitä olivat markkina-alueen koko, pienten yritysten läheisyys, ostoskeskusten läheisyys sekä saavutettavuus, millä viitattiin esimerkiksi julkiseen liikenteeseen, parkkipaikkoihin ja sijaintiin katuverkotossa. (Zhao, Garner & Parolin 2004.) Erityisen mielenkiintoista Zhaon, Garnerin ja Parolinin (2004) tutkimustuloksissa on saavutettavuuden vähäinen merkitys, jota on aiemmin pidetty erityisen tärkeänä sijaintitekijänä (Soenen 1974: 211–212).

Erityisesti rahoitussektoriin keskittyneiden tutkimusten lisäksi pankkien toimipaikkojen sijoittumista tarkastellessa on mahdollista hyödyntää jossain määrin teollisuusyritysten sijoittumisen tutkimisessa käytettyjä yritysten sijaintiteorioita. Teollisuusyritysten sijaintiteorioita on lukuisia ja niitä on vaikea kategorisoida tarkasti, mutta useimmiten sijaintiteoriat jaetaan kolmeen ryhmään: klassiset/perinteiset, behavioristiset ja strukturalistiset/radikaalit (Hayter 1997: 5). Yritysten sijaintiteorioista on olemassa runsaasti kirjallisuutta, mutta esittelen tässä vain tiivistetysti ja yksinkertaistaen kolmesta eri tutkimusperinteestä nousevia ajatuksia. Alfred Weber on yksi tunnetuimpia klassisen sijaintiteoreettisen tutkimuksen edustajia. Weberin (1929) mukaan yritys pyrkii sijoittumaan optimaalisesti siten, että kuljetuskustannukset ovat mahdollisimman alhaiset raaka-aineiden, työvoiman ja markkinoiden suhteen. Klassisen sijaintiteorian peruslähtökohtana on, että yrityksen toiminta perustuu ehdottomaan rationaalisuuteen ja voiton maksimoinnin tavoitteluun ja että yrityksen oletetaan etsivän optimaalista sijaintia toimipaikalleen. Pankeilla merkittävimmät kuljetuskustannukset syntyvät suhteessa markkinoihin, koska ne ovat palveluyrityksiä. Useimmat asiakkaat käyvät pankin toimipaikassa ainakin joskus tai pankin edustaja käy asiakkaan luona, ja tällöin asiakkaan ja pankin välisen etäisyyden kasvaminen lisää kuljetuskustannuksia. Klassisen sijaintiteorian mukaan pankki siis pyrkisi sijoittumaan optimaalisesti suhteessa markkinoihin niin, että yhdestä toimipaikasta pystytään palvelemaan mahdollisimman suurta joukkoa asiakkaita.

Pankkitoiminnassa pankin ja asiakkaan välisen etäisyyden kasvaminen voi lisätä kuljetuskustannusten lisäksi niin sanottuja informaatiokustannuksia. Informaatiokustannuksia syntyy esimerkiksi silloin, kun pankki etsii tietoja asiakkaiden luotokelpoisuudesta tai kun asiakkaat etsivät tietoa eri pankkien tarjoamista palveluista (Brevort & Wolken 2008: 5). Oletuksena tässä on, että etäisyys vaikuttaa siihen, miten suurat kustannukset tiedonhankinnasta ovat. Koska pankin ja asiakkaan välisen etäisyyden kasvu lisää sekä kuljetus- että informaatiokustannuksia, pankit joutuvat yleensä ylläpitämään useista toimipaikoista koostuvaa toimipaikkaverkkoa asiakkaiden palvelemista varten. Toimipaikkojen ylläpito henkilöstökustannuksineen on kuitenkin pankeille merkittävä kuluerä, minkä vuoksi pankkien voi olettaa pyrkivän minimoimaan toimipaikkojen lukumäärän. Toimipaikoista syntyviä kustannuksia voidaan pyrkiä vähentämään esimerkiksi automatisoimalla pankkipalveluja ja kehittämällä tapoja tarjota pankkipalveluja etäältä.

Klassisen sijaintiteorian keskeinen ongelma on sen todellisuutta pelkistävä näkökulma, sillä vaikka organisaatioissa saatetaan pyrkiä löytämään erilaisia optimaalisia ratkaisuja, se voi olla käytännössä hankalaa. Esimerkiksi toimipaikkaverkon karsiminen siirtämällä pankkipalvelujen tarjonnan painopistettä toimipaikoista

automaateille ja verkkopankkiin voi hidastua asiakkaiden vastustuksesta tai vanhojen organisaatorakenteiden purkamisen johdosta (Frei, Harker & Hunter 1997). Vaikka optimaalinen sijainti pystyttäisiin löytämään, sijainti voi ajan kuluessa muuttua epäedulliseksi yrityksen itsensä tai yrityksen ympäristön muuttuessa (Pellenbarg, Wissen & Dijk 2002: 4). Toimipaikkaverkon kehittämisen taustalla voi silti tietenkin olla ajatus siitä, että pyritään optimaalisiin ratkaisuihin.

Behavioristisessa sijaintiteoriassa on pyritty korjaamaan joitakin klassisen sijaintiteorian ongelmia. Siinä ei oleteta, että yrityksen toiminta perustuisi ehdottomaan rationaalisuuteen tai että päätöksentekijä saavuttaisi optimaalista sijaintiratkaisua. Sijaintipäätösten oletetaan olevan osa strategista päätöksentekoa ja perustuvan epävarmaan ja rajoitettuun tietoon, jota päätöksentekijä kerää ympäristöstään ja arvioi subjektiivisesti tyytyen tyydyttävään sijaintiratkaisuun. Tarkasteluyksikkönä on yleensä yritys tai organisaatio, joka vastaanottaa ja hankkii tietoa ympäristöstään ja joka oppii ja kehittyy. (Hayter 1997: 137–139.) Behavioristinen sijaintiteoria tuo esille neljä tärkeää uutta näkökulmaa: vuorovaikutuksen yrityksen ja ympäristön välillä, organisaation oppimisen, subjektiivisuuden päätöksenteossa ja yrityksen strategian merkityksen. Jonesin ja Hillin (2010: 3) mukaan strategia voidaan määritellä joukoksi toisiinsa liittyviä toimia, joita yrityksen johto toteuttaa tavoitteenaan parantaa yrityksen suoriutumista. Yrityksen strategianmuodostusprosessi voi olla esimerkiksi seuraavanlainen: 1. yrityksen tehtävän ja tavoitteiden määrittely 2. ulkoisen kilpailuympäristön analyysi 3. sisäisen toimintaympäristön analyysi 4. strategioiden valinta 5. strategian implementointi. Yrityksen strategia ei kuitenkaan välttämättä noudata tätä prosessia ja sitä saatetaan muuttaa nopeasti. Strategian muodostamiseen voivat vaikuttaa ylimmän johdon ohella alemman johdon toimet. (Jones & Hill 2010: 12, 21–22.) Behavioristiseen sijaintiteoriaan nojaten voidaan ajatella, että pankki kerää ja prosessoi tietoa ympäristöstään erityisesti osana strategianmuodostusprosessia ja että se oppii aiemmin tekemistä päätöksistään mutta ei saavuta täysin optimaalista sijaintia toimipaikalle.

Sekä behavioristisessa että klassisessa sijaintiteoriassa organisaatio tai yritys näytetään itsenäisenä ja ympäristöstään erillisenä päätöksentekoyksikkönä (Pellenbarg, Wissen & Dijk 2002: 9). Vaikka behavioristisessa näkökulmassa otetaan huomioon yrityksen ja ympäristön vuorovaikutus, painotus on selvästi itse yrityksessä ja ympäristö otetaan huomioon lähinnä informaatiosta koostuvana tilana (Hayter 1997: 140, 159). Strukturalistisessa sijaintitutkimuksessa yrityksen ympäristöllä on keskeinen rooli ja tarkastelussa siirrytään osin mikrotasolta makrotasolle. Strukturalisen näkemyksen mukaan yritykset tai organisaatiot heijastavat pääoman ja työvoiman erilaisia valtasuhteita. Tutkimuksessa korostetaan konteks-

tuaalista lähestymistapaa; yritykset ovat osa laajempaa yhteiskuntarakennetta ja niiden toimintaympäristö rajoittaa ja ohjaa päätöksentekoa. Oletuksena on, että mikrotaloudelliset päätökset tehdään aina makrotaloudellisessa kontekstissa. (Virkkala 1987: 26; Pulkkinen 1994: 57–58.) Strukturalistisesta näkökulmasta behavioristista tutkimusta voidaan kritisoida muun muassa voiton tekemisen tärkeyden aliarvioinnista ja päätöksentekijän autonomisuuden liiallisesta korostamisesta. Toisaalta strukturalistisessa tutkimuksessa voidaan keskittyä liikaa rakenteiden vaikutusten analysoimiseen ja unohtaa päätöksentekijän merkitys sijaintipäätöksissä. Yrityksen sijainti- ja investointipäätökset eivät ole yksinomaan seurausta taloudellisesta ja poliittisesta kehityksestä, vaikka yrityksen toimintaympäristö asettaakin rajat yrityksen toiminnalle. (Virkkala 1987: 26–27.) Tärkeä huomio strukturalistisessa tutkimuksessa on, että päätöksentekijät eivät välttämättä ole niin autonomisia kuin usein oletetaan. Valtasuhteet, lainsäädäntö ja muut ympäristötekijät voivat vaikuttaa voimakkaasti yrityksen strategian muotoutumiseen ja sen toteuttamisedellytyksiin. Yrityksen ympäristö asettaa toisaalta rajoja yrityksen käyttäytymiselle ja toisaalta voi tarjota myös ylläkköitä.

Capon (2009) on jakanut yrityksen ulkoisen ympäristön viiteen kategoriaan: poliittinen (mm. hallinto, etujärjestöt), taloudellinen (mm. paikallistalous, rahoitussektori, kauppajärjestöt), sosiokulttuurinen (mm. sosiaalinen pääoma, demografiset tekijät), teknologinen (mm. ICT) ja kilpailuympäristö (mm. kilpailijat, sääntely). Capon (2009) käsittelee kutakin teemaa kolmella aluetasolla: paikallisella, kansallisella ja globaalilla. Suomalaisessa pankkitoiminnassa kansallinen ja paikallinen ympäristö on ollut merkittävässä roolissa aina 1980-luvulle saakka, koska rahoitussektorin toimintaa säänneltiin voimakkaasti. Deregulaation myötä rahoitussektori avautui kansainväliselle kilpailulle ja globaali ympäristö on tullut yhä tärkeämmäksi. Caponin (2009) mainitsemista ympäristötekijöistä kiinnostavimmat suomalaisen pankkitoiminnan kannalta ovat taloudellinen, teknologinen ja kilpailuympäristö, sillä näissä on tapahtunut merkittäviä muutoksia kolmenkymmenen viime vuoden aikana.

Pankkisektorilla toimintaympäristön vaikutuksen liiketoimintaan ja toimipaikka-verkon kehittämiseen voidaan olettaa tulevan etenkin muutoksista seuraavissa: 1. sääntelyssä ja valvonnassa, jotka vaikuttavat kilpailuympäristöön, 2. yleisessä taloudellisessa kehityksessä, 3. asiakkaiden käyttäytymisessä osana sosiokulttuurista ympäristöä ja 4. teknologiassa. Näiden neljän ympäristötekijän merkitys johuu useista seikoista. Ensinnäkin pankkitoimintaa säädellään ja valvotaan useita muita talouden sektoreita voimakkaammin, koska pankeilla ja muilla rahoituslaitoksilla on merkittävä rooli yhteiskunnassa vakaan ja tehokkaan raha- ja rahoitusjärjestelmän ylläpitäjinä. Sääntelyn ja valvonnan muutosten on huomattu vaikut-

tavan muun muassa pankkitoiminnan alueelliseen rakenteeseen, markkinoilla toimivien pankkiorganisaatioiden määrään ja kokoon, pankkien väliseen kilpailuun ja pankkien liiketoimintalogiikkaan (Kroszner & Strahan 2007; Tarkka 2009). Toinen merkittävä tekijä pankkien toimintaympäristössä on yhteiskunnan ja pankin asiakkaiden, kotitalouksien ja yritysten, taloudessa (tulot ja varallisuus) tapahtuvat muutokset. Pankit toimivat välittäjinä erilaisten toimijoiden välillä, minkä vuoksi näiden toimijoiden kehityksellä voidaan ajatella olevan vaikutusta pankkien kehitykseen ja kannattavuuteen. Kolmanneksi asiakkaiden kuluttaja- ja asiointikäyttäytymisessä tapahtuvat muutokset heijastuvat pankkitoimintaan, koska pankit ovat palveluyrityksiä. Pankkipalvelut tuotetaan ja kulutetaan samanaikaisesti ja asiakas osallistuu niiden tuotantoprosessiin monella tavalla. Jos esimerkiksi asiakkaat päättäisivät asioida ainoastaan toimipaikoissa, joiden lähetyville saa pysäköityä auton, pankin olisi kannattamatonta ylläpitää toimipaikkoja, joihin ei pääse autolla. Erityisen kiinnostavaa tutkimukseni näkökulmasta on kuluttajan alueellinen käyttäytyminen, jolla tarkoitan kuluttajan asiointitottumuksia ja erityisesti pankkipalveluiden kuluttamiseen liittyvää liikkumista ja tilan käyttöä. Asiointitottumuksista riippuu kuinka usein ja mitä pankkipalveluja käytetään, yhdistetäänkö pankissa käynti muihin matkoihin ja halutaanko käyttää paikallisia palveluja vai asioidaanko mieluummin suurissa keskuksissa. Neljäs merkittävä pankkien toimintaan vaikuttava ympäristötekijä on teknologinen kehitys, joka liittyy tiiviisti myös kuluttajien käyttäytymisessä tapahtuviin muutoksiin. Useat pankin tarjoamat palvelut ovat aineettomia, ja aineettomia palveluita voidaan tarjota sopivan teknologian avulla etäältä. Teknologiset edistysaskeleet ovat muuttaneet radikaalisti tapaa, jolla pankki- ja rahoituspalveluja tarjotaan ja kulutetaan (Mishkin & Strahan 1999). Esimerkiksi laskujen maksu on siirtynyt suurimmaksi osaksi internetiin 20 viime vuoden aikana (Kuhno & Halonen 2010: 47).

Erilaisista sijaintiteoreettisista näkökulmista saadaan muutamia tärkeitä lähtökoh-
tia pankkitoiminnan alueellisuuden ja toimipaikkojen sijoittamisen tarkasteluun. Ensinnäkin on otettava huomioon mikronäkökulma: yritys, sen tavoitteet ja vuoro-
vaikutus ympäristön kanssa. Toisekseen on otettava huomioon makronäkökulma: yrityksen toimintaa rajoittavat ja ohjaavat taloudelliset ja yhteiskunnalliset tekijät. Tällöin saadaan mikronäkökulma esiin unohtamatta taloudellista ja yhteiskunnallista tilaa, jossa yritys toimii ja jonka osa se on.

2.1.2 Keskus- ja vaikutusalueeteoria

Jos ajatellaan pankkitoimintaa osana yhdyskuntarakennetta, pankkitoiminnan on usein todettu olevan hyvin keskushakuista. Paikallisella tasolla, kaupungin ja

kaupunkiseudun sisällä, pankkitoiminta hakeutuu voimakkaasti liikekeskustaan ja sen läheisyyteen (Tuominen 1930; Laakso 1997: 53–62). Kansainvälisellä tasolla taas asiantuntijuutta vaativat rahoitustoiminnot keskittyvät suuriin maailmankaupunkiin muodostaen rahoituskeskuksia, joiden on huomattu olevan hyvin pysyviä (Thrift 1994; French, Leyshon & Thrift 2009: 290–291). Nämä globaalilla ja paikallisella tasolla tehdyt havainnot saattavat tarkoittaa, että sama ilmiö toistuu kansallisella ja maakunnallisella tasolla. Tästä ei kuitenkaan ole juuri todisteita, sillä pankkien sijoittumista erilaisiin ja eritasoisin keskuksiin on tutkittu vähän.

Bailey ja French (2005: 112–117) toteavat, että rahoitustoiminta on pitkään keskittynyt keskuksiin, etenkin suurten kaupunkien ydinkeskustoihin, ja että keskukset muodostavat rahoitustoiminnan suhteen hierarkioita, mutta pankkitoimintaa ei ole erikseen eritelty. Suomalaisen pankkitoiminnan keskushakuisuudesta antaa viitteitä Laakson ja Moilasen (2011: 23–24) selvitys yritystoiminnan sijoittumisesta, josta käy ilmi, että rahoitustoiminta työllistää enemmän ihmisiä niin sanotuilla keskusalueilla (selvityksessä määritellyt seitsemän seutukuntaa) kuin muualla Suomessa ja että keskusalueiden suhteellinen osuus rahoitustoiminnan työllisyydestä on kasvanut viimeisten 20 vuoden aikana. Tulosta voidaan kuitenkin pitää vain suuntaa antavana pankkitoiminnan sijoittumista tutkittaessa, sillä selvityksen pohjana käytetyt seutukunnat ovat melko suuria alueita eivätkä rahoitusektorin työllisyysluvut kerro suoraan pankkipalvelujen tarjonnan alueellisesta jakautumisesta. Kuluttajien pankkiasiointikäyttäytymisestä tehty selvitys viittaa itse asiassa enemmän alueellisesti hajautuneeseen pankkipalvelujen tarjontaan kuin pankkipalvelujen tarjonnan alueelliseen keskittymiseen. TNS Gallupin (2006) tekemän kyselytutkimuksen mukaan nimittäin ihmiset asioivat Varsinais-Suomessa pääosin oman asuinkuntansa tai naapurikuntansa pankkitoimipaikoissa. Kuluttajien asiointikäyttäytyminen osoittaa, että pankkipalveluja tarjotaan ja käytetään paikallisesti, joskaan kuntakohtainen tarkastelu ei anna aivan tarkkaa kuvaa pankkipalvelujen alueellisesta rakenteesta.

Kysymystä pankkitoiminnan alueellisesta rakenteesta ja pankkien toimipaikkojen mahdollisesta keskittymisestä keskuksiin maakunnallisella ja paikallisella tasolla voidaan selvittää käyttämällä alueen toiminnallista rakennetta ja erityisesti palvelujen sijoittumista kuvaavan keskus- ja vaikutusalueeteorian tarjoamaa käsitteellistä ja ajatuksellista välineistöä sekä keskus- ja vaikutusalueeteorianaan perustuvien tutkimusten avulla. Walter Christaller esitteli vuonna 1933 keskus- ja vaikutusalueeteoriansa, jota voidaan pitää yhtenä varhaisimmista palveluiden sijaintiteorioista. Christaller sovelsi taloustieteen ja geometrian oppeja kehittäessään teoriaa, joka selittäisi keskusten kokoa, määrää ja alueellista jakautumista. Christaller tuli siihen tulokseen, että keskukset sijoittuvat alueellisesti säännönmukaisesti

tasasivuisten kolmioiden kärkiin ja että jokaisella keskuksella on kuusikulmion muotoinen vaikutusalue. Keskuksen ympärille muodostuva vaikutusalue syntyy keskuksen vuorovaikutuksesta ympäristönsä kanssa. Vuorovaikutuksella Christaller tarkoittaa toisaalta vaikutusalueen asukkaiden asiointia keskuksessa ja toisaalta keskuksen maataloustuotteiden hankkimista vuorovaikutusalueelta. Keskusten järjestelmä rakentuu hierarkkisesti palvelutason ja väkiluvun mukaan eli ylemmän tason keskuksen väkiluku on alemman tason keskusta suurempi ja palvelutarjonta sitä monipuolisempi. Christaller painottaa teoriassaan keskuksessa tarjottavien palveluiden merkitystä keskuksen hierarkiataason määräytymisessä, minkä vuoksi sitä on pidetty erityisesti palveluiden sijaintiteorianä. Väestön määrä on toissijainen mittari. Tutkimuksensa empiirisessä osassa Christaller mittaa keskuksen voimakkuutta eli sentraliteettia puhelinliittymien määrän avulla. Yksinkertaistaen ilmaistuna hän laskee sentraliteetin vähentämällä keskuksen kokonaisvaikutuksesta sen oman väestön vaikutuksen. Christallerille keskuksen voimakkuus on siten suhteellinen käsite. (Christaller 1966.)

Keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä, joka on teoriaan perustuva malli, voi Christallerin mukaan esiintyä kolmessa muodossa, sillä keskuksat järjestyvät hierarkkisesti joko huolto-, liikenne-, tai hallintoperiaatteen mukaisesti. Huoltoperiaatteen mukaisessa järjestelmässä tavoitteena on alueen aukoton huoltaminen mahdollisimman vähillä keskuksilla ja liikenneperiaatteen mukaisessa järjestelmässä liikenteellisesti optimaalinen rakenne siten, että liikenneverkon laajuus minimoidaan ja keskusten väliset liikenneyhteydet maksimoidaan. Hallintoperiaatteen mukaan keskuksat järjestäytyvät siten, että keskuksat kokonaisine vaikutusalueineen sijoittuvat ylemmän tason vaikutusalueen sisälle. Hallintoperiaatteen mukaisessa mallissa tavoitteena on, että hierarkkisesti ylempi keskus voi hallinnoida alempia keskuksia ja niiden vaikutusalueita. Malleissa keskusten määrä lisääntyy hierarkiassa ylemmältä tasolta alemmalle tasolle geometrisen sarjan kertoimen mukaan, joka huoltoperiaatteessa on kolme (1-3-9-27-81-243 jne.), liikenneperiaatteessa neljä ja hallintoperiaatteessa seitsemän. Christaller uskoi huoltoperiaatteen mukaisen mallin kuvaavan parhaiten tutkimusalueensa Etelä-Saksan todellisuutta. (Christaller 1966.)

Christallerin mallia muistuttava ja osittain samoihin oletuksiin perustuva malli on August Löschin (1940) aito talousmaakunta. Lösch piti Christallerin malleja oman mallinsa erikoistapauksina. Hän kehitti mallinsa asettamalla Christallerin vaikutusalueverkot päällekkäin ja kiertämällä niitä niin, että keskuksat ja vaikutusalueet sijoittuvat yhteisestä pisteestä lähteville 12 sektorille. Sektoreilla joka toisessa on vähän ja joka toisessa paljon keskuksia. Löschin mallissa ei ole yhtä selviä hierarkkisia keskusluokkia kuin Christallerilla. Walter Isard (1956) kehitti

Löschin mallia eteenpäin sijoittamalla sen eksponentiaaliseen polaarikoordinaatioon, jolloin hän pystyi ottamaan huomioon väestön ja tuotantolaitosten keskittymisen. Löschin ja Isardin mallien on usein todettu kuvaavan Christallerin malleja paremmin todellisuutta. Esimerkiksi Viitala (1970: 48–49) toteaa, että koko Suomen mittakaavassa tarkasteltuna Isardin teoria kuvaa Christallerin teoriaa paremmin todellisuutta.

Christallerin keskus- ja vaikutusaluejärjestelmämalli on esimerkki klassisen taloustieteen periaatteiden soveltamisesta alueellisen mallin rakentamiseen. Mallin taustalla on useita todellisuutta yksinkertaistavia oletuksia, kuten alueen homogeenisuus ja kuluttajan pyrkimys hyödyn maksimointiin. Tila on Christallerin mallissa neutraali, ja keskusten järjestelmän oletetaan pyrkivän kohti tasapainoa, esitettyä mallia. Christallerin teoriaa on kritisoitu epärealistista oletuksista, liiallisesta yksinkertaistamisesta sekä mallin staattisuudesta. Lisäksi teorian mukaisten keskusten hierarkialuokkien olemassaolo on kyseenalaistettu (Kytömäki 1973: 11). Esimerkiksi Zipf (1941) ja Dahl (1965) uskovat keskusten jakauman muodostavan jatkumon, ei hierarkiaa. Katajamäki (1977: 125–126) toteaa suomalaisen keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen antavan ristiriitaisia tuloksia mahdollisen keskushierarkian olemassaolosta. Keskus- ja vaikutusalue malleista on ongelmien vuoksi kehitetty uusia versioita sekä laajentamalla alkuperäisiä malleja että muuttamalla mallien teoreettisia oletuksia. Esimerkkejä sovelluksista ovat kuluttajan yhdistelmäostosmatkojen mahdollisuuden lisääminen malliin ja teorian soveltaminen kaupungin sisäisen hierarkian tutkimiseen. Yhdistelmäostosmatkoilla (multi-purpose shopping) tarkoitetaan useiden palvelujen hankkimista samalla matkalla. (Berry & Parr 1988: 75–115.) Keskus- ja vaikutusalue teoriaa tai sen sovelluksia on kuitenkin käytetty useissa talousmaantieteen tutkimuksissa, etenkin kauppaa tai muita palveluita koskevissa tarkasteluissa, teoreettisena lähtökohdana aina viime vuosiin saakka (esimerkiksi Parr & Budd 2000; Charles, Marsland & Cockett 2002; Pietala 2003). Keskus- ja vaikutusalue teorian voidaan ajatella kuvaavan enemmän ideaalista keskusten järjestymistä kuin todellisuutta. Teorian keskeisimmät elementit, erityisesti keskusten ja vaikutusalueiden hierarkia, ovat käyttökelpoisia apuvälineitä ja ajatusmalleja palvelujen, kuten pankkitoiminnan, sijaintia tarkastellessa.

Keskus- ja vaikutusalue teorian periaatteita on sovellettu myös kaupungin sisäisten keskusten tutkimiseen. Uraauurtava tutkimus Suomessa oli Siirilän (1968) väitöskirja Tampereen toiminnallisesta rakenteesta. Sen mukaan kaupungin sisällä on eritasoisia keskuksia. Siirilä on luokitellut keskuksia niiden koon mukaan kuuteen luokkaan. Pienin keskus on korttelikeskus, joka tarvitsee väestöpohjaksi vähintään 400 asukasta. Astetta suurempi on kortteliryhmän keskus, jonka väestöpohja

on 1000 asukasta. Seuraavana hierarkiassa on pienlähiökeskus 2000 asukkaan väestöpohjalla. Suurlähiökeskuksen väestöpohja on 4000 asukasta. Toiseksi suurin keskus on lähiöryhmän keskus, jonka väestöpohja on jo 20 000 asukasta. Ylimpänä hierarkiassa on kaupungin liikekeskusta, jonka vaikutusalue ulottuu koko kaupunkiin ja myös kaupungin rajojen ulkopuolelle. (Siirilä 1968.)

Suomessa christallerilaisen keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen voidaan katsoa alkaneen Oiva Tuomisen (1949) tutkimuksesta Lounais-Suomen toiminnallisesta aluerakenteesta (Katajamäki 1977: 54–55). Tätä ennen oli julkaistu useita erilaisia vaikutusalueita käsitteleviä tutkimuksia (esimerkiksi Auer 1936; Ajo 1946), mutta christallerilaista keskusten luokittelua ei ollut tehty ennen Tuomista. Menetelmällisesti merkittävän keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen julkaisi Mauri Palomäki (1963). Väitöskirjassaan Etelä-Pohjanmaan keskusjärjestelmästä hän luokitteli hierarkkisesti keskuksat niissä olevien keskuspalvelujen lukumäärän perusteella. Tutkimusmenetelmä oli enumeratiivinen eli hän selvitti onko tietty keskuspalvelu keskuksessa vai ei ottamatta huomioon sitä montako niitä on. Palomäen menetelmä otettiin valtakunnalliseen käyttöön Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen vuonna 1967 julkaisemassa laajassa selvityksessä Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmästä.

Merkittävä keskus- ja vaikutusalue teoreettisten ja siihen kiinteästi liittyvien tutkimusten tekijä 1970–2000-luvuilla on ollut Kauko Mikkonen. Hän on esimerkiksi tarkastellut Vaasan seudun aluerakennetta ja simuloinut optimaalista keskusverkkoa Suomeen, käyttänyt gravitaatioteoriaa keskusverkon muotoutumisen tarkastelussa, tarkastellut kuluttajien asiointikäyttäytymistä ja vaikutusalueiden muotoutumista sekä tehnyt ennusteita aluerakenteen tulevasta kehityksestä (Mikkonen & Palomäki 1971; Mikkonen 1975; Mikkonen & Suominen 1982; Mikkonen 1983; Mikkonen & Wuori 2006). Mikkonen (2000) on myös esittänyt katsauksen suomalaisesta keskus- ja vaikutusalue tutkimuksesta. Muita merkittäviä alan tutkijoita ovat olleet muun muassa Hautamäki (esimerkiksi 1972) sekä erityisesti Lounais-Suomen osalta Kytömäki (1973). Keskuksia ja niiden vaikutusalueita ovat 1960–1980-luvuilla tutkineet koko maata pienempien alueiden osalta lähinnä seutukaavaliitot. Viimeisin valtakunnan tason tarkastelu on vuodelta 1988 oleva ympäristöministeriön ja Seutusunnittelun keskusliiton tilaama selvitys maakunta- ja kaupunkikeskusten vaikutusalueista ja vaikutusalueiden muutoksista vuosina 1966–1988 (Helle, Löytönen & Pietala 1988). Tämän jälkeen tutkimuksen pääpaino etenkin aluekehittämisen alalla on siirtynyt kaupunkiverkkojen ja -seutujen tarkasteluun (Mikkonen 2000: 259). Nämä tutkimukset eivät kuitenkaan sovellu parhaalla mahdollisella tavalla pankkitoiminnan alueellisen rakenteen tarkasteluun maakunnallisella tasolla. Kaupunkiseutujako on nimittäin hyvin kar-

kea (katso esim. Antikainen 2001) eikä siihen perustuva tarkastelu antaisi juuri uutta tietoa pankkitoiminnan alueellisen rakenteen kehittymisestä Varsinais-Suomessa.

Pankkipalvelut ovat olleet muiden toimintojen ohella suomalaisissa keskus- ja vaikutusalueäärityksissä mukana. Palomäki (1963) otti huomioon pankkien sijoittumisen luokitellessaan Etelä-Pohjanmaan keskuksia kuuteen eri keskusluokkaan. Hän tarkasteli erikseen osuuskassoja (nykyisiä osuuspankkeja), säästöpankkeja ja valtakunnallisia liikepankkeja. Palomäen mukaan hierarkkisesti toiseksi alimmassa keskuksessa, palvelukyläkeskuksessa, sijaitsi tyypillisesti säästöpankin tai osuuskassan sivutoimipaikka (sivukonttori). Kuntakeskuksessa, joka oli seuraavaksi ylempi keskus, sijaitsivat yleensä valtakunnallisen liikepankin sivutoimipaikka (haarakonttori), osuuskassan päätoimipaikka ja/tai säästöpankin päätoimipaikka (pääkonttori). (Palomäki 1963.) Liiketaloudellisen tutkimuslaitoksen (1967) koko maata koskevassa keskus- ja vaikutusalue tutkimuksessa pankkien osalta on selvitetty osuuskassojen ja säästöpankkien päätoimipaikkojen ja liikepankkien sivutoimipaikkojen sijoittumista keskusten luokittelussa. Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat on luettu kuntatason komponenttiin ja liikepankkien sivutoimipaikat kauppalaatason komponenttiin. Osuuskassojen ja säästöpankkien sivutoimipaikkoja ei ole käsitelty, koska tutkimuksessa ei menty kirkonkyläkeskusta alemmalle hierarkiatasolle. (Liiketaloudellinen tutkimuslaitos 1967: 89–91.)

Lounais-Suomessa keskus- ja vaikutusalue selvityksiä ovat tehneet Lounais-Suomen Seutukaavaliitto (1968) ja Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto (1974 ja 1976). Lounais-Suomen Seutukaavaliiton (1968) selvityksessä on keskitytty Lounais-Suomen toiminnallisten keskusten vaikutusalueiden rajaamiseen ja analysointiin eikä pankkipalvelujen käyttöä ole tutkittu. Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) keskusverkkoselvityksessä käytettiin keskusten luokittelussa sisäasiainministeriön ohjeita. Sisäasiainministeriön ohjeiden mukaan säästö- tai osuuspankin sivutoimipaikka katsottiin kuuluvaksi alimpaan paikalliskeskusten luokkaan F3 ja päätoimipaikka paikalliskeskusten luokkaan F1. Liikepankin toimipaikka taas luokiteltiin kuntakeskusten alimpaan luokkaan E3. Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1976) vaikutusalue tutkimuksessa vaikutusalueet on rajattu sekä teoreettisesti että julkisten palvelujen perusteella. Pankkipalvelujen käyttöä tai tarjontaa ei tällöin tutkittu.

Pankkien sijaintitutkimuksen kannalta mielenkiintoinen on Hietalan ja Hietalan (1972) tutkimus palvelusten väestöpohjista ja niiden määräytymisestä. Tutkimuksen mukaan säästö- ja osuuspankkien sivutoimipaikkojen väestöpohjaksi tarvittiin

tuolloin vähintään 1000 asukasta, mutta yleisimmin väestöpohja oli 1700–3000 asukasta. Liikepankkien sivutoimipaikkojen väestöpohja taas oli yleensä 5000–8500 asukasta. (Hietala & Hietala 1972: 121.) Tämän perusteella voidaan olettaa, että liikepankin sivutoimipaikkoja sijoitetaan hierarkkisesti ylempiin keskuksiin kuin säästö- tai osuuspankin päätoimipaikkoja. Lisäksi voidaan päätellä, että säästö- ja osuuspankit olisivat 1970-luvulla sijoittuneet kaupunkien sisällä vähintään Siirilän (1968) määrittelemiin pienlähiökeskuksen tasoihin keskuksiin ja liikepankit vähintään suurlähiökeskuksen tasoihin keskuksiin. Tuloksia ei voi soveltaa suoraan pankkien tarkasteluun 1990- ja 2000-luvuilla, sillä pankkien väestöpohjat ovat kasvaneet toimipaikkojen määrän vähennyttä. Suomen Pankkiyhdistyksen (2003: 15) mukaan Suomessa yhtä pankin toimipaikkaa (konttoria) kohden oli vuonna 2002 keskimäärin 3200 asukasta ja yli 30 000 asukkaan kaupungeissa 6500 asukasta toimipaikkaa kohden. Koposen ja Widgrénin (2002: 40) mukaan pankkien toimipaikkojen väestöpohjat olivat Länsi-Suomen läänissä pienempiä kuin muissa lääneissä vuonna 2001. Tuolloin Länsi-Suomen läänissä oli yhtä toimipaikkaa (konttoria) kohden keskimäärin 2336 asukasta (Koponen & Widgrén 2002: 40). Liikepankkien ja osuus- ja säästöpankkien välillä saattaa yhä olla eroja toimipaikkojen väestöpohjien määrissä, minkä vuoksi niitä on analyysissä syytä tarkastella erikseen.

2.2 Pankkitoiminta innovaationa

2.2.1 Innovaation diffuusioteoria

Pankkitoiminnan alueellinen rakentuminen Varsinais-Suomessa ja Suomessa alkoi, kun ensimmäiset säästöpankit ja liikepankit aloittivat toimintansa 1800-luvulla. Tästä alkanut pankkitoiminnan alueellinen levittäytyminen jatkui, kun osuuspankkeja alettiin perustaa 1900-luvun alussa. Innovaation diffuusioteorian avulla on mahdollista tarkastella tätä pankkitoiminnan alueellisen rakenteen syntymistä sekä siinä tapahtuneita muutoksia pitkällä aikavälillä.

Innovaatio eli uudiste voidaan määritellä monella tapaa. Toisinaan se kuvataan hyvin suppeasti esimerkiksi uudeksi kaupalliseksi tuotteeksi, palveluksi tai tuotantomenetelmäksi (Hölttä 1985: 4). Innovaatiolla voidaan kuitenkin tarkoittaa mitä tahansa uutta ideaa, toimintatapaa tai tuotetta. Innovaation uutuutta pidetään yleensä suhteellisena eli sen ajatellaan määrittävän suhteessa potentiaalisen omaksujan aikaisemmin omaksumiin innovaatioihin. Keskeistä on siis innovaation koettu uutuus. (Rogers 2003: 12.) Innovaatio voi olla joko täysin uusi, jolloin

sitä kutsutaan perusinnovaatioksi, tai laadullisesti, määrällisesti tai toiminnallisesti parannettu (Harisalo 1984: 31–33). Evolutionaarisessa taloustieteessä edellä mainittua kuvausta lähes täysin vastaava jako tehdään radikaaleihin ja inkrementaalisiin innovaatioihin (Dewar & Dutton 1986: 1422–1423). Innovaatiot voidaan myös luokitella kolmeen ryhmään sen mukaan, miten paljon ne vaikuttavat kuluttajien käyttäytymiseen: joko ne eivät muuta sitä ollenkaan, muuttavat sitä jonkin verran tai luovat kokonaan uusia kuluttamisen muotoja (Robertson 1971: 4–7). Innovaatiot voidaan lisäksi määritelmällisesti jakaa kahteen sen mukaan, ovatko ne toimintaa vai toiminnan lopputulos (Harisalo 1984: 27.) Tässä tarkasteltava innovaatio on toisaalta pankkitoiminta liiketoimintana ja toisaalta pankkipalvelut kaikissa muodoissaan, sillä pankkitoiminnan voi yksinkertaistaen määritellä pankkipalvelujen tarjoamiseksi ja niiden käyttämiseksi. Pankkien perustajat ja pitäjät ovat omaksuneet pankit liiketoimintana, ja pankkien asiakkaat ovat omaksuneet ne pankkipalveluina. Käytännössä pankkitoiminnan innovaationa voi rinnastaa pankkipalveluihin, koska pankkitoimintaa ei olisi eikä se leviäisi ilman asiakkaita. Pankkipalvelu on oikeastaan monta toisistaan hieman eroavaa innovaatiota, sillä palvelu on muuttunut vähitellen vuosikymmenten saatossa ja saanut erilaisia muotoja eri organisaatioissa.

Diffuusio on käsitteenä ja prosessina moniulotteinen ja tulkinnanvarainen. Tutkijoiden käsitykset siitä, mitä diffuusio on, miten ja missä se tapahtuu ja miten sitä pitäisi tutkia, saattavat poiketa suuresti toisistaan jopa saman tieteenalan sisällä. Erilaisia tutkimussovellutuksia ja -painotuksia on edelleen runsaasti, vaikka Rogers (2003: 40) onkin todennut eri alojen diffuusiotutkimusten alkaneen muistuttaa jopa liikaa toisiaan. Monitieteisen alan keskeinen teoreetikko Rogers (2003) on määritellyt diffuusion prosessiksi, ”jossa innovaatio välittyy ja leviää ajan kuluessa erilaisia kanavia pitkin sosiaalisen järjestelmän jäsenten keskuudessa”. Rogersin määritelmässä keskeisiä elementtejä ovat innovaatio, viestintäkanavat, aika ja yhteiskunnallinen järjestelmä. Diffuusion ajatellaan etenevän, kun yksilö, organisaatio tai yhteisö omaksuu innovaation. Omaksumista on saattanut edeltää tiedon saanti innovaatiosta. (Rogers 2003: 5–31.) Rogersin määritelmä on hyvin väljä, ja se antaa tilaa erilaisille tulkinnoille. Maantieteelliset ulottuvuudet, kuten alue, tila ja etäisyys ovat määritelmässä sisällytettyinä viestintäkanaviin ja yhteiskunnalliseen järjestelmään, mutta niitä ei ole erikseen tuotu esille. Ne ovat Rogersille vain pieni osa monimutkaista leviämisprosessia. Tässä tutkimuksessa diffuusioprosessin maantieteellinen ulottuvuus, innovaation alueellinen leviäminen, taas on keskeinen tutkimuskohde. Rogersin määritelmä ei siten ole riittävä, vaan pankkitoiminnan leviämisen tarkastelun pohjaksi tarvitaan lyhyt katsaus erilaisiin muotoihin saaneeseen alueelliseen diffuusiotutkimukseen ja sen keskeisiin käsitteisiin.

Yleisesti innovaation diffuusiitutkimuksen alkuna pidetään sosiologi Gabriel Tarden (1903) imitaatioiden lainalaisuuksia tarkastellutta tutkimusta, joka ilmensi ranskaksi jo vuonna 1890. Alueellisen diffuusiitutkimuksen juuret taas ovat 1900-luvun alkupuolen kulttuurin tutkimuksessa (Brown 1981: 16). Kulttuurin tutkimuksen kiinnostuksen kohteina olivat tuolloin etenkin kulttuuristen ympäristöjen tai maisemien historialliset muutokset sekä muutoksia käynnistäneet prosessit. Tutkimusten pyrkimyksenä oli tuottaa kuvaus jo tapahtuneesta diffuusiosta ja sen alkuperästä. (Mikesell 1978: 4, 10.) Tutkimusote oli siten pääasiallisesti deskriptiivinen ja retrospektiivinen. Kulttuurin tutkimuksessa diffuusio nähtiin monimutkaisena, moniulotteisena ja muuttavana prosessina. Esimerkiksi innovaation ajateltiin voivan syntyä useassa paikassa yhtä aikaa, muuttua diffuusioprosessin aikana ja stimuloida uusien innovaatioiden syntyä. (Brown 1981: 17.)

1900-luvun alun kulttuurin tutkimuksen näkökulma maantieteessä ei tarjoa välineitä diffuusioprosessin yksinkertaistamiseen, lainalaisuuksien selvittämiseen eikä varsinkaan ennustamiseen, mikä todennäköisesti johti alueellisen diffuusiitutkimuksen valtavirran siirtymiseen spatiaaliseen maantieteeseen 1960-luvulla. Tämän mallinnusta ja kvantitatiivisia menetelmiä hyödyntävän tutkimustradition valtakausi kesti diffuusiitutkimuksessa aina 1980-luvulle asti. Tiivistäen spatiaalisen maantieteen diffuusiitutkimuksen perusoletukset pohjautuvat pitkälti klassiseen taloustieteeseen: talouden muun muassa oletetaan kehittyvän kohti tasapainoa, ihmisten sijoittuvan tasaisesti tutkimusalueelle ja leviämisen prosessin tapahtuvan lineaarisesti. Näissä niin sanotuissa klassisissa diffuusiitutkimuksissa tavoitteena on löytää prosessin säännönmukaisuudet ja ennustaa mallien avulla diffuusion etenemistä.

Spatiaalisen diffuusiitutkimuksen pioneeri Torsten Hägerstrand (1953) kehitteli väitöskirjassaan ensimmäiset diffuusiomallit, joista yhdestä tuli spatiaalisen diffuusiitutkimuksen lähtökohta. Hän testasi ja paransi mallejaan vertaamalla tuloksia Smoolannista, Ruotsista kerättyyn empiiriseen aineistoon. Hägerstrand pitää innovaation leviämisessä keskeisimpänä innovaation omaksumiseen vaikuttavia tekijöitä, ja näistä tekijöistä tärkeimpänä henkilöltä toiselle välittyvää informaatiota innovaation omaksumisesta. Välittyvä informaatio on toisin sanoen tietoa siitä, että joku tai jotkut ovat jo omaksuneet innovaation, mikä luo painetta tiedon vastaanottajalle seurata esimerkkiä. Hägerstrand tiedostaa, että omaksumistiedon lisäksi välittyy yleensä tietoa myös itse innovaatiosta ja että tietoa voi välittyä myös muulla tavoin kuin henkilöltä toiselle, mutta hän ei ota näitä huomioon mallissaan. Hägerstrandin mallin pohjana on diffuusiokenttä, jolle potentiaaliset omaksijat sijoittuvat. Eri toimijoiden oletetaan omaksuvan innovaatio eri tahdissa: innovaatio voidaan omaksua heti ensimmäisen saadun tiedon jälkeen tai vasta

toisen, kolmannen, neljännen tai viidennen kontaktin jälkeen. (Hägerstrand 1953.) Hägerstrandin mallissaan olettamat yksilömäärät eri tahtiin omaksuvien viidessä luokassa (Hägerstrand 1953: 268) vastaavat pitkälti omaksujien kumulatiivisen määrän lisääntymistä logistisen S-käyrän mukaisesti. Empiirisissä tutkimuksissa omaksujien kumulatiivisen määrän on todettu lisääntyvän tällä tavalla, kun kyseessä on menestyksenkäs innovaatio. Ensimmäisen kerran logistisen S-käyrän havainnoi Tarde (1903). S-käyrän mukaisesti omaksuminen etenee vaiheittain siten, että aluksi innovaation omaksuu vain vähäinen joukko toimijoita. Tämän jälkeen määrä alkaa kasvaa nopeasti, jolloin ollaan niin sanotussa take-off-vaiheessa. Seuraavaksi uusien omaksujien määrä vähenee, ja lopulta uusia omaksujia ei enää tule. Omaksijat voidaan jakaa omaksumisajankohdan perusteella viiteen luokkaan: innovaattorit, varhaiset omaksijat, varhainen enemmistö, myöhäinen enemmistö ja vitkastelijat. Diffuusioprosessin ajallinen eteneminen vaihtelee, mikä vaikuttaa S-käyrän kaltevuuteen. (Rogers 2003: 272–285.)

Innovaation leviämistapoja on spatiaalisessa diffuusiitutkimuksessa tunnistettu kaksi: kontakti- ja hierarkkinen diffuusio. Nämä leviämistavat eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan ne voivat tapahtua samanaikaisesti. (Löytönen 1985: 6.–7.) Aalloittain etenevä kontaktidiffuusio tapahtuu, koska innovaation omaksuminen on todennäköisempää lähellä innovaation omaksunutta kuin kaukana hänestä. Hägerstrand (1953) olettaa, että tiedon välittymisen todennäköisyys kahden toimijan välillä on kääntäen verrannollinen etäisyyteen heidän välillään. Hän kuvaa diffuusion seuraavanlaisena ajallisena ja tilallisena prosessina empiirisiin havaintoihin perustuen: Aluksi syntyy paikallisia omaksumisen keskittymiä, jotka kasvavat nopeasti. Tämän jälkeen kasvu alkuperäisissä keskuksissa hidastuu ja innovaatio leviää säteittäin keskusten ulkopuolelle. Innovaation leviäminen synnyttää tällöin sekundaarikeskittymiä. Lopuksi tapahtuu tiivistyminen ja saavutetaan saturaatiotaso, jolloin kasvu lakkaa. (Hägerstrand 1952: 366–368; Hägerstrand 1953: 138.) Esteet voivat kuitenkin vaikuttaa innovaatioaaltojen etenemiseen: este voi heijastamalla tai absorboimalla itseensä hidastaa diffuusion etenemistä tai pysäyttää sen kokonaan tai osittain (Morrill 1968: 15–17). Hierarkkinen diffuusio eli innovaation leviäminen ensin hierarkkisesti tärkeimpiin keskuksiin tapahtuu, koska informaation vaihto niiden välillä on suurempaa kuin pienempien keskusten välillä (Brown 1968; Löytönen 1985: 6). Hägerstrandin aloittaman spatiaalisen diffuusiitutkimuksen kenttä on ollut laaja. Tutkimuskohteina ovat olleet esimerkiksi kulutushyödykkeet, epidemiat ja kunnalliset palvelut (Brown 1968; Cliff, Haggett & Graham 1983; Nurminen 1981).

Hägerstrandin aloittamaa työtä innovaation leviämisen säännönmukaisuuksien selvittämiseksi sekä operationaalisen mallin parantamiseksi jatkettiin erityisesti

1960-luvulla (Brown 1981: 22–26). Mallin taustalla olevia oletuksia ja käsitteellistä perustaa ei kuitenkaan tuolloin käytännössä kyseenalaistettu, vaikka mallin avulla ei kyetty selittämään diffuusioprosessia kaikissa tapauksissa. Maantieteessä Hägerstrandin käsitteellistä mallia ryhtyi 1970-luvulla laajentamaan muun muassa Lawrence Brown (1981), joka lisäsi malliin tarjonnan näkökulman ja tarkasteli myös innovaation leviämisen vaikutuksia alueeseen. Hägerstrandin (1953) malli oli perustunut oletukseen, että leviämisprosessi on tulos omaksumisen eli innovaation kysynnän etenemisestä. Omaksumismahdollisuuksiin vaikuttaa kuitenkin myös innovaation saatavuus eli tarjonta, jossa on alueellisia eroja. Kysyntä voi tapahtua vain tarjonnan asettamissa rajoissa. Innovaation tarjontaan vaikuttavat julkiset ja yksityiset organisaatiot, jotka vastaavat markkinoinnin ja infrastruktuurin kehittamisestä. (Brown 1981: 7–9.) Tarjontapuolen merkitystä innovaation diffuusiosta on Suomessa tutkinut Löytönen (1985) postitoimipaikkaverkon osalta, joskaan hän ei suoraan sovelle Brownin kaupallisiin organisaatioihin ja hyödykkeisiin keskittyvää mallia.

Tarjontapuolen lisääminen Hägerstrandin malliin on parannus, mutta mallissa on muitakin heikkouksia kuin omaksumiseen keskittyvä näkökulma. Blaut (1977) toteaa mallintamisen tarjoavan vain rajallisia mahdollisuuksia viedä tutkimusta eteenpäin, koska mallin käsitteet ovat selkiytymättömiä, oletukset pinnallisia ja soveltamismahdollisuudet kapeat. Hägerstrandilaisen tutkimuksen ongelmana Blaut pitää sen keskittymistä onnistuneisiin, täysin uusiin innovaatioihin ja tietynlaisiin leviämisen kuvioihin tietyllä, rajatulla alueella. Kuitenkin epäonnistuneet innovaatiot ovat onnistuneita yleisempiä, samoin kuin parannetut innovaatiot ovat täysin uusia innovaatioita yleisempiä. Diffuusio voi myös olla alueellisesti yhtenäinen ja samanaikainen eikä välttämättä seuraa oletettua leviämiskuviota. Blaut tunnistaa myös muita ongelmia hägerstrandilaisessa mallissa. Esimerkiksi mallin mikrotaloudellinen perusta, jossa toimijat tekevät itsenäisiä päätöksiä, on hänen mielestään riittämätön, sillä rakenteelliset, makrotaloudelliset tekijät voivat vaikuttaa mikrotaloudellisia tekijöitä enemmän innovaation leviämiseen. Blaut myös kritisoi sitä, että spatiaalisen diffuusiitutkimuksen edustajat keskittyvät vain yhteen kulttuurista prosessia selittävään tekijään eli tiedon välittymiseen, vaikka muita merkittäviä diffuusiota selittäviä tekijöitä saattaa olla. Hän myös arvostelee tiedon välittymisen tapaa mallissa. Hänen mielestään oletus lähimmältä ihmiseltä toiselle välittyvästä tiedosta jättää huomiotta sen miten tiedon välittyminen yleensä yhteiskunnassa on järjestynyt. Lisäksi hän kyseenalaistaa oletuksen passiivisesta innovaation omaksujasta, jolle tieto välittyy aktiiviselta innovaation edistäjältä. Hän toteaa potentiaalisten omaksujien voivan etsiä itse aktiivisesti tietoa innovaatioista. Hän myös kritisoi näkemystä, jossa innovaation torjunta pidetään tietämättöminä ja muutosvastaisina. Innovaation torjuminen voi pikemminkin johtua siitä,

että innovaatio on epäsopeva potentiaaliselle omaksujalle. Toimijalla itsellään on useissa tapauksissa enemmän tietoa innovaation sopivuudesta hänen omiin tarkoituksiinsa kuin innovaation edistäjällä. (Blaut 1977.)

Blaut (1977) arvostelee hägerstrandilaista mallia useista puutteista, mutta hän ei kyseenalaista mallinnusperinnettä kokonaisuudessaan. Suurimpana ongelmana hän pitää klassisen diffuusiitutkimuksen teoreettisen pohjan pinnallisuutta. Ratkaisuksi hän tarjoaa kulttuurin tutkimuksen, erityisesti Fred Kniffenin ajatuksille pohjautuvaa (esimerkiksi Kniffen 1965) teoreettista viitekehystä tuomaan lisää syvyyttä ja selkeyttä alueelliseen diffuusiitutkimukseen. Tällöin diffuusioteorian pohjana olisi kulttuurin teoria ja kulttuuri monitahoisena kokonaisuutena. Diffuusio myös nähtäisiin spatiaalista diffuusioteoriaa laajempaa ajallisena ja maantieteellisenä ilmiönä. (Blaut 1977.) Klassista diffuusiitutkimusta on kritisoitu laajalti 1970-luvulta lähtien myös maantieteen ulkopuolella, ja kritiikki on kohdistunut pääosin samoihin asioihin, joihin Blaut on (1977) kiinnittänyt huomiota. Rogers (2003) on koonnut kirjaansa näkökulmaan kohdistettua kritiikkiä. Blautin esille nostamien ongelmakohtien lisäksi arvostelua on saanut muun muassa innovaation näkeminen lähes aina positiivisena ja hyödyllisenä asiana sekä taloudellisiin hyötyihin keskittyminen. Myös tutkimusmenetelmien validisuutta on epäilty, sillä todellisen omaksumisajan määrittäminen ja syy-seuraussuhteiden määrittely diffuusion tapahtumisen jälkeen tehtyjen kyselyjen ja haastattelujen perusteella voi tuottaa epätarkkaa tietoa. (Rogers 2003: 105–134.) Yleistäen voidaan sanoa, että klassisen diffuusiitutkimuksen keskeisin ongelma on ollut keskittyminen yleistettyyn ja yksinkertaistettuun sekä alueellisesti tarkasti rajattuun leviämismalliin, jossa yksilön roolina on ollut vain joko onnistuminen tai epäonnistuminen ulkopuolelta tulevan innovaation omaksumisessa. Tutkimuksissa ei ole aina otettu huomioon yhteiskunnallista, sosiaalista ja taloudellista kontekstia, jossa leviämistä tai muutosprosessi tapahtuu, tai yksilöiden ja yhteisöjen mahdollisuuksia ja todellista tarvetta omaksua innovaatioita.

Kolmen viime vuosikymmenen aikana klassinen diffuusioteoria on menettänyt valta-asemansa innovaatioiden tarkastelussa talousmaantieteessä. Tilalle on tullut teoreettiselta pohjaltaan toisiaan muistuttavia tutkimussuuntauksia, joissa on keskitytty etenkin innovoinnin, oppimisen ja alueiden kilpailukykyyn tarkasteluun (esimerkiksi Lundvall 1992; Tammilehto 1999: 47–52; Storhammar & Virkkala 2003: 13–14, 29–33). Useimmissa tutkimuksissa lähtökohdaksi on otettu evoluutionaarisen ja institutionaalisen talousmaantieteen käsitteitä ja ajatusmalleja. Evoluutionaarinen talousmaantiede luetaan toisinaan osaksi institutionaalista talousmaantiedettä (Martin 2000: 77–94) ja toisinaan omaksi teoreettiseksi suuntaukseksi (Boschma & Fenken 2006). Niemi ja Virkkala (2005: 6–7) kutsuvat näi-

hin tutkimussuuntauksiin perustuvaa innovaatioteoriaa moderniksi, systeemiseksi tai vuorovaikutteiseksi. Modernissa innovaatioteoriassa tiedon oletetaan olevan olennaisin resurssi ja oppimisen tärkein prosessi taloudessa (Lundvall 1992: 1). Näissä tutkimuksissa keskitytään usein innovaatioon toimintana; innovaatiot nähdään laajasti oppimisprosesseina (Storhammar & Virkkala 2003: 30–31). Innovaatiot eivät tule järjestelmään sellaisenaan sen ulkopuolelta, kuten klassisessa innovaation diffuusioteoriassa yleensä oletetaan, vaan ne syntyvät ja kehittyvät olemassa olevan tiedon ja osaamisen pohjalta vuorovaikutteisesti järjestelmän sisällä. Innovointia, innovaatiota ja innovaation leviämistä ei tällöin pystytä erottamaan selkeästi erillisiksi vaiheiksi, vaan kyse on innovaatioprosessista. Innovaatiot ovat sisäsyntyisiä eli endogeenisiä, ja toimijoiden välisellä vuorovaikutuksella on niiden synnyssä merkittävä rooli. Toimijat voivat olla samaan aikaan innovaation levittäjiä ja omaksujia, ja innovaatiot muuttuvat prosessin kuluessa. Innovaatioprosessin ajatellaan olevan polkuriippuvainen eli siihen vaikuttavat menneisyyden ratkaisut ja olemassa oleva institutionaalinen ja kulttuurinen ympäristö. (Lundvall 1992: 8–12; Oinas & Virkkala 1997: 263–275; Tammilehto 1999: 48; Storhammar & Virkkala 2003: 31; Niemi & Virkkala 2005: 6–7.) Innovaatio-toimintaa ja yritysten välistä kilpailua innovoinnissa pidetään taloudellisen kehityksen perustana, eikä talouden oleteta pyrkivän tasapainoon, kuten neoklassisessa taloustieteessä (Boschma & Fenken 2006: 278). Systeemistä innovaation diffuusioteoriaa on käytetty talousmaantieteessä etenkin alueellisten innovaatiojärjestelmien ja teollisuuskeskittymien tarkastelussa (Amin 2000: 149–168). Uusien suuntausten rinnalla myös perinteiset spatiaalisen diffuusion tutkimuslinjat jatkuvat edelleen (esimerkiksi Cliff & Smallman-Raynor 2004).

Talousmaantieteessä on edellä mainittujen tutkimussuuntausten lisäksi käytössä lukuisia innovointia sekä innovaatioiden alueellista leviämistä selittäviä teorioita ja malleja. Innovointiin keskittyvää talousmaantieteellistä tutkimusta tehdään esimerkiksi niin sanotun uuden talousmaantieteen näkökulmasta. Uusi talousmaantiede on Paul Krugmanin 1990-luvulla alulle panema tutkimussuuntaus (Krugman 1991), jossa ammennetaan neoklassisen taloustieteen lisäksi erityisesti spatiaalisen maantieteen mallinnusperinteestä. Käytännössä Krugmanin käyttämät mallit ovat kuitenkin taloustieteen tasapainomalleja, joihin on tuotu alueellinen ulottuvuus. Samankaltaisella tavalla alueellisuus on lisätty joihinkin markkinoinnissa käytössä oleviin malleihin (esimerkiksi Mahajan & Peterson 1979).

Pankkitoiminnan tarkastelussa käyttökelpoisimpia ovat perinteisen spatiaalisen tutkimusperinteen tulokset sekä modernin innovaatioteorian käsitteelliset ajatusmallit. Spatiaalisessa diffuusiotutkimuksessa on tuotettu runsaasti tietoa alueellisen diffuusion säännönmukaisuuksista. Tämän tiedon avulla on mahdollista arvi-

oida, onko pankkitoiminnan leviäminen noudattanut jotakin tiettyä mallia. Moderni innovaatioteoria taas auttaa ymmärtämään instituutioiden ja historiallisen kehityksen vaikutusta diffuusioon sekä käsittelemään innovaation leviämistä moniulotteisena prosessina.

2.2.2 Innovaatioiden kysyntä ja tarjonta

Yksinkertaistaen innovaation alueellinen leviäminen ja leviämisen nopeus ovat riippuvaisia kahdesta seikasta: tarjonnasta ja kysynnästä. Innovaation omaksuminen yksilö- tai yhteisötasolla tapahtuu, kun nämä kaksi kohtaavat. Silloin potentiaalinen omaksuja on halukas ja kykenevä omaksumaan innovaation (kysyntä), joka on hänen ulottuvillaan (tarjonta). Innovaation tarjonta ja kysyntä on erotettu tässä toisistaan teoreettisen tarkastelun helpottamiseksi.

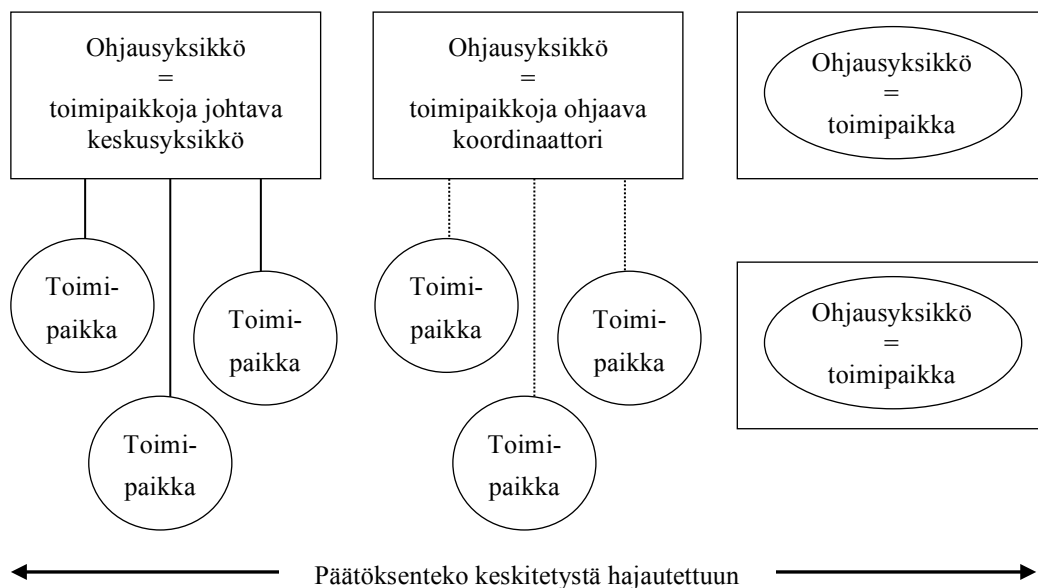
Brown (1981) on esittänyt teorian innovaation alueellisen tarjonnan mallista. Hänen mukaansa innovaation tarjonnan määrä ja levinneisyys riippuu markkinoinnista ja infrastruktuurista. Markkinointi samaistetaan usein mainontaan, mutta Brown käyttää käsitettä tätä laajemmassa merkityksessä: se on innovaation jakelua ja sen leviämisen edistämistä. Brownin mielestä markkinoinnissa keskeisessä asemassa ovat jakelijat (agencies), yksityiset tai julkiset yksiköt, joista jakelu tapahtuu. Jakelija voi itsessään olla innovaatio tai se voi olla ainoastaan paikka, josta jaellaan innovaatiota. (Brown 1981: 50–55.) Maantieteellistä sijaintia ajatellen jakelija on yleensä sama asia kuin toimipiste tai toimipaikka. Tämän vuoksi käytän jakelijasta tässä tutkimuksessa nimitystä toimipaikka. Toimipaikka on pankki-innovaation leviämistä tarkastellessa soveltuva termi myös sen vuoksi, että pankkipalvelujen jakelu tapahtui hyvin pitkään pääasiallisesti toimipaikoista.

Brownin (1981) mukaan toimipaikkojen (jakelijoiden) sijainti ja perustamisjärjestys määrittelevät missä ja milloin innovaatio on potentiaalisten omaksujien saatavilla. Toimipisteiden sijoittamisesta ja perustamisesta voi vastata joko kukin toimipaikka itsenäisesti tai jokin toimipaikkoja johtava keskusyksikkö. Päätöksentekomalli voi olla myös jokin välimuoto täysin hajautetun ja keskitetyn päätöksenteon välillä, jolloin toimipaikkaverkon kehittämiseen vaikuttaa jossakin määrin itsenäisiä toimijoita ohjaava koordinaattori. Brown kutsuu toimipaikkojen sijoittamista ohjaavaa yksikköä levittäjäksi (propagator), jonka tavoitteena on innovaation mahdollisimman nopea diffuusio. (Brown 1981: 50–55.) Käytän tässä tutkimuksessa levittäjästä nimitystä ohjausyksikkö (kuviokuva 4). Kyseessä on hajautettu päätöksentekorakenne, jos toimipaikan perustamista ei ohjata ulkopuolelta. Jos taas toimipaikan perustamisesta ja sijoittamisesta ei päätetä itsenäisesti vaan oh-

jaus tulee ulkopuolelta, kyseessä on keskitetty päätöksenteko. Näiden kahden ääripään välimuoto on koordinoitu päätöksenteko. Tällöin toimipaikan sijoittamisesta tai perustamisesta ei päätetä toimipaikan ulkopuolella, mutta toimipaikan sijoittamiseen ja perustamiseen vaikuttaa toimijoita ohjaava koordinaattori.

Toimipaikoista voidaan omalta osaltaan pyrkiä edistämään innovaation omaksumista niiden omalla markkinointialueella, vaikka toimipaikkojen toimintaa ohjaisi keskusyksikkö tai koordinaattori. Brownin mukaan päätöksentekorakenteella on suuri vaikutus toimipaikkaverkon alueellisen mallin syntymiseen. Keskeistä päätöksenteossa on markkina-alueiden valinta, joka on osa markkinoillepääsystrategiaa. Päätöksentekorakenteen lisäksi innovaation tarjonnan alueellisen leviämisen malliin ja nopeuteen vaikuttaa Brownin mukaan se, käytetäänkö innovaation levittämässä valmista jakeluverkkoa vai luodaanko uusi. Esimerkiksi täysin keskitetty päätöksenteko ja olemassa olevan jakeluverkon käyttäminen merkitsee yleensä innovaation tarjonnan leviämistä samanaikaisesti laajalle alueelle. Brown mainitsee lisäksi, että leviämismalliin voi vaikuttaa se, tavoitteleeko innovaatiota levittävä organisaatio voittoa vai ei. Hän ei kuitenkaan perehdy kysymykseen kovin syvällisesti. (Brown 1981: 50–55.)

Kuvio 4. Mahdolliset päätöksentekorakenteet innovaation levittämisessä Brownia (1981: 52–53) mukaillen: keskitetty, koordinoitu tai kokonaan hajautettu.

Brown esittää käsitteelliset ja matemaattiset mallit innovaation tarjonnan alueelliselle leviämiselle keskitetyn ja hajautetun päätöksenteon tapauksissa. Keskitetyssä päätöksenteossa keskeisin leviämiseen vaikuttava tekijä on hänen mukaansa

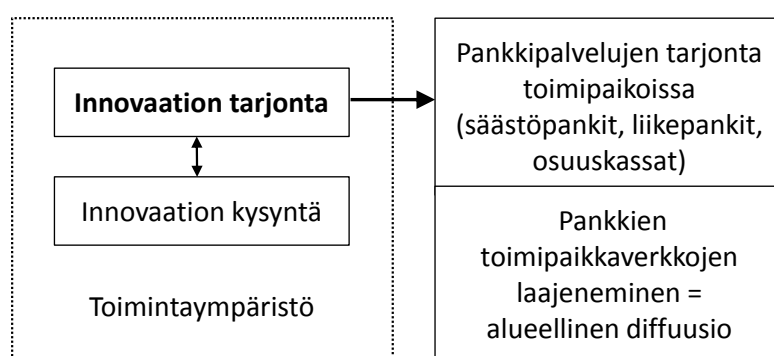
odotettu kannattavuus. Hän käsittelee innovaation tarjontaan tarvittavan jakeluverkon kehittämistä ensisijaisesti liikepaikkasuunnittelun näkökulmasta. Organisaation tavoitteena hän olettaa olevan useiden eri toimipaikkojen optimaalisen sijoittamisen ja optimaalisen perustamisjärjestyksen. Optimaalinen sijoittaminen ja perustamisjärjestys vaihtelevat organisaatiosta toiseen esimerkiksi käytettävissä olevan pääoman määrän suhteen tai kannattavuuden jouston suhteen eli miten yksittäisen toimipisteen kannattavuus muuttuu suhteessa alueen myyntipotentiaalin muutokseen. Kannattavuuden jousto vaihtelee, koska eri innovaatioilla on erilainen toimipisteen myyntikapasiteetin ja myynnin kynnyksrajain erotus suhteessa alueen myyntipotentiaaliin. Brown tarkastelee liikepaikkasuunnittelun tuloksena syntyvää innovaation tarjonnan alueellista leviämistä lähinnä siitä näkökulmasta, onko leviämismallissa nähtävissä hierarkkinen vaikutus, naapuruusvaikutus vai ei kumpaakaan. Hajautetun päätöksenteon tapauksessa Brown pitää toimipisteen perustamisessa tärkeimpänä tekijänä kannattavuuden kynnyksrajain ylittymistä ja tiedon välittymistä paikalliselle toimijalle. Paikallinen toimipisteen perustaja, jonka henkilökohtaiset ominaisuudet vaikuttavat perustamis- ja sijoittamispäätökseen, ei yleensä arvioi vaihtoehtoisia sijoituspaikkoja kovin laajalta alueelta. Toisinaan päätöksentekorakenteen ollessa hajautettu tarjonnan leviämiseen voi vaikuttaa koordinaattori. Mikäli koordinaattorilla on suuri vaikutusvalta paikallisiin toimijoihin, tarjonnan alueellinen leviäminen on todennäköisesti hyvin samankaltainen kuin keskitetyssä päätöksenteossa. (Brown 1981: 56–74) Brownin tarkastelemien kriteerien perusteella keskitetyn päätöksenteon tapauksessa (Brown 1981: 56–64) pankkitoiminnan alueellisessa leviämisessä hierarkkinen vaikutus olisi todennäköisesti naapuruusvaikutusta merkittävämpi. Tämä johtuu siitä, että pankkitoiminnassa yrityksen kuljetuskustannukset ovat melko pienet, mutta kannattavuus joustaa suhteessa alueen myyntipotentiaaliin.

Innovaation kysynnän kehitys riippuu innovaation omaksumiseen vaikuttavista tekijöistä. Wejnert (2002) on koonnut eri tutkimuksista saatua tietoa yhteen ja jakanut tämän perusteella omaksumiseen vaikuttavat tekijät kolmeen ryhmään: innovaation ominaisuuksiin, omaksujan ominaisuuksiin ja ympäristötekijöihin. Innovaation ominaisuuksiin Wejnert lukee innovaation yksityiset ja julkiset seuraukset sekä hyödyt ja haitat. Omaksujan ominaisuuksia ovat yhteiskunnallinen kokonaisuus (yksilö tai yhteisö), perehtyneisyys innovaatioon, yhteiskunnallinen asema tai status, sosio-ekonomiset ominaisuudet, asema sosiaalisissa verkostoissa ja henkilökohtaiset ominaisuudet. Ympäristötekijöitä ovat maantieteelliset tekijät (fyysinen ympäristö, etäisyys), yhteiskunnallinen kulttuuri, poliittiset olosuhteet ja globaali yhteneväisyys. Innovaation omaksumiseen vaikuttavien eri tekijöiden suhteelliset painoarvot vaihtelevat innovaatiosta ja kontekstista riippuen. Eri tekijät voivat myös joko vahvistaa tai heikentää toistensa vaikutuksia. (Wejnert

2002.) Rogers (2003: 221) taas on koonnut yhteen tietoa siitä, mikä vaikuttaa voimakkaimmin innovaation omaksumisnopeuteen. Tärkeimmässä asemassa ovat innovaation ominaisuudet, sillä innovaation suhteellinen etu, yhteensopivuus, monimutkaisuus, kokeiltavuus ja näkyvyys selittävät yhdessä valtaosan omaksumisnopeuden vaihtelusta. Muita omaksumisnopeuteen vaikuttavia tekijöitä ovat omaksumispäätöksen tyyppi (vapaavalintainen, kollektiivinen tai viranomaispäätös), tiedonvälityskanavat, yhteiskuntajärjestelmän luonne ja muutosagenttien edistämispyrkimykset. (Rogers 2003: 221–223.)

2.2.3 Pankkitoiminnan leviäminen toimipaikkaverkon laajentuessa

Vähittäispankkitoiminnan leviämisen tarkastelun lähtökohtana on Brownin (1981) esittelemä tarjontaan keskittyvä innovaation diffuusioteoria. Se tarjoaa monipuolisen mutta perusajatukseltaan yksinkertaisen käsitteellisen mallin. Kysyntä ja tarjonta ovat keskeisiä asioita tutkittaessa pankkitoiminnan kaltaista liiketoimintaa, sillä pankkitoiminnan alueellisen levinneisyyden voi olettaa riippuvan näistä kahdesta tekijästä. Pankkitoiminnan leviämisen eli diffuusion voidaan ajatella etenevän, kun potentiaalinen asiakas ryhtyy ensimmäistä kertaa käyttämään pankkipalveluja. Tämän omaksumisen edellytyksenä on pankkipalvelujen saataavuus, tarjonta. Omaksumisen eli kysynnän tarkkaa alueellista leviämistä on vaikeaa kuvata, sillä pankkien asiakastiedot ovat luottamuksellisia. Pankkitoiminnan alueellista diffuusiota on kuitenkin mahdollista tutkia, sillä pankkipalvelujen tarjonnan tarkastelu antaa melko hyvän kuvan leviämisestä. Tarjonnan alueellinen levinneisyys taas on rinnastettavissa pankkien toimipaikkaverkon laajuuteen (kuvio 5).

Kuvio 5. Innovaation tarjonta lähtökohtana pankkitoiminnan leviämisen tarkasteluun.

Määrittelen tässä tutkimuksessa tarjonnan hieman eri tavalla kuin Brown (1981: 51), joka sisällyttää siihen markkinoinnin ja infrastruktuurin. Käytän tarjontakäsitettä kuvaamaan ainoastaan pankkipalvelujen markkinointia eli innovaation jakelua ja sen leviämisen edistämistä, jonka alueellisen laajuuden oletan olevan sama kuin pankkien toimipaikkaverkkojen laajuuden. Pysin ymmärtämään pankkitoiminnan leviämistä alueellisena ilmiönä kaikkien pankkien tasolla sekä pankkiryhmittymä- ja pankkikohtaisena prosessina. Pankkipalvelujen tarjonnan leviämisen ei kuitenkaan voida olettaa olevan tulosta pelkästään pankkien johdon suunnitelmista laajentaa toimintaa uusille alueille tai esimerkiksi muutamien ihmisten päätöksistä perustaa uusi liikepankki. Tämä sisältäisi oletuksen, että potentiaaliset omaksujat odottavat pankkipalvelujen saapumista ulottuvilleen eivätkä pyri vaikuttamaan tarjonnan lisäämiseen. Ihmiset eivät ole aina tyytyneet pelkästään odottamaan pankkipalvelujen saapumista omalle paikkakunnalleen. Paikalliset asukkaat ovat saattaneet esimerkiksi anoa liikepankin päätoimipaikasta sivutoimipaikan perustamista paikkakunnalleen (Blomstedt 1989). Säästöpankit ja osuuskassat taas on perustettu lähes kokonaan paikallisin voimin, joskin ulkopuolisilla toimijoilla on ollut merkittävä rooli sekä toiminnan alkuun saattamisessa että kehittämisessä (Kuusterä 1995; Kuusterä 2002).

Toimipaikkaverkon käyttäminen pankkipalvelujen alueellisen diffuusion kuvaajana on mielekästä, koska pankkitoiminta on ollut pitkään paikallista. Pankkipalvelujen käyttö ja tarjoaminen on vaatinut yleensä käyntiä pankin toimipaikassa, minkä vuoksi potentiaalisen asiakkaan ja pankin toimipaikan välisen suhteellisen etäisyyden voidaan olettaa vaikuttavan omaksumishalukkuuteen. Pankkitoiminta on ollut luonteeltaan paikallista myös sen takia, että pankin ja asiakkaan välillä täytyy vallita tietynasteinen luottamus. Ennewin ja McKechnien (1998) mukaan kuluttajien näkökulmasta pankkipalvelut ovat aineettomia ja monimutkaisia, ja he kokevat, että ostamispäätökseen liittyy suuri riski. Koska palveluiden arviointi on vaikeaa, kuluttajat arvioivat enemmän palveluntarjoajaa kuin itse palvelua. Arvioinnissa keskeisiä tekijöitä ovat palveluntarjoajan luotettavuus ja uskottavuus. (Ennew & McKechnie 1998: 185–190.) Pankkien sääntely ja valvonta oli pankkitoiminnan alkuaikoina 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella vähäisempää kuin nykyään, ja rahoitusmarkkinat olivat tuolloin vielä kehittymättömät, minkä vuoksi pankkien asiakkaiden riskit olivat nykyistä suurempia. Sekä pankkipalvelujen tarjoajan että käyttäjän on ollut helpompaa arvioida lähellä sijaitsevien toimijoiden luotettavuutta ja uskottavuutta kuin kaukana sijaitsevien. Etäisyydellä on todennäköisesti ollut korostunut vaikutus tuona aikana, koska ihmisten liikkuvuus on ollut nykyistä vähäisempää. Näiden tekijöiden vuoksi on todennäköistä, että ihmiset ovat alkaneet käyttää pankkipalveluja vasta kun niitä on tarjottu lähellä omaa elinpiiriä.

Vähittäispankkitoiminnan määrittely innovaationa on haastavaa, koska se on muuttunut vuosikymmenten myötä. Lähes pelkästä talletusten keräämisestä, joka oli ensimmäisten (säästö)pankkien päätehtävä, on ajan myötä siirrytty laajaan palveluvalikoimaan, joka sisältää mm. luototus-, sijoitus- ja vakuutustoimintaa. Lisäksi palvelun välitystapa on saanut uusia muotoja etenkin viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana, kun verkkopankki- ja puhelinpankkipalvelut ovat kehittyneet. Näistä muutoksista huolimatta muutama asia on pysynyt muuttumattomana. Ensinnäkin vähittäispankkitoiminta on palvelutoimintaa, jossa prosessi on keskeisessä asemassa. Grönroos (2001: 79–82) nostaa esille tämän palvelujen prosessiluonteen sekä sen, että palvelussa asiakas ja palveluntarjoaja ovat usein vuorovaikutuksessa keskenään ja asiakas osallistuu tuotantoprosessiin. Pankki ja asiakas ovat siis tiiviissä vuorovaikutussuhteessa tavalla tai toisella ja pankin asiakas osallistuu pankkipalvelun tuottamiseen. Toinen lähes muuttumattomana pysynyt asia monista palveluvalikoiman muutoksista huolimatta on vähittäispankkien ydintoiminta eli rahoituksen välitys, johon kuuluu talletusten ja muiden pääomien kerääminen sekä antolainaus. Etenkin antolainaus eli luototustoiminta on koko vähittäispankkien elinkaaren ajan tapahtunut pääosin pankkien toimipaikoissa. Toimipaikoissa on myös pitkään kerätty tärkeää tietoa asiakkaiden luottokelpoisuudesta, joskin toimipaikkojen merkitys tässä asiassa on etenkin 2000-luvulla vähentynyt (Alexander & Pollard 2000: 139). Vähittäispankkitoiminnan ydintoimintaa, rahoituksen välitystä ja etenkin luototustoimintaa, on harjoitettu jo ennen vähittäispankkien perustamista, joten pankkitoiminta on siten parannettu tai inkrementaalinen innovaatio. Pankkitoiminnan innovatiivisuuden voidaan ajatella liittyvän etenkin rahoituksenvälityksen saamaan aiempaa organisoidumpaan muotoon sekä palvelun luotettavuuden lisääntymiseen. Yhteiskunta on valvonut pankkeja huomattavasti tiiviimmin kuin niitä edeltäviä rahoituksenvälittäjiä etenkin 1800-luvun lopulta lähtien ja osallistunut pankkitoiminnan kehittämiseen. Vähittäispankki on siis tavallaan yhteiskunnallinen innovaatio, jolla on pyritty parantamaan yhteiskunnallisia oloja. Valtiolla ja sen harjoittamalla sääntelyllä on ollut tärkeä rooli pankkien toiminnan kehittämisessä.

Vähittäispankkitoiminta on inkrementaalinen, yhteiskunnallinen innovaatio, mutta sen diffuusio ei välttämättä ole ollut alueellisesti yksisuuntainen eikä ajallisesti lineaarinen prosessi. Tämän sekä pankkitoiminnan yhteiskunnallisen luonteen vuoksi säännönmukaisuuksien etsimisen lisäksi tulee ottaa huomioon evoluutionaarisessa ja institutionaalisessa talousmaantieteessä esille tuotu institutionaalinen ja kulttuurinen ympäristö, jossa pankit toimivat. Institutionaalinen ympäristö ei ole täysin vakiintunut käsite. Lundvallin (1992: 10) mukaan instituutiot ovat toimintaa ohjaavia sääntöjä ja rutiineja, kun taas Kosonen (2004: 125) lukee instituutioihin myös organisaatiot. Tässä tutkimuksessa tarkoitan institutionaalisella

ympäristöllä ainoastaan toimintaa ohjaavia sääntöjä. Pankkitoiminnan kehityksen kannalta tärkein institutionaalinen tekijä lienee pankkien ja yleensä rahoitus- ja rahamarkkinoiden sääntely lainsäädännön ja keskuspankin määräysten avulla. Kulttuurisen ympäristön yksinkertaistan taloudelliseksi ympäristöksi.

2.3 Osasynteesi

Pankit ovat palveluyrityksiä, joiden asiakkaina on sekä kotitalouksia että yrityksiä, ja tarjotakseen palveluita asiakkailleen pankilla on oltava yksi tai useampia toimipaikkoja. Pankit ovat voineet tehdä erilaisia ratkaisuja näiden kahden erityyppisen asiakasryhmän palvelemiseksi, mutta tertiääritoimintojen sijoittumista selittävän keskus- ja vaikutusalue-teorian mukaisesti pankit palvelisivat asiakkaitaan eritasoisista keskuksista käsin. Keskus- ja vaikutusalue-teorian perusteella voitaisiin ajatella, että pankkien päätoimipaikat ja laajimman palveluvalikoiman toimipaikat sijaitsisivat ylemmän tason keskuksissa kuin muut toimipaikat. Kyseisen teorian perusta on klassisessa taloustieteessä, minkä vuoksi oletuksena on kuluttajien, yrittäjien ja muiden toimijoiden taloudellisesti rationaalinen ja hyötyä maksimoiva toiminta täydellisen kilpailun olosuhteissa. Oletusten perusteella pankkitoiminnan pitäisi pyrkiä sijoittumaan optimaalisesti ja toimipaikkaverkkojen kehittymään kohti tehokkainta alueellista järjestystä. Samaan ajatukseen keskittyneestä pankkitoiminnasta päädytään, jos otetaan lähtökohdaksi kustannusten minimointiin keskittyvä Weberin teollisuusyritysten sijaintiteoria. Keskuksista käsin voidaan nimittäin hoitaa kustannustehokkaasti ympäröivän markkina-alueen palveleminen. Keskuksessa sijaitseminen voi tuoda sisäisten, palveluiden tuottamiseen liittyvien mittakaavaetujen lisäksi agglomeraatioon liittyviä ulkoisia mittakaavaetuja pankille. Perinteiseen innovaation diffuusioteoriaan perustuen voitaisiin ajatella, että keskuksissa ja niiden läheisyydessä olisivat olleet voimakaimmat pankkikeskittymät jo organisoituneen pankkitoiminnan alkuaikoina. Perinteisen innovaation diffuusioteorian mukaan nimittäin pankkitoiminta olisi levinnyt ensin keskuksiin ja niiden läheisyyteen.

Sekä Weberin sijaintiteoriassa että keskus- ja vaikutusalue-teoriassa oletettu taloudellisesti optimaaliseen sijoittumiseen pyrkiminen ei välttämättä ole käytännössä ollut kaikkien pankkiryhmiä tavoitteena. Organisaatiomuoto voi vaikuttaa pankin toimipaikkaverkon kehittämiseen sekä se, onko toimipaikkojen sijoittamispäätökset tehty keskitetysti vai hajautetusti. Lähtökohtaisesti Suomessa toimivista ja toimineista pankeista liikepankkien tavoitteena voisi olla taloudellisesti mahdollisimman kannattavan toiminnan ylläpitäminen ja tämän tavoitteen saavuttamisen takia pyrkimys optimaaliseen toimipaikkaverkkoon. Optimaalisuus on kuitenkin

käsitteenä hankala, sillä se, mikä on niin sanotusti optimaalista pankin näkökulmasta on voinut vaihdella esimerkiksi sääntely-ympäristön muutosten takia. Osuus- ja säästöpankeilla sijoittumista ovat todennäköisesti niiden omistusrakenteen takia ohjanneet muutkin seikat kuin taloudellisesti mahdollisimman kannattava liiketoiminta ja tavoitteena on saattanut olla vain taloudellisesti tyydyttävä sijainti. Pankkia perustettaessa kriteerinä on voinut olla tietyn kynnyksarvon ylittyminen asiakas- tai jäsenmäärässä tai muussa keskeisessä muuttujassa. Tällä osuus- ja säästöpankkien historiaan liittyvällä tekijällä on voinut olla pitkäaikainen vaikutus niiden sijoittumiseen, sillä paikallisesti perustetuista ja omistetuista pankeista on usein tullut tiivis osa paikallista yhteisöä.

Keskus- ja vaikutusalue-teorian selitysvoimaa heikentää se, että siinä ei oteta huomioon palvelu-rytityksen ympäristötekijöitä, kuten sääntelyä. Strukturalistisen yrityksen sijaintiteorian mukaan yritys ei ole erillinen ympäristöstään vaan yrityksen toiminta pikemminkin heijastelee institutionaalista ja kulttuurista ympäristöään. Moderni innovaation diffuusioteoria rakentuu samankaltaiselle näkemykselle kuin strukturalistinen sijaintiteoria ja painottaa innovaatioiden sisäsyntyisyyttä ja sitä, että innovaatioprosessi on polkuriippuvainen eli siihen vaikuttavat menneisyyden ratkaisut ja olemassa oleva ja kehittyvä institutionaalinen ja kulttuurinen ympäristö. Paikalliset toimijat tai yhteiskunnassa tapahtuneet laajemmat muutosprosessit ovat voineet käynnistää paikallisesti prosesseja, jotka ovat johtaneet pankkitoiminnan kehittymiseen alueilla, jotka eivät ole olleet niin sanottuja vahvoja keskuksia. Polkuriippuvuus taas on saattanut johtaa siihen, että pankkitoiminta on voinut säilyä vahvana alueilla, joiden keskusmerkitys on heikentynyt. Lopulta kuva pankkien oletetusta keskushakuisuudesta ei ole niin selvä.

Voidaan ajatella, että pankkien näkökulmasta toimipaikkaverkon kehittäminen ja toimipaikkojen sijoittaminen on monimutkainen strategiseen suunnitteluun liittyvä prosessi, jota tehdään usealla eri aluetasolla globaalista paikalliseen ja joka muotoutuu organisaation kehittyessä ja toimintaympäristön muuttuessa. Pankin toimintaan ja toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttavat tekijät voidaan jakaa kahteen osaan: pankkiorganisaatiosta itsestään syntyviin sekä toimintaympäristöstä tuleviin tekijöihin. Nämä kaksi muuttujaryhmää eivät tietenkään todellisuudessa toimi toisistaan erillään, sillä pankki ja sen toimintaympäristö ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa, ja ne vaikuttavat toistensa kehitykseen. Kehittäessään toimipaikkaverkkoa pankkien on pohdittava muun muassa seuraavia asioita: miten tarjota palveluja kahdelle hyvin erilaiselle asiakasryhmälle, yrityksille ja henkilöasiakkaille, millainen merkitys fyysisellä ja koetulla saavutettavuudella on, tehdäänkö toimipaikoista jollain tavalla erikoistuneita, miten toimipaikkaverkko luo yrityskuvaa, miten paljon toimintoja voidaan keskittää tai hajauttaa, miten väes-

tön demografiset ominaisuudet ja tulotaso vaikuttavat toimipaikan menestykseen, miten kilpailijoiden sijoittuminen vaikuttaa, missä ja miten ihmiset asioivat (esimerkiksi ostoskeskus) ja miten paljon pankkipalveluja voidaan tarjota vaihtoehtoisten kanavien kautta, kuten internetissä.

Teoreettisen viitekehyksen avulla luodaan tässä tutkimuksessa esiymmärrys tutkittavasta ilmiöstä ja määritellään keskeiset käsitteet. Viitekehys vaikuttaa aineiston käsittelytapaan ja tarkastelunäkökulmaan. Tarkoituksena ei ole testata ennalta asetettuja hypoteeseja vaan lisätä ymmärrystä pankkien toimipaikkaverkkojen kehityksestä tapaustutkimuksen kautta. Teoreettisen viitekehyksen perusteella muodostuu yleiskuva keskushakuisesta pankkitoiminnasta, jonka alueellinen rakenne on kuitenkin tätä monimuotoisempi. Pankkien kilpailuympäristössä tapahtuneet muutokset ja teknologinen kehitys ovat saattaneet lisätä pankkitoiminnan keskittymistä etenkin 1990-luvulta alkaen, sillä toimipaikkojen määrää on vähennetty ja pankkipalveluja tarjotaan entistä enemmän muiden palvelukanavien kautta. Seuraavassa luvussa kuvataan tätä pankkien toimintaympäristössä tapahtunutta muutosta.

3 PANKIT JA TOIMINTAYMPÄRISTÖ

3.1 Rahoitusmarkkinat ja sääntelyjärjestelmä

3.1.1 Kehittymättömistä rahoitusoloista vahvasti säänneltyihin rahoitusmarkkinoihin

Hjerppen (1988) mukaan Suomessa oli 1800-luvulla melko kehittymättömät rahoitukset. Rahoitusmarkkinoiden pienimuotoisuutta 1870-luvulla kuvaa muun muassa suurten teollisuusyritysten korkea omavaraisuusaste sekä se, että saman vuosikymmenen alussa markkinoilla olevasta rahasta (lavean rahan tarjonta) noin kaksi kolmasosaa oli yleisön hallussa, kun käteis- ja muut talletukset muodostivat vain kolmasosan rahan tarjonnasta. Luottomarkkinat alkoivat kasvaa 1860-luvulta lähtien siten, että luottokannan osuus bruttokansantuotteesta kasvoi 15 prosentista 48 prosenttiin vuoteen 1890 mennessä ja 117 prosenttiin vuoteen 1913 mennessä. Vuonna 1900 suurin osa lavean rahan tarjonnasta oli jo käteis- ja muita talletuksia, mikä kertoo rahalaitosten kasvaneesta merkityksestä. (Hjerppe 1988: 77–78; Autio 1996: 81.)

Virallisilla luottomarkkinoilla Suomen Pankki ja valtio olivat 1860-luvulla keskeisessä roolissa, mutta yksityisten rahalaitosten perustaminen samalla vuosikymmenellä alkoi muuttaa luotonannon rakennetta. Esimerkiksi vuonna 1890 liikepankkien ja muiden rahalaitosten osuus luottokannasta oli jo 52 prosenttia. (Hjerppe 1988: 77–79.) Rautateiden rakentaminen 1860-luvulta lähtien edesauttoi Suomen integroitumista yhtenäiseksi talousalueeksi ja vaikutti myös maatalouden monetarisoitumiseen. Samanaikaisesti valtion verotuksen suuntautuminen enenevässä määrin tuloista kulutukseen lisäsi yksityisten säästö pääomien kertymistä. Varsinaisesti taloudelliset rakenteet alkoivat muuttua vasta 1900-luvun puolella. Suomessa alettiin siirtyä sääty-yhteiskunnasta kohti kansalaisyhteiskuntaa, ja väestönkasvu, elinkeinorakenteen vähittäinen muutos ja maatalouden rakenteellinen muutos viljanviljelystä karjatalouteen nopeuttivat yhteiskunnan laajamittaista siirtymistä rahatalouteen. (Kuusterä 1995: 33–35, 148–152.) Vuonna 1913 liikepankkien ja muiden rahalaitosten osuus luottokannasta oli 59 prosenttia. Ensimmäisen maailmansodan aikana rahaa oli tarjolla niin runsaasti ja inflaatio niin korkealla, että liikepankkeja perustettiin myös spekulointitarkoituksessa. 1920-luvun aikana pääomamarkkinat taantuivat: luottokanta oli reaalisesti vuonna 1928 lähes sama kuin vuonna 1913. Seuraavalla vuosikymmenellä luottokanta jatkoi kasvua, mutta 1940-luvulla toisen maailmansodan jälkeinen inflaatio pie-

nensi luottokantaa siten, että vuonna 1950 se oli jälleen reaalisesti lähes samalla tasolla kuin vuonna 1913. (Hjerpe 1988: 78–79.)

Suomen rahoitusmarkkinat toimivat 1800-luvulla melko vapaasti, mutta epävaakaat rahaolot olivat ongelma erityisesti 1870-luvulle asti (Pipping 1962: 107; Kuusterä 1997). Ensimmäinen pankkeja koskeva asetus oli vuonna 1866 julkaistu yhden liikepankin setelinanto-oikeutta koskeva pankkiasetus. Liikepankkien toimintaa rajoitettiin erillisin toimenpitein asetusten lisäksi. Esimerkiksi Suomen Pankki pyrki vaikuttamaan rahoitusmarkkinoihin diskonttokorkojen avulla 1800-luvun loppupuoliskolla ja rajoitti liikepankkien setelinanto-oikeutta 1860-luvulla. Valuuttasäännöstelyä Suomen Pankki harjoitti muun muassa ensimmäisen maailmansodan aikana. (Pipping 1962: 84–85, 90–91.) Vuonna 1896 tuli voimaan ensimmäinen säästöpankkilaki, joka pääasiassa vahvisti olemassa olevia käytäntöjä. Se kuitenkin muun muassa rajoitti säästöpankkien sijoitustoimintaa ja pyrki turvaamaan niiden maksuvalmiuden erilaisin säädöksin. (Kuusterä 1995: 133–135.) Osuuskassojen, nykyisten osuuspankkien, toimintaa säätelevä osuustoimintalaki tuli voimaan vuonna 1901. Se oli kuitenkin hyvin suppea, ja osuuskassojen toimintaa säädeltiin pääasiassa osuuskassojen Keskuslainarahaston ja kassojen välisillä lainasopimuksilla. (Kuusterä 2002: 130–131.) 1930-luvun alun lama antoi sysäyksen markkinoiden entistä tiukemmalle sääntelylle. Suomen Pankki sopi ensi kerran pankkien kanssa ylimmistä sallituista talletuskoroista vuonna 1931. Toisen maailmansodan aikana rahoitusmarkkinoiden säätelyä tiukennettiin sotatilan vuoksi: säätely laajennettiin koskemaan antolainauskorkoja ja valuuttamarkkinoita. Sotien jälkeenkään rahoitusmarkkinoita ei alettu vapauttaa, vaan vuonna 1951 Suomen Pankki asetti kiintiöt ja sakkokorkoasteikot keskuspankkirahoitukselle. Sitä ennen, vuonna 1950, talletukset pankeissa oli säädetty kokonaan verovapaiksi. Verovapaudella haluttiin edistää säästämistä. (Elonen 1992: 19–23.) Talletusten verovapaus oli myös epäsuora tuki pankeille. Sääntely ja talletusten verovapaus ohjasivat talletusvaroja pankeille mutta käytännössä estivät pankkien muunlaisen rahoituksen hankkimisen.

Vuosien 1950–1985 säännellyille rahoitusmarkkinoille oli tyypillistä rahan niukkuus. Rahan niukkuuden vuoksi luotonsaajat jouduttiin valikoimaan tarkasti ja säännellyt talletusten ja lainojen korot takasivat tasaisen ja lähes riskittömän tuoton lainoista pankeille. Säännellyssä taloudessa pankit eivät joutuneet kiinnittämään huomiota riskien hallintaan yhtä paljon kuin vapaille rahoitusmarkkinoilla. (Tarkka 2009: 85–88.) Säännellyssä taloudessa luotoista oli jatkuvasti ylikysyntää rahan niukkuuden takia, ja pankit kilpailivat kiihkaasti talletuksista. Pankin asema ja voima määräytyivät pitkälti juuri ottolainauskannan perusteella. (Laurinkari 1980: 58.) Kilpailukeinot olivat hyvin rajalliset, sillä talletus- ja lainaehdot olivat

eri pankeilla hyvin samankaltaiset. Ainoat varteenotettavat keinot olivat toimipaikkaverkon laajentaminen ja ilmaisipalvelujen tarjonta. Uusien asiakkaiden ja talletusten saamiseksi toimipaikkaverkko pyrittiin rakentamaan mahdollisimman kattavaksi. Tämä nosti pankkien kiinteitä kustannuksia ja laski kustannustehokkuutta. Toimipaikkojen määrän lisäksi myös henkilöstömäärä lisääntyi jatkuvasti aina 1980-luvun loppuun saakka. (Nyberg & Vihriälä 1994: 8–10.) Vaikka laaja toimipaikkaverkko laski pankkien kustannustehokkuutta, kiinteistöjen omistamisessa oli myös etunsa. Kiinteistöt nimittäin muodostivat osan pankin omasta pääomasta, ja kiinteistöjen määrää lisäämällä pankit pystyivät turvaamaan oman pääoman kasvun ja parantamaan siten omavaraisuusastettaan.

3.1.2 Rahoitusmarkkinoiden deregulaatio ja pankkikriisi

Pankkitoiminnan sääntely purettiin Suomessa lähes kokonaan vuosina 1980–1991, mutta tärkeimmät päätökset tehtiin vuosina 1986–1987 (Nyberg & Vihriälä 1994: 10–11). Paineita säännöstelyn purulle loivat muun muassa Euroopan taloudellinen integraatio, teknologian kehitys, maailmanlaajuinen talouden liberalisointi ja lopulta vielä harmaan rahan markkinat. Kansainvälistyvässä taloudessa suomalaisille yrityksille piti taata samat mahdollisuudet hankkia rahoitusta kuin niiden ulkomaisilla kilpailijoilla oli. Yritysten näkökulmasta deregulaation eli säännöstelyn purun voidaan katsoa alkaneen vuonna 1980, jolloin valuuttojen termiinimarkkinat vapautettiin. Tämä lisäsi yritysten likviditeettiä mutta laajensi samalla niin sanottuja harmaan rahan markkinoita. Harmaalla rahalla tarkoitettiin yritykseltä toiselle lainattavia rahoituseriä, joiden hinta määräytyi kysynnän ja tarjonnan mukaan. (Kiander & Vartia 1998: 55–56; Kiander 2001: 12.) Harmaan rahan markkinat olivat keino kiertää säätelyä ja luoda säädelyjen markkinoiden rinnalle markkinaehtoinen rahoituksenvälitysjärjestelmä.

Uusi askel deregulaatiossa otettiin vuonna 1983, jolloin ensimmäiset ulkomaiset tytärbankit aloittivat toimintansa Suomessa. Vuoteen 1986 mennessä lakkautettiin pankkien antolainauksen keskikorkosääntely kokonaan, ja samana vuonna vapautettiin yritysten pitkäaikainen lainanotto ulkomailta. Vuonna 1987 keskuspankkirahoitusjärjestelmä uudistettiin, mikä loi heliborkorot. Vuotta myöhemmin vapautettiin yritysten ulkomaiset sijoitukset ja kunnille sallittiin lainanotto ulkomailta. (Nyberg & Vihriälä 1994: 10–11.) Deregulaatio eteni melko nopeassa tahdissa ja olen luetellut tässä vain tärkeimmät muutokset. Merkittävintä rahoitusmarkkinoiden kannalta oli korkosäännöstelyn purkaminen ja pääomaliikkeiden vapauttaminen. Vapauttaminen tehtiin kuitenkin asteittain, ja vasta kokonaisuutena muutokset mullistivat rahoitusmarkkinat. Yksityiskohtaisesti muutosta ovat kuvanneet

muun muassa Abrams (1989) sekä Kiander ja Vartia (1998). Deregulaation eteneminen merkitsi nopeaa rahan määrän lisääntymistä Suomessa 1980-luvun lopulla. Rahaa oli tarjolla enemmän kuin varteenotettavia lainanottajia. Pankit eivät enää kilpailleet vain talletuksista vaan myös lainojen myymisestä. Erityisesti valuuttaluotot lisääntyivät, sillä markan korkea arvo teki ulkomaisista luotoista edullisia suomalaisille yrityksille. Markan arvon pysyvyyteen uskottiin vahvasti, sillä Suomen Pankki oli sitoutunut vakaan markan politiikkaan eli markan arvon säilyttämiseen tuolla korkealla tasolla. Pankit välittivät valuuttaluottoja myös yrityksille, jotka toimivat ainoastaan maan sisäisillä markkinoilla ja joilla ei ollut lainkaan valuuttatuloja. Tämä lisäsi valuuttariskiä, joka syntyy valuutan arvon mahdollisista heilahteluista. (Brunila, Hatanpää & Kinnunen 1992; Nyberg & Vihriälä 1994: 12–19.)

Suomen talous eli nousukautta koko 1980-luvun ajan, mitä vahvisti hyvä ulkomainen talouskehitys. Rahan määrä taloudessa lisääntyi ja sekä yritykset että kotitaloudet velkaantuivat nopeasti. Kiinteistöjen hinnat nousivat ja inflaatio kiihtyi. Tämä johti lopulta talouden ylikuumenemiseen. Suhdannenousu saavutti huipun vuonna 1989, minkä jälkeen nousukauden huuma alkoi hitaasti haihtua ja markkinoilla alkoi esiintyä epävarmuutta markan arvon pysyvyyteen nähden. Kiinteistöjen hinnat alkoivat laskea, mikä heikensi yritysten ja kotitalouksien varallisuutta. (Kiander 2001: 18–23.) Kiinteistöt toimivat myös luottojen vakuutena, minkä vuoksi kiinteistöjen arvon lasku merkitsi pankkien luottoriskin kasvamista. Samanaikaisesti kansainvälinen talous taantui, ja Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 romahdutti Suomen itäviennin. Vaihtotase heikkeni ja devalvaatio-odotukset vahvistuivat, minkä vuoksi korot nousivat. (Nyberg & Vihriälä 1994: 16–18; Kiander 2001: 23.) Seurauksena olivat markan devalvaatiot ensin marraskuussa 1991 ja uudestaan syyskuussa 1992. Vuoden 1991 devalvaatio toteutettiin pakosta, koska valuuttapako Suomesta kiihtyi eikä Suomen Pankki pystynyt enää puolustamaan markan ulkoista arvoa. Lopulta markka päästettiin kellumaan vuonna 1992 eli sen arvon annettiin määräytyä vapaasti valuuttamarkkinoilla. Pakkodevalvaation ja kellutuksen johdosta markan arvo laski noin 40 prosenttia suhteessa USA:n dollariin ja Saksan markkaan. (Kiander 2001: 27–29.)

Nousukautta seurannut talouden taantuma syveni 1990-luvun alussa nopeasti lamaksi, ja pankkisektori ajautui kriisiin. Tapahtumaketju oli monisyinen, mutta perusongelmana oli talouden eri yksiköiden korkea velkaantumisasaste. Korkeat korot ja markan devalvaatio kasvattivat velanhoidokuluja. Investoinnit ja kotimainen kysyntä vähenivät, koska velkaa ei haluttu ottaa lisää ja yritykset myivät jo olemassa olevaa varallisuuttaankin velkojen lyhentämiseksi. Tämä aiheutti omaisuusarvojen laskun ja niin sanotun velkadeflaatiokierteen. Yritykset joutuivat

vaikeuksiin kotimaisen kysynnän vähentyessä, velanhoitokulujen kasvaessa ja omaisuusarvojen laskiessa. Kokonaistuotanto alkoi supistua ja työttömien määrä lisääntyä. Useat yritykset ajautuivat konkurssiin, mikä kasvatti pankkien luotto-tappioita. Pankeilla oli myös muita vaikeuksia. Suurin osa vanhoista luotoista oli sidottu keskuspankin peruskorkoon, kun taas pääosa talletuksista oli markkinahin-taisia. Tämän korkoepätasapainon takia pankkien luotoista saamat tuotot suhtees-sa kuluihin pienentyivät eli niiden korkomarginaali supistui. Samanaikaisesti pankkien omien arvopaperisalkkujen arvo laski. Kaikkiaan tappiot nousivat niin suuriksi, että koko pankkijärjestelmän vakaus oli vaarassa. Pahin tilanne oli sääs-töpankkiryhmässä. Ryhmän keskusrahailaitos Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankki joutui Suomen Pankin haltuun syyskuussa 1991. Tästä alkoi koko pankki-kriisin selvittely. (Kiander & Vartia 1998: 102–112, 130–137.)

Pankkikriisin hoito oli osaltaan pankkien oma ja osaltaan julkisen vallan tehtävä. Suomalaisilla pankeilla oli pitkän sääntelyn ajan jälkeen vain vähän kokemusta korko- ja luottoriskien hallinnasta. Suuren kriisin välttämiseksi pankkilainsäädän-nön uudistaminen ja valvonnan tehostaminen olisivat rahoitusmarkkinoita va-pautettaessa olleet tarpeen. Siten valtion voitiin odottaa kantavan osan vastuusta kriisin hoidossa. Lisäksi koko kansantalouden hyvinvoinnin kannalta oli tärkeää turvata pankkijärjestelmän vakaus. (Kiander & Vartia 1998: 137–143.) Vuoteen 1999 mennessä valtio oli takauksineen tukenut pankkeja yli 97 miljardilla markal-la (Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pankkituesta 16.11.1999).

Pankkien toimintaa valvovat ja säätelevät edelleen useat tahot. Keskeisimmät valvovat elimet ovat Valtiovarainministeriö, Suomen Pankki ja Finanssivalvonta. Valtiovarainministeriö vastaa rahoitusmarkkinalainsäädännöstä ja antaa myös pankkien toimintaan liittyviä määräyksiä. Suomen Pankki toteuttaa nykyisin Eu-roopan Keskuspankin rahapolitiikkaa, mutta aikaisemmin se ohjasi pankkien toi-mintaa keskuspankkina kassavarantotalletusten, korkosääntelyn, valuuttasäänte-lyn, luotonsääntelyn sekä keskuspankkivelan ja -talletusten korkohinnoittelun ja kiintiöinnin avulla. Säännellyssä taloudessa Suomen Pankki pystyi vaikuttamaan voimakkaasti rahoitusmarkkinoihin. Finanssivalvonta on rahoitus- ja vakuutus-valvontaviranomainen. Rajoituksia pankeille asettavat myös useat sidosryhmät, kuten omistajat, asiakkaat, kuluttaja-asiamies ja kilpailuvirasto. (Lehtiö 2000: 11–12; Suomen Pankkiyhdistys 2001: 48; Finanssialan keskusliitto 2007: 63–65)

3.1.3 Rahoitusmarkkinat Suomessa pankkikriisin jälkeen

Rahoitusmarkkinoiden vapautuminen, tekninen kehitys ja pankkikriisi muuttivat 1990- ja 2000-luvuilla pankkitoimialan yritysrakennetta voimakkaasti. Luottojen

korkomarginaalit myös pienentyivät edellisiin vuosikymmeniin verrattuna, minkä vuoksi rahoituskatteen merkitys vähentyi, ja pankit joutuivat laajentamaan palvelualikoimaansa hankkiakseen tuloja muistakin lähteistä. Koventunut kilpailu ja tarve entistä suurempaan kustannustehokkuuteen synnyttivät fuusioita ja erilaisia yhteistoimintamuotoja pankkien ja muiden rahalaitosten välillä. (Suomen Pankkiyhdistys 2001: 25–26.) Etenkin 1990-luvulta lähtien lisääntynyt yhteistyö ja yhdistymiset ovat muokanneet monella tapaa pankkitoimialan rakennetta. Fuusioita ja yhteistyötä on tapahtunut yli toimiala- ja maan rajojen. Taloudellisten vaikeuksien takia osa pankeista on hävinnyt tai myyty kilpailijoille. Eräät pankit taas ovat päättäneet jäädä tiivistyvän yhteistyön ulkopuolelle. Rahoitusmarkkinoille on tullut myös täysin uusia toimijoita. (Lehtiö 2000: 13, 24; Kallonen & Myllylä 2002; Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 9–10.) Rahoitusmarkkinoiden muutos Suomessa heijastelee monissa muissa (länsi)maissa tapahtunutta kehitystä (esimerkiksi Dow 1999: 4142; Alessandrini & Zazzaro 1999: 81). Eri maiden rahoitusmarkkinat ovat konvergoituneet monella tapaa deregulaation myötä, mukaan lukien vähittäispankkimarkkinat (Leyshon & Pollard 2000; Argent 2002; Leyshon ym 2008).

Pankkikriisin seurauksena suurimmissa taloudellisissa vaikeuksissa 1990-luvun alussa olivat säästöpankit. Niiden keskuspankki SKOP joutui vuonna 1991 Suomen Pankin haltuun, ja vuotta myöhemmin säästöpankit yritettiin pelastaa fuusioimalla ne Suomen Säästöpankiksi (SSP), joka siirtyi valtion omistukseen. SSP:iin liittyi 43 säästöpankkia, mutta fuusion ulkopuolelle jäivät Säästöpankki Aktia, 3 aluesäästöpankkia ja 36 paikallista säästöpankkia. Samana vuonna Suomen Työväen Säästöpankin (STS) terve liiketoiminta myytiin Kansallis-Osake-Pankille (KOP). Vuonna 1993 valtio myi SSP:n terveen liiketoiminnan Osuuspankkiryhmälle, Suomen Yhdyspankille, Kansallis-Osake-Pankille ja Postipankille. SSP:n ongelmaluottoja hoitamaan oli perustettu omaisuudenhoidoyhtiö Arsenal. SSP:n ulkopuolelle jääneet säästöpankit jatkoivat liiketoimintaansa ja Aktiasta tuli niiden keskuspankki. (Lehtiö 2000: 13, 24; Kallonen & Myllylä 2002.)

Liikepankkien fuusiot alkoivat Suomen Yhdyspankin ja Kansallis-Osake-Pankin yhteenliittymisellä vuonna 1995. Konsernin nimeksi tuli Merita. Vuonna 1998 Merita yhdistyi ruotsalaisen Nordbankenin kanssa. Vain vuotta myöhemmin MeritaNordbanken ja tanskalainen Unidanmark yhdistyivät. Vuonna 2000 konserniin liitettiin norjalainen Christiania Bank og Kreditkasse. Pohjoismaisen fuusioprosessin viimeisteli ruotsalaisen Postgirot Bankin liittyminen tähän konserniin vuonna 2001. Konsernin lopulliseksi nimeksi tuli Nordea. Vuonna 2003 Nordea-konserni päätti rakenteensa yksinkertaistamisesta pankkiosakeyhtiöksi, jonka kotipaikaksi tuli Ruotsi. (Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 9.) Vuonna 1998 valtion

omistamasta Postipankista tehtiin Leonia-konserni. Tässä yhteydessä konserniin yhdistettiin erityisluottolaitos Suomen Vientiluotto. Kaksi vuotta tämän jälkeen vakuutusyhtiö Sampo yhdistyi Leoniaan, jolloin syntyi Sampo-Leonia. Samanaikaisesti pankki lopetti yhteistyön Postin kanssa, mikä tarkoitti toimipaikkaverkon merkittävää supistumista. Vuonna 2001 konserniin yhdistyi vielä Mandatum Pankki Oyj, joka oli Interbank Osakepankin ja Mandatum & Co:n sulautuma. Koko konsernin nimeksi tuli Sampo. Konserni ei keskittynyt ainoastaan pankki-toimintaan, vaan siitä tuli niin sanottu finanssitavaratalo. Vuonna 2007 tanskalainen Danske Bank osti Sammon. (Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 9–10; Sampo Pankki 2013.)

Pankkikriisin jälkeinen keskittymiskehitys ei koskenut vain liikepankkeja, vaan myös osuuspankit päättivät tiivistää yhteistyötään ja lisätä yhteisvastuuta. Vuonna 1997 osuuspankeista tuli yhteenliittymä, jonka keskusyhteisönä toimi Osuuspankkikeskus-OPK-osuuskunta. Yhteenliittymän muodostaminen merkitsi sitä, että jäsenpankit olivat vastuussa toistensa sitoumuksista. Ryhmässä oli 252 jäsenpankkia. Yhteenliittymän ulkopuolelle jättäytyi 44 osuuspankkia, jotka muodostivat oman ryhmittymän Paikallisosuuspankit. (Kallonen & Myllylä 2002.) Osuuspankkiryhmä aloitti muiden pankkien tapaan yhteistyön rahoitusmarkkinoiden muiden toimijoiden kanssa. Esimerkiksi vuonna 1999 se solmi yhteistyösopimuksen vakuutusyhtiöiden Ilmarisen, Suomen, A-Vakuutuksen ja Pohjantähden kanssa, ja vuonna 2005 se nousi Pohjolan pääomistajaksi. (Andersen, Hyytinen & Snellman 2000: 15; OP Pohjola 2011.)

Suomen rahoitusmarkkinoille on fuusioiden synnyttämien uudistuneiden pankkien ja pankkikonsernien lisäksi tullut lukuisia uusia pankkeja 2000-luvun alkupuolella. Uusia pankkeja perustamassa ovat pääasiassa olleet sellaiset rahoitus- ja vakuutusalan yritykset, jotka ovat halunneet laajentaa toimialaansa. (Suomen Pankki 2002: 8–9; Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 10.) Suomen rahoitusmarkkinat keskittyivät voimakkaasti 1990-luvun kriisin seurauksena, ja edelleen vuoden 2008 lopulla kolmella suurimmalla pankkiryhmällä, OP-Pohjola-ryhmällä, Nordea Pankki Suomi Oyj -konsernilla ja Sampo Pankki -konsernilla oli kolmen neljäsosan markkinaosuus euromääräisistä lainoista Suomessa (Andersen, Hyytinen & Snellman 2000: 13; Finanssialan keskusliitto 2009). Pankkien roolia on nykyisin vaikea määritellä tarkasti, sillä rajat rahoitusmarkkinoilla toimivien yritysten välillä ovat hämärtyneet. Pankit tarjoavat perinteisten pankkipalvelujen lisäksi muun muassa sijoituspalveluja ja vakuutuksia kotitalouksille ja yrityksille. Palveluiden lisäksi pankkien varainhankinta on monipuolistunut. Varoja hankitaan otolainauksen ohella raha- ja pääomamarkkinoilta joukkovelkakirjoin, debentureihin ja sijoitustodistuksiin. (Suomen Pankkiyhdistys 2003a: 4, 11.)

3.2 Pankkipalvelujen kuluttaminen ja tekninen kehitys

Vielä 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella pankissa käytiin pääasiassa teke­mässä talletuksia säästötilille tai nostamassa rahaa tai lainaa. Rahan kierto nopeu­tui ja maksuvälitys lisääntyi vasta 1950- ja 1960-luvuilla (Kuusterä 1995: 438, 470). Siirilä (1967) on tutkinut palvelusten hankintavälin pituutta Helsingin esi­kaupunkiperheissä 1960-luvulla. Tutkimuksen mukaan pankissa asioinnin väli vaihteli keskimäärin kahdesta viikosta kuukauteen ja pankissa käynti yhdistettiin usein muihin matkoihin. Änkön (1978) mukaan yli puolet pankkiasioinneista hoi­dettiin työmatkalla, ja Siirilän (1970) tutkimuksessa kaupallisista palveluista Hel­singin itäisellä esikaupunkialueella kävi ilmi, että vain noin puolet haastatelluista käytti oman asuntoalueen pankkipalveluja. Lähes puolet käytti liikekeskustan tai muun keskikaupungin pankkipalveluja. Kotitalouksille ja pienille yrityksille pan­kin toimipaikan sijainti on ollut tärkeämpi tekijä pankin valinnassa kuin suurille yrityksille. (Änkö 1978 cit. Laurinkari 1980: 61; Siirilä 1970.) Siirilän ja Änkön tutkimukset kuvaavat tilannetta 1960- ja 1970-luvulla eikä niiden tuloksia voida suoraan soveltaa nykyaikaan, mutta pankkiasioinnin yhdistäminen muihin mat­koihin ei kuitenkaan liene vähentynyt. Yleisesti ottaen noin 30–50 prosenttia kai­kista ostosmatkoista on yhdistelmäostosmatkoja (Popkowski Leszczyc, Sinha & Sahgal 2004: 86).

Suomessa ei ole tehty 1970-luvun jälkeen julkisesti saatavilla olevia tutkimuksia, jotka käsittelisivät pankin toimipaikan sijainnin vaikutusta pankin valintaan. Ra­hoitusmarkkinoiden vapautuminen ja pankkitekniikan kehitys ovat voineet muut­taa radikaalisti pankin valintaperusteita. Esimerkiksi luotonsaannin edellytyksenä ei enää nykyisin ole pitkäaikainen asiakassuhde pankkiin. Pankin valintaan voivat siis vaikuttaa muun muassa edulliset lainaehdot. Tuorilan (2002: 21) tutkimukses­sa haastateltujen suomalaisten pankinjohtajien mukaan asiakkaat ovat oppineet kilpailuttamaan pankkeja ja vertailemaan pankkien lainatarjouksia. Silti pankin sijainti näyttäisi edelleen vaikuttavan pankin valintaan ainakin joissakin tapauk­sis­sa. Esimerkiksi Michiganissa tehdyn kyselyn perusteella pääasiallinen syy pankin vaihtamiseen oli puolessa tapauksissa muutto kaupungista toiseen, muutto kaupungin sisällä tai työpaikan vaihto. Lisäksi niissä tapauksissa, joissa muutto ei ollut pääasiallinen syy pankin vaihtoon, yli kolmasosa mainitsi pankkiautomaatti­en tai pankin toimipaikkojen sijainnin yhdeksi vaihtamisen syyksi. Samoin kysyt­täessä syitä oman pankin asiakkaaksi jäämiselle yli 70 prosenttia mainitsi yhdeksi syyksi pankkiautomaatin tai toimipaikan hyvän sijainnin. (Kiser 2002: 627–632.)

Pankkitekniikan kehitys on muuttanut pankkiasiointia merkittävästi. Aluksi kone­kielistä maksujenvälitystä tarjottiin vain yrityksille, mutta yksityisasiakkaat tuli-

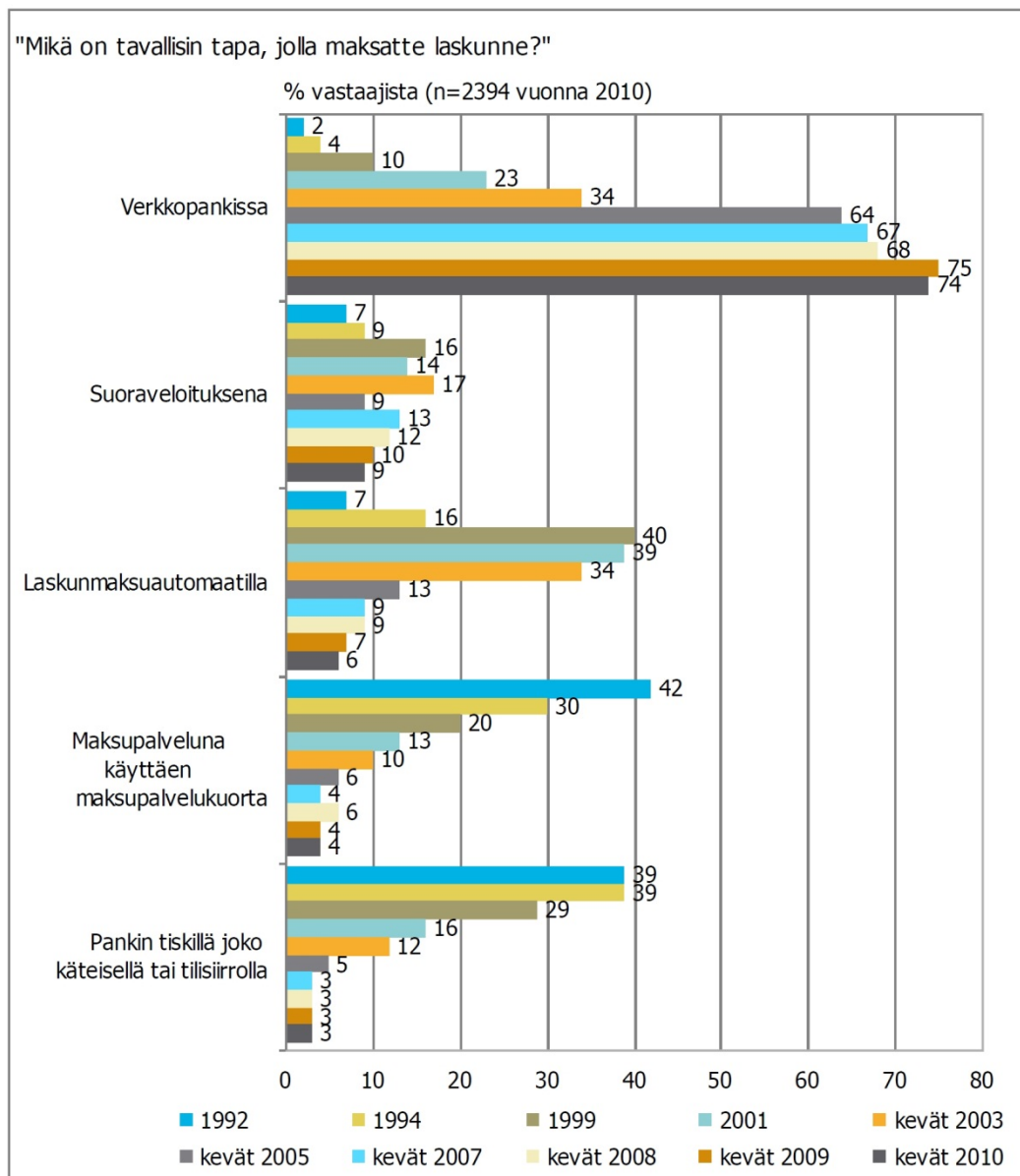

vat melko pian automatisoinnin piiriin. Suomalaisissa pankeissa tietokonekauteen alettiin siirtyä 1960-luvulla. Esimerkiksi Osuuskassojen Keskus Oy:ssä eli OKO:ssa perustettiin ATK-osasto 1960-luvun alussa, ja säästöpankkeja luotsasi tietokonekauteen samaan aikaan Säästöpankkien Keskus-Osake-Pankki eli SKOP. (Kuusterä 1995: 537; Blomstedt 1978: 300.) Suuren muutoksen pankkipalvelujen käyttöön toivat pankkikortit ja pankkiautomaatit, jotka yleistyivät 1980-luvulla. Vuonna 1982 aloitettiin myös puhelinpankkipalvelut, ja kaksi vuotta myöhemmin otettiin käyttöön tietoliikenneyhteyksiin perustuva telepankkipalvelu, jota saattoi käyttää kotitietokoneelta. Vuonna 1989 tulivat laskunmaksuautomaatit, ja vuonna 1996 alettiin tarjota verkkopankkipalveluja. Suurimmissa pankeissa GSM-puhelimella sai käyttöönsä tiettyjä palveluja jo 1990-luvun alussa, jolloin palvelu toimi tekstiviestein, ja vuonna 1999 palveluita pystyi käyttämään WAP-puhelimella. Pankeille palvelujen automatisointi toi kustannussäästöjä, minkä vuoksi pankit kannustivat asiakkaitaan käyttämään automaatteja ja internetiä pankkiasioidensa hoidossa. Asiakkaita ohjattiin itsepalveluun muun muassa hinnoittelun avulla. Pankkiteknologian kehitys on siirtänyt suuren osan niin sanotuista rutiinipalveluista internetiin ja automaateille. (Andersen, Hyytinen & Snellman 2000: 17; Koskinen 2001: 9, 17, 31.) Rutiinipalveluja ovat muun muassa laskujen maksaminen ja käteisen nostaminen. Pankkikriisi antoi lähtölaukauksen pankkien toimipaikkojen vähentämiselle Suomessa, mutta tietotekniikan kehitys loi edellytykset entistä suppeammalle toimipaikkaverkolle (Lehtiö 2000: 78).

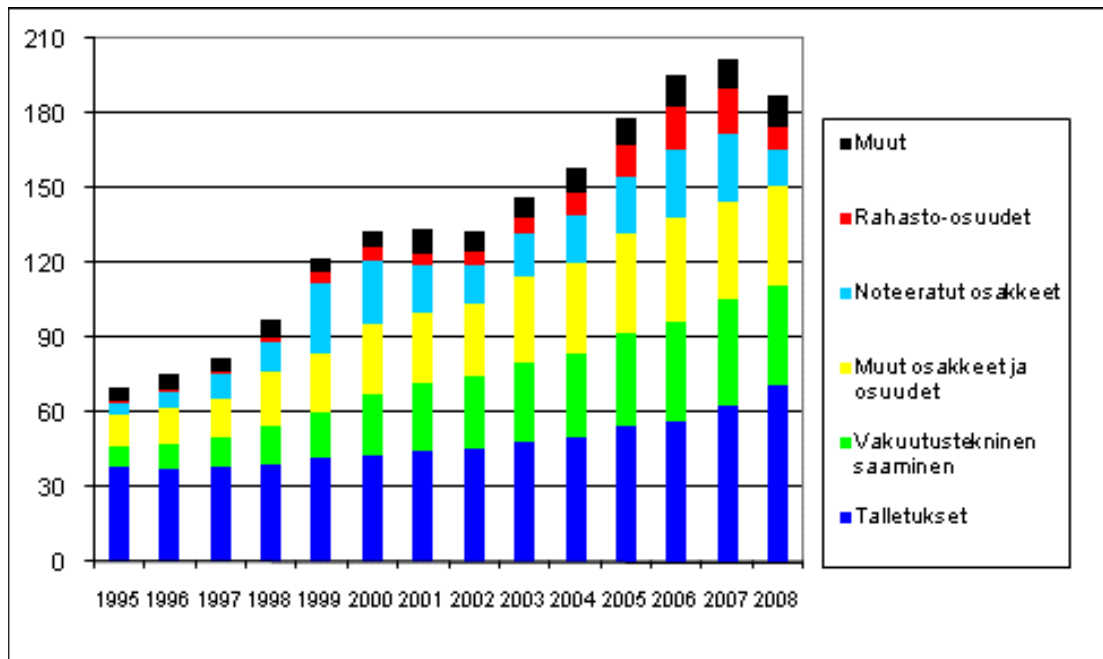
Suomalaiset ovat omaksuneet nopeasti automaatti- ja verkkopankkipalveluiden käytön pankkiasioinnissa. Vuonna 2003 Suomen Pankkiyhdistyksen tekemässä tutkimuksessa selvitettiin väestön maksutavoissa tapahtuneita muutoksia. Tutkimuksen mukaan suosituin laskunmaksutapa oli laskuautomaatin tai verkkopankkipalvelun käyttö. Kolmasosa vastaajista käytti verkkopankkia, vajaa viidesosa suoraveloitusta ja kolmasosa laskunmaksuautomaattia. Toimipaikassa tiskillä laskunsa maksoi vain 12 prosenttia vastaajista. Verkkopankin käytössä näkyi selvästi iän vaikutus. Noin 60 prosenttia 25–34-vuotiaista käytti säännöllisesti verkkopankkipalveluja, kun taas yli 65-vuotiaissa osuus oli vain 10 prosenttia. Verkkopankissa yleisimmin käytettyjä palveluja olivat laskunmaksu ja tilitapahtumien seuraaminen. (Pankkiyhdistys 2003b: 21–26.) Verkkopankkipalvelujen suosio on kasvanut hyvin nopeasti, ja se on jo syrjäyttänyt lähes täysin laskuautomaatin (kuvio 6). Suomalaisista 74 prosenttia maksoi laskunsa pääasiallisesti verkkopankissa vuonna 2010 (Kuhno & Halonen 2010: 47). Laskuautomaattien määrä oli suurimmillaan vuonna 1997, minkä jälkeen niiden määrä alkoi laskea. Käteisautomaattien määrän vähentyminen alkoi jo neljää vuotta aiemmin eli vuonna 1993. Käteisautomaateista tehtyjen käteisnostokertojen lukumäärä kuitenkin vä-

heni ensimmäistä kertaa vasta vuonna 2002. (Andersen, Hyytinen & Snellman 2000: 16; Kallonen 2003.)

Automaatti- ja verkkopankkipalveluiden kulutuksen kasvamisen jälkeen toimipaikan rooli etenkin rutiininomaisten pankkipalveluiden tarjonnassa on vähentynyt, minkä vuoksi kuluttajat asioivat melko harvoin toimipaikoissa. Vain hyvin pieni osa suomalaisista käy maksamassa laskunsa, tekee tilisiirtoja tai nostaa rahaa pankin toimipaikassa 2000-luvulla. Pankkipalvelujen automatisointikehitys näkyy toimipaikan roolin muutoksessa, mikä käy ilmi muun muassa Tuorilan (2002) tutkimuksessa kaupallisista palveluista erilaisilla paikkakunnilla, jossa haastateltiin useita pankinjohtajia. Haastatteluissa tuli esille, että pankinjohtajien mielestä toimipaikoissa pitäisi keskittyä entistä enemmän erityisosaamista vaativien palveluiden tarjoamiseen, kun taas rutiinipalvelut pitäisi voida hoitaa itsepalveluna. Henkilökohtaista palvelua haluttiin parantaa nimenomaan erityispalvelujen, kuten laina- ja sijoituspalvelujen, osalta. (Tuorila 2002: 23.) Keskittymistä sijoitus- ja omaisuudenhoitopalveluihin pankin toimipaikassa selittää automatisointikehityksen lisäksi suomalaisten kotitalouksien rahoitusvarallisuuden kehitys (kuvio 7). Varallisuus on kasvanut etenkin 1990-luvun lopulta lähtien, mikä on todennäköisesti lisännyt voimakkaasti omaisuudenhoito- ja sijoituspalvelujen kysyntää. Yhdysvalloissa työvoimaintensiivisten pankkipalvelujen automatisointi ja keskittäminen pois toimipaikoista aloitettiin jo 1980-luvulla (Pollard 1996). Pankin toimipaikassa tarjottavien palveluiden luonne on selvästi muuttunut aiempaa konsultatiivisempaan suuntaan. Näiden neuvontapalveluiden käyttö ei välttämättä linkity enää samalla tavalla muihin ostosmatkoihin kuin aikaisemmin.

Kuvio 6. Tavallisimmat suomalaisten käyttämät maksutavat Finanssialan Keskusliiton selvityksen mukaan vuosina 1992–2010 (Kuhno & Halonen 2010: 48).

Kuvio 7. Kotitalouksien rahoitusvarat 1995–2008, mrd euroa (Tilastokeskus 2012).

Teknologian kehityksellä on ollut erilaisia seurauksia pankkisektorin toiminnan kannalta etenkin 1990-luvulta lähtien. Ensinnäkin uusien pankkiteknologioiden käyttöönotto on alentanut pankkien toimintakustannuksia, mikä taas on alentanut markkinoillepääsyn esteitä. Tämä tarkoittaa, että uusien toimijoiden on entistä helpompaa aloittaa toimiminen vähittäispankkimarkkinoilla. Teknologinen kehitys on siten vahvistanut deregulaation vaikutusta ja laajentanut rahoitusmarkkinoita. (Consoli 2005: 463; Mishkin & Strahan 1999.) Toisekseen pankit ovat alkaneet käyttää enenevässä määrin asiakastietokantoja ja erilaisia automatisoituja asiakkaita arvioivia prosesseja esimerkiksi luottopäätöksenteossa, mikä muun muassa tarkoittaa, että tarve kerätä asiakkaista tietoa pankin toimipaikoissa on vähentynyt. Tämän vuoksi suurien pankkien, joilla ei välttämättä ole yhtä kattavaa paikallistuntemusta kuin pienillä pankeilla, on aiempaa kustannustehokkaampaa luotottaa paikallisia pieniä yrityksiä. Lisäksi asiakastietokantojen käyttö tarjoaa mahdollisuuksia uusille rahoitusmarkkinoille pyrkiville toimijoille. Esimerkiksi vähittäiskauppaketjut voivat hyödyntää olemassa olevia asiakastietokantiaan laajentaessaan toimintaansa rahoitussektorille. (Pollard 1996; Pollard 1999: 61–62; Mishkin & Strahan 1999.) Lisäksi yleinen teknologinen kehitys, käytännössä siis internetin laaja käyttöönotto, on parantanut asiakkaiden tiedonhankintamahdollisuuksia. Asiakkailta on paremmat mahdollisuudet vertailla eri pankkien palveluita sekä käyttää ulkomaisten pankkien palveluita. Toisin sanoen infor-

maatiokustannukset eivät ole vähentyneet ainoastaan pankeilla, vaan myös niiden asiakkailla.

Mishkinin ja Strahanin (1999) mukaan teknologinen kehitys on edesauttanut rahoitussektorin keskittymistä ja vähentänyt rahoituslaitosten painoarvoa rahoitusmarkkinoilla. Keskittyminen johtuu skaalatuottojen parantumisesta, sillä teknologiset innovaatiot vaativat usein suuria kertainvestointeja, mutta käyttäjämäärän kasvaessa kustannukset käyttäjää kohden laskevat. Rahoituslaitosten painoarvon pienenemisen he taas katsovat johtuvan siitä, että informaatio- ja transaktiokustannusten vähennyttyä rahoitusmarkkinat ovat laajentuneet.

3.3 Osasynteesi

Pankkitoiminta oli 1800-luvun olosuhteissa hyvin erilaista kuin 2000-luvulla: valtiolla ja Suomen pankilla oli suuri rooli löyhästi säädellyillä, pienillä rahoitusmarkkinoilla ja yritykset ja etenkin yksityiset ihmiset käyttivät pankkipalveluja vähän. Säästö- ja liikepankkien perustaminen Suomeen 1800-luvulla edesauttoi yhteiskunnan siirtymistä rahatalouteen, sillä se teki mahdolliseksi aiempaa useammalle ihmiselle siirtymisen rahatalouden piiriin. Organisoidun pankkitoiminnan synty vaati myös sääntelyn kehittämistä, mikä taas loi vakautta rahoitusmarkkinoille. Taloudellis-sosiaalisten rakenteiden muuttuminen oli kuitenkin hidasta ja Suomessa laajamittainen siirtyminen rahatalouteen tapahtui vasta 1900-luvulla.

Suomessa rahoitusmarkkinoiden sääntely oli hyvin tiukkaa 1950-luvulta 1980-luvulle. Tiukan sääntelyn vuoksi pankit kilpailivat keskenään lähinnä palvelutasoa kehittämällä. Pankkitoiminnan alueellisen rakenteen osalta tämä tarkoitti vuosikymmenestä toiseen kasvavia toimipaikkaverkkoja, sillä pankkipalveluja haluttiin tarjota lähellä asiakasta. Pankin toimipaikan läheisyys oli merkittävä palvelutasoon vaikuttava tekijä, sillä päivittäisasiointi alkoi lisääntyä 1950- ja 1960-luvuilla ja pankeilla oli käytössään vain vähän keinoja tarjota palveluja etäältä.

Pankkisektorin murros alkoi 1980-luvulla Suomessa, kun rahoitusmarkkinoiden sääntelyä purettiin ja pankkitekniikan kehitys teki mahdolliseksi tarjota osan pankkipalveluista etänä automaattien kautta. Nämä muutokset toivat pankkien käyttöön uusia kilpailukeinoja ja palvelumuotoja, mutta sääntelyn aikaan ja tarpeisiin rakennettuja toimipaikkaverkkoja ei muutettu merkittävästi. Merkittävät muutokset alkoivat vasta pankkisektorin ajauduttua kriisiin laman myötä 1990-luvun alussa. Pankkitoiminta keskittyi alueellisesti, kun fuusiot muiden rahoitusmarkkinalaitosten kanssa yleistyivät, toimipaikkaverkkoja supistettiin ja suurin osa pankkipalveluista pyrittiin tarjoamaan etänä. Pankit olivat 2000-luvulle tulta-

essa muuttuneet finanssikeskuksiksi, joissa tarjottiin erilaisia rahoitusmarkkina-
tuotteita. Pankkien palvelut olivat jakautuneet samassa prosessissa kahteen: ru-
tiinipalveluihin ja erityisosaamista vaativiin palveluihin. Rutiinipalvelut, kuten
laskujen maksu, pyrittiin järjestämään mahdollisimman alhaisin kustannuksin
automaatteja ja internetiä hyödyntäen. Toimipaikka ei ollut enää ensisijaisesti
päivittäisasioinnin paikka, vaan asiantuntijuuden keskittymä.

4 AINEISTOT JA MENETELMÄT

Tutkimukseni suunnittelun lähtökohtana on ollut tapaustutkimus. Yin (2009: 18) määrittelee tapaustutkimuksen ”empiiriseksi tarkasteluksi, jossa tutkitaan todellisen elämän ilmiötä syvällisesti sen todellisessa kontekstissa etenkin, kun rajat ilmiön ja sen kontekstin välillä eivät ole täysin selvät” (oma käänös). Yin pitää tapaustutkimusta hyvänä vaihtoehtona, kun tutkimuksen lähtökohtana ovat ’miksi’ tai ’miten’ kysymykset. Tapaustutkimuksessa on mahdollisuus syvällisesti perehtyä yhteen (tai useampaan) tapaukseen ja lisätä siten ymmärrystä ilmiöstä. Yin toteaa samassa yhteydessä myös, että tapaustutkimuksessa joudutaan yleensä keräämään aineistoa useasta eri lähteestä ja että aineistoa yhdistellään usein triangulaatiota käyttämällä. Yin korostaa teoreettisen viitekehyksen tärkeyttä aineiston valinnassa ja keräämisessä. (Yin 2009: 13–18.) Tutkimukseni tapaus määrittyy pääasiassa alueellisesti. Pankkitoiminnan alueellista rakennetta kuvastava toimipaikkaverkko Varsinais-Suomessa on tutkimuksen tarkastelun pääkohde. Se koostuu useiden pankkien toimipaikkaverkoista, mutta yhdessä ne muodostavat yhden toimipaikkaverkon Varsinais-Suomen maakunnan alueelle. Pankkien toimipaikkaverkot ovat osa yhteiskunnan palvelurakennetta, ja niiden kehittämiseen ovat vaikuttaneet pankkien strategioiden lisäksi todennäköisesti pankkien toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset. Tapaustutkimus on siten hyvä lähtökohta pankkien alueellisen rakenteen kehityksen tutkimiseen.

Tarkastelen tutkimuksessani liikepankkien, osuuspankkien (entisten osuuskassojen) ja säästöpankkien toimipaikkoja sekä Postipankin (entisen Postisäästöpankin) pelkkään pankkitoimintaan keskittyneitä toimipaikkoja. Postipankin palveluja on tarjottu vaihtelevassa määrin postitoimipaikoissa, mutta kattavia tietoja palvelujen laajuudesta ja saatavuudesta eri postitoimipaikoissa ei ole saatavilla. Tämän vuoksi olen jättänyt postitoimipaikat tarkastelun ulkopuolelle. Postipankin markkinaosuus talletusmarkkinoista on myöskin ollut suhteellisen pieni, yksi prosentti 1910-luvulle saakka ja 1980-luvun alussakin vielä vain noin kymmenesosa, minkä vuoksi postitoimipaikkojen pois jättäminen analyysistä ei vääristäne merkittävästi tuloksia (Historiallinen tilasto 1983).

Olen kerännyt tietoja pankkien toimipaikkojen määristä ja sijainneista useista eri lähteistä. Vuosien 1970–2007 tiedot olen saanut pääosin Suomen Pankkiyhdistyksen julkaisuista, Tilastokeskuksesta ja pankkien verkkosivuilta. Olen kuitenkin joutunut täydentämään näitä tietoja pankkien historiikeista ja toiminta- ja vuosikertomuksista sekä kuntien historiikeista. Pankkiyhdistyksen julkaisut on tarkoitettu maksatuksien tekoa varten pankkien sisäiseen käyttöön eikä niissä aina il-

moiteta toimipaikkojen tarkkoja sijainteja. Ne eivät myöskään ole aina olleet aivan ajan tasalla. Näistä puutteista huolimatta Pankkiyhdistyksen julkaisut tarjoavat yhtenäisimmän pitkää ajanjaksoa koskevan kokoelman pankkien toimipaikkaverkkotiedoista, minkä vuoksi olen käyttänyt niitä perusaineistona tietojen keruussa. Vuosilta 1805–1969 historiikit, vuosi- ja toimintakertomukset sekä Tilastokeskus ovat olleet tärkeimmät aineistolähteet. Kerättyä aineistoa olen täydentänyt tarpeen mukaan pankkien kausijulkaisuista ja paikkakuntien historiikeista. Toimipaikkojen sijoittumista suhteessa väestön jakaumaan tarkastelen Tilastokeskuksen väestötietojen avulla.

Tiedot liikepankkien toimipaikoista 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuolen osalta olen kerännyt siten, että olen ensin selvittänyt valtiotasolla Suomessa toimineet liikepankit. Nämä tiedot olen saanut Tilastokeskuksen julkaisuista ja pankkien historiikeista. Tämän jälkeen olen tutkinut onko kyseisillä pankeilla ollut toimintaa Varsinais-Suomessa. Tiedot toiminnan alueellisesta laajuudesta olen selvittänyt pankkien historiikkien sekä vuosi- ja toimintakertomusten avulla. Olen kerännyt kaikista pankeista toimipaikkatiedot kymmenen vuoden aikavälein, mutta osasta on tietoja jopa vuoden tarkkuudella. Aluksi aikomukseni oli kerätä tarkat sijaintitiedot jokaisesta toimipaikasta, mutta tämä tehtävä osoittautui mahdottomaksi. Seuraavaksi koetin saada kokoon kylätason tarkkuudella tietoja, mutta joistakin toimipaikoista ei ollut tietoja edes tällä tarkkuudella. Erityisen vaikeaa oli saada tarkkaa tietoa maaseudulla toimineiden toimipaikkojen sijainneista. Olen siis joutunut käyttämään kuntatason tietoja yhtenäisen aineiston saamiseksi kokoon, vaikka useista toimipaikoista olisi ollut saatavilla tätä tarkempi sijaintitieto. Pankkien toimipaikkatiedoista koostuvassa tutkimuksen perusaineistossa saattaa huolellisesta tarkistamisesta huolimatta olla edelleen pieniä virheitä, sillä tilastot ja pankkiyhdistyksen julkaisut eivät välttämättä ole olleet kaikilta osin ajantasaisia, eikä jokaisesta toimipaikkatiedosta ole ollut saatavilla muita lähteitä, joista tietojen oikeellisuuden olisi voinut tarkistaa.

Olen käyttänyt kaikissa analyyseissä vuoden 2006 kuntajakoa, mikä tekee mahdolliseksi vertailun eri vuosikymmenten välillä. Tämä tietenkin luo osittain vääristyneen mielikuvan pankkien toimipaikkaverkkojen laajuudesta etenkin vanhimpien aineistojen kohdalla, mutta alueyksikön vaihtaminen jokaisen vuosikymmenen kohdalla olisi tehnyt vuosikymmenten välisen vertailun hyvin haastavaksi. Varsinaissuomalaiset kunnat ovat kuitenkin melko pieniä ja suhteellisen tasakokoisia, mikä vähentää vääristymää. Perusvuodeksi on valikoitunut 2000-luvun alun vuosi, sillä tutkimukseni kehitysnäkökulmasta huolimatta tarkoitukseni on ollut tarkastella pankkien alueellisessa rakenteessa tapahtuneita muutoksia nimenomaan suhteessa pankkitoiminnan nykyiseen rakenteeseen. Tarkoitan tällä sitä,

että toimipaikkaverkon kehitys on kiinnostavaa erityisesti sen vuoksi, että kehitysprosessi kuvaa sitä miten pankkien nykyinen alueellinen rakenne on syntynyt ja mihin suuntaan rakenne on kehittynyt viime aikoina. Aloitin toimipaikkojen määrää ja sijainteja kuvaavan aineiston keräämisen vuonna 2006, minkä vuoksi olen käyttänyt tutkimuksen pohjana kyseisen vuoden kuntakartta-aineistoa. Keskus- ja vaikutusalueanalyysiä varten olen selvittänyt erikseen, ovatko toimipaikat sijainneet määritellyissä keskuksissa vai niiden ulkopuolella vuosina 1960–2007.

Tutkimukseni koostuu kolmesta erillisestä analyysikokonaisuudesta, joissa olen tarkastellut pankkien toimipaikkaverkkojen kehittymistä eri ajanjaksoina ja erilaisista näkökulmista. Ensimmäistä analyysikokonaisuutta on ohjannut keskus- ja vaikutusalueeteoria ja tarkastelussa ovat vuodet 1960–2007. Toisessa analyysiosuudessa tutkin pankkitoiminnan levittäytymistä innovaation diffuusion näkökulmasta ja tarkastelussa ovat vuodet 1823–2007. Kolmannessa analyysiosuudessa tarkastelen sitä, miten pankit ovat pyrkineet kehittämään toimipaikkaverkkojaan vuodesta 1983 vuoteen 2011. Aikajakson aloitusvuosi on tässä analyysissä vain viitteellinen, koska kyseessä on vuonna 2011 tehty haastattelututkimus.

Keskus- ja vaikutusalueeteoriaan perustuvassa analyysissä olen käyttänyt kvantitatiivisia menetelmiä. Tavoitteenani on ollut selvittää, miten pankkien toimipaikat ovat sijoittuneet yhdyskuntarakenteessa ja miten tämä on muuttunut ajan myötä. Analyysissä olen verrannut taulukoiden, diagrammien sekä muutamien tilastollisten muuttujien avulla pankkien toimipaikkaverkkoja keskus- ja vaikutusalueeteoriaan perustuviin yhdyskuntarakennekuvauksiin sekä väestön jakaumaan. Lisäksi olen käyttänyt alueellista assosiaatiokerrointa, joka kuvaa sitä miten kaksi eri alueellista jakaumaa poikkeaa toisistaan (Mikkonen & Haapala 2006: 102). Olen käyttänyt tätä sekä toimipaikkaverkkojen alueellisen jakauman vertailuun eri vuosikymmenten välillä että toimipaikkaverkkojen ja väestön alueellisen jakauman vertailuun. Alueellinen assosiaatio ei sinällään kerro kahden eri muuttujan välisestä yhteydestä, vaan siitä, miten paljon niiden alueelliset jakaumat poikkeavat toisistaan. Esimerkiksi mikäli väestö ja toimipaikat olisivat alueellisesti jakautuneet samalla tavalla Varsinais-Suomessa, alueellinen assosiaatiokerroin olisi 0, ja mikäli alueellisessa jakaumassa ei olisi mitään yhtäläisyyttä, assosiaatiokerroin olisi 1. Alueellisen assosiaatiokertoimen suuruuteen vaikuttaa alueyksikön koon valinta, minkä vuoksi kahden eri ryhmän vertailussa on käytettävä samaa alueyksikköä. Alueellinen assosiaatiokerroin D lasketaan seuraavalla kaavalla (Mikkonen & Haapala 2006: 102):

$$D = \frac{1}{2} \sum |X_i - Y_i|$$

jossa X_i = alueen i %-osuus koko X-populaatiosta

Y_i = alueen i %-osuus koko Y-populaatiosta

Toisessa analyysiosuudessa, joka perustuu innovaation diffuusioteoriaan, yhdistyy kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen lähestymistapa. Perusaineisto muodostuu toimipaikkojen lukumääristä ja sijainneista. Se on siis määrällinen, kvantitatiiviseen analyysiin soveltuva aineisto. Tästä perusaineistosta tehtyjä karttoja ja diagrammeja olen kuitenkin tulkinnut pääasiassa historiikkien avulla, mitkä soveltuvat paremminkin laadullisen analyysin tekemiseen. Analyysi on ollut siten kerroksellinen. Ensimmäisessä vaiheessa olen katsonut ainoastaan määrällistä aineistoa ja tehnyt siitä johtopäätöksiä. Seuraavassa vaiheessa olen ottanut avuksi historiikit, laadullisen aineiston, jonka avulla olen tulkinnut ja täydentänyt ensimmäisen vaiheen tuloksia. Kerrokselliseen analyysimalliin päätyminen johtuu perinteisen innovaation diffuusioteorian puutteista. Teorian lähtökohtana nimittäin on, että ympäristö pysyy muuttumattomana. Tässä tutkimuksessa tarkastelemani ajanjakso on hyvin pitkä, noin 200 vuotta, mikä tarkoittaa, että pankkien toimintaympäristössä on tapahtunut merkittäviä muutoksia. Olen pyrkinyt ottamaan huomioon nämä muutokset analyysissä, joskaan kaikkea ei ole ollut mahdollista käsitellä tyhjentävästi. Olen valinnut historiikit lähteiksi, sillä lienee oletettavaa, että niissä on nostettu esille keskeisimmät muutostekijät.

Ongelmallista historiikkien käytössä on, että jokaisen pankin historiikkia ei ole voinut resurssisyistä ottaa erikseen huomioon. Tämä koskee erityisesti osuus- ja säästöpankkeja. Koko pankkiryhmää koskevilla historiikeilla on analyysissä siten suurempi painoarvo kuin yksittäisten pankkien historiikeilla. Käytännössä tämä tarkoittaa, että pienimpien pankkien näkökulma on heikoimmin edustettuna, sillä niillä on todennäköisesti ollut huonommat mahdollisuudet tuottaa laajoja historioita ja kontribuoida koko pankkiryhmittymää koskeviin historiikkeihin. Varsinkin koko pankkiryhmittymää tai suuria liikepankkeja koskevat historiikit edustavat enemmän sitä kirjoittaneen historioitsijan näkemystä tiettyihin tapahtumiin johtaneista syistä kuin jonkin yksittäisen pankin omaa näkemystä. Historioitsijoiden laatimat historiikit ovat todennäköisemmin kriittisempiä ja laaja-alaisempia kuin pankkien itse tuottamat kuvaukset. Hyvä esimerkki tästä löytyy Naantalın säästöpankin perustamiseen liittyvistä aineistoista. Pankin omassa julkaisussa on esitetty näkemys siitä, että sekä Naantalın kaupunki että maaseurakunta kannattivat yksimielisesti kunnallisen säästöpankin perustamista, kun taas Naantalın historiikissa viitataan kaupungin ja maaseurakunnan eriäviin näkemyksiin pankin

perustamisen tarpeellisuudesta (Naantalın säästöpankki 1962: 5; Innamaa 1965: 83).

Historiikkien käyttämisessä ongelmallista saattaa olla, että ne ovat sekundaarisia lähteitä, joissa on jo tehty tulkintaa. Ne edustavat kyseisen historiikin kirjoittajan näkemystä siitä, mitkä ovat olleet merkittävimpiä tekijöitä pankkitoiminnan kehityksen kannalta. Toisaalta tässä tutkimuksessa ei olisi ollut mahdollista perehtyä yhtä syvällisesti alkuperäisiin aineistoihin kuin historiikkien kirjoittajilla, minkä vuoksi historiikit tarjoavat parhaan vaihtoehdon syventyä pankkien toimipaikkaverkkojen leviämiseen vaikuttaneisiin syihin. Syy-seuraussuhteiden löytäminen on joka tapauksessa haastavaa tämänkaltaisessa analyysissä, mutta historiikkien avulla on mahdollista kriittisesti arvioida sitä, noudattaako pankkien leviäminen jotakin alueellista mallia.

Kolmannessa analyysiosuudessa käytän laadullista tarkastelua pankkien toimipaikkojen roolin sekä niiden perustamista, sijoittamista ja lakkauttamista selittävien tekijöiden hahmottelussa. Alkuperäisenä tarkoitukseni oli tehdä sisällön-analyysi pankkien vuosi- ja toimintakertomuksista, koska ne voisivat kertoa epäsuorasti muun muassa toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttaneista syistä, pankin tavoitteista ja tulevaisuuden odotuksista. Huomasin kuitenkin jo ensimmäisessä analyysivaiheessa, joka koostui keskeisimpien tekstien kokoamisesta, että vuosi- ja toimintakertomukset tarjoavat erittäin niukasti tietoa sekä toimipaikkaverkoista sinällään että toimipaikkaverkkojen kehittämiseen liittyvistä tekijöistä. Tämän vuoksi laadullinen analyysi perustuu asiantuntijahaastatteluihin. Olen haastatellut yhtätoista sellaista eri pankkiorganisaatioissa työskennellyttä tai työskentelevää henkilöä, jotka ovat olleet erityisesti toimipaikkaverkon kehittämässä mukana.

Haastattelut ovat puolistrukturoituja teemahaastatteluita, joissa olen keskittynyt selvittämään, miten pankkien toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet toimipaikan rooliin ja toimipaikkaverkon kehittämiseen. Näkemykseni pohjana on, että yritykset toimivat avoimessa järjestelmässä ja että ne ovat vaihtosuhteessa ympäristöönsä (Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005: 20). Haastattelujen pää- ja alateemat olen muodostanut teoreettisen viitekehyksen pohjalta. Tämä rajoittaa ja ohjaa näkökulmaani, mutta toisaalta se linkittää haastattelut luontevasti alan teoreettiseen keskusteluun. En varsinaisesti silti testaa haastatteluissa mitään teoreettisesta kirjallisuudesta nousevia hypoteeseja. Koskinen, Alasuutari ja Peltonen (2005: 32, 39) toteavat, että ”laadullinen tutkimus on viime kädessä hypoteesien testaamista, mutta nämä hypoteesit tuotetaan tutkimuksen mittaan, aineistoa kerätessä ja analysoitaessa” ja että ”hypoteesit eivät nouse aiemmasta teoriasta tai kirjallisuudesta, vaan aineistosta”.

Käytän teemahaastattelussa fakthanäkökulmaa. Tarkoitan tällä sitä, että olen kiinnostunut tiedosta, jota haastateltavat antavat tutkimastani ilmiöstä (Koskinen, Alasuutari & Peltonen 2005: 62). Olen parantanut analyysin reliabiliteettia ottamalla haastateltavaksi yksitoista eri ihmistä, jotta yksittäisen haastateltavan mahdollisesti antama väärä informaatio ei vinouta tuloksia. Tähän problematiikkaan liittyy myös haastatteluiden kattama pitkä ajanjakso, sillä riski siihen, että ihmiset muistavat asioita väärin, kasvaa ajan myötä. Haastatteluaineistoa tuleekin tulkita pääasiassa nykyisyyden näkökulmasta. Tällä tarkoitan sitä, että haastateltavien mielipiteet 1980- ja 1990-lukujen tilanteesta kertovat ennen kaikkea siitä, miten pankkien toimipaikkaverkkojen kehittäminen nykyisin eroaa aiemmista vuosikymmenistä. Ne eivät siis ole autenttisia kuvauksia 1980- ja 1990-lukujen tilanteesta. Toinen todellisuutta vääristävä seikka haastattelussa on, että haastateltavat saattavat jättää kertomatta epämiellyttäväksi kokemiaan asioita (Wengraf 2001: 13).

Teemahaastattelussa on erityisen tärkeää olla tietoinen erilaisista haastattelun kulkuun vaikuttavista tekijöistä, koska haastattelu on vain osin ennalta strukturoitu. Wengraf (2001: 42–50) nostaa esille sen, että haastattelutilanteessa haastateltajan ja haastateltavan kommunikointiin ja suhteeseen vaikuttavat lukuisat heihin itseensä ja heidän sosiaaliseen ympäristöönsä liittyvät tekijät. Haastattelun aikana osapuolet esimerkiksi arvioivat toisiaan ja haastattelu voi synnyttää erilaisia tunteita. Haastattelutilannetta ohjaavat tietyt sosiaaliset normit, ja haastattelun osapuolien käyttäytymiseen vaikuttavat muun muassa heidän sosiaaliset roolinsa ja henkilöhistoriansa. On myös otettava huomioon, että osa kommunikaatiosta on nonverbaalista, mutta se ei tallennu myöhempää analysointia varten. Lisäksi haastattelun osapuolilla on erilaisia haastatteluun liittyviä päämääriä ja strategioita, jotka voivat muuttua haastattelun aikana. (Wengraf 2001: 42–50.)

Haastattelujen aineiston analyysi on ollut deskriptiivinen, yhtäläisyyksiä ja samanlaisuutta korostava. Analyysi on edennyt siten, että haastattelujen litteroinnin aikana olen tehnyt muistiinpanoja haastatteluista ja jatkanut näiden muistiinpanojen tekemistä koko analyysiprosessin ajan. Analyttisen induktion periaatteiden mukaisesti olen aluksi ottanut käsittelyyn vain pienen osan aineistoa ja jakanut sitä teemoihin. Olen jatkanut analyysiä vertaamalla loppuaineistoa pienestä osasta aineistoa saatuihin tuloksiin. Muistiinpanot ovat toimineet tukena tässä vertailuprosessissa. Olen pyrkinyt tuomaan esille myös poikkeavia tapauksia, sillä Silvermanin mukaan (2011: 351, 356) laadullisessa analyysissä yhtäläisyyksien etsimisen lisäksi on hyvä kuvata myös muista eroavat tapaukset ja miettiä vaihtoehtoisia tulkintoja tuloksille.

Olen käyttänyt tutkimuksessani sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä, joiden yhdistämisellä olen pyrkinyt saamaan lisää tietoa tutkimastani ilmiöstä (taulukko 1). Erilaisten menetelmien ja teorioiden yhdistämisessä on otettava huomioon, että niiden lähtöoletukset ovat usein erilaisia (Brannen 1992: 3). Tämä näkyy myös tulosten tulkinnassa ja johtopäätöksissä. Tutkimukseni kohdalla ei ehkä voida puhua triangulaatiosta vaan pikemminkin eri menetelmien yhdistämisestä, sillä tarkastelen analyyseissa samaa ilmiötä mutta osin eri ajanjaksoilta eivätkä analyysit suoranaisesti varmenna toistensa tuloksia. Menetelmien yhdistäminen tuottaa tutkimuksessani monipuolisen kuvan ilmiöstä. Kvantitatiivisin menetelmin on ollut mahdollista tarkastella erityisesti, miten pankkien toimipaikkaverkot ovat kehittyneet, kun taas laadullisin menetelmin ymmärrys siitä miksi toimipaikkaverkot ovat kehittyneet tietyllä tavalla on syventynyt. Kvalitatiivisten analyysien tehtävänä on ollut täydentää kuvaa tutkittavasta ilmiöstä.

Taulukko 1. Tutkimuksessa käytetyt menetelmät ja aineistot

Analyysikokonaisuus	Menetelmät	Aineistot	Lähteet	Analyysiyksikkö	Aikaväli
Pankit osana yhdyskuntarakennetta	Kartografia, tilastollinen tarkastelu, alueellinen assosiaatio	Toimipaikkojen lukumäärät, väestön määrä, keskus- ja vaikutusalue-selvitykset ja -tutkimukset	Pankkien ja kuntien historiikit, Suomen Pankkiyhdistyksen julkaisut, Tilastokeskuksen julkaisut, Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisut, Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton julkaisut, Palomäen (1992) selvitys Suomen yhdyskuntarakenteesta	Keskus- ja vaikutusalue-selvitysten keskuksat ja yhdyskunnat, kunta	1960–2007
Pankkitoiminta innovaationa, alueellinen leviäminen	Kartografia, aineistojen sekundaarinen analyysi	Toimipaikkojen lukumäärät, pankkien ja kuntien historiikit	Pankkien ja kuntien historiikit, Suomen Pankkiyhdistyksen julkaisut, Tilastokeskuksen julkaisut	Kunta	1823–2007
Toimipaikkaverkon kehittäminen	Kvalitatiivinen analyysi faktanäkökulmasta	Teemahaastatteluaineisto	Pankissa työskentelevät ja työskennelleet asiantuntijat	Merkitys, asiakokonaisuus	1983–2011

5 PANKIT YHDYSKUNTARAKENTEES- 2007

5.1 Analyysin tarkoitus

Tarkoitukseni on selvittää, miten pankit ovat sijoittuneet Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa vuosina 1960–2007. Tätä tarkoitusta varten sovellan viitekehksessä esittelemiäni alueellisia teorioita sekä varsinaissuomalaista yhdyskuntaja toiminnallista rakennetta kuvaavia tutkimuksia ja tilastoja. Analyyseissä käytetyissä taulukoissa pankkien toimipaikkojen lukumäärät ja väestömäärät ovat kunkin vuoden alun tilanteita.

Pyrin ensinnäkin selvittämään ovatko pankit sijoittuneet Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa keskus- ja vaikutusalueorian olettamalla tavalla. Erityisesti tarkastelen, miten eri pankkiryhmittymien toimipaikat on sijoitettu erilaisiin keskuksiin ja miten hyvin keskushierarkialuokittelu selittää pankkien sijoittumista yhdyskuntarakenteessa. Käytän analyysissäni pohja-aineistona Suomessa tehtyjä, erityisesti Varsinais-Suomea koskevia, keskus- ja vaikutusalueoreettisia tutkimuksia ja selvityksiä. Näissä tutkimuksissa ja selvityksissä on kuvattu Varsinais-Suomen keskuksia, joita on eritasoisia. Tutkin, miten pankit ovat sijoittaneet toimipaikkojaan näihin keskuksiin vuosina 1960–2007.

Toisessa vaiheessa tutkin, miten pankit ovat sijoittaneet toimipaikkojaan eri kuntiin ja miten väestön määrä kunnassa on vaikuttanut toimipaikkojen sijoittamiseen vuosina 1960–2007. Väestön määrä kunnassa on suuntaa antava mittari kunnan keskusvoimakkuudesta. Väestön määrä kertoo osaltaan myös pankin asiakaspotentiaalista, vaikka asiakaspotentiaalini arvioinnissa ei riitä yksinään asiakasmäärän määrittäminen asuinpaikan perusteella. Potentiaaliseen asiakaskuntaanhan voidaan lukea väestön lisäksi alueella muusta syystä säännöllisesti liikkuvat ihmiset. Kuntatasolla tapahtuva väestötarkastelu tarjoaa edellä mainittujen seikkojen lisäksi tietoja pankkipalveluiden saavutettavuudesta. Käytän kuntakohtaisia väestötilastoja täydentävänä aineistona toimipaikkojen keskushakuisuuden tarkastelussa, koska analyysin ensimmäisessä vaiheessa hyödyntämiäni keskushierarkiaa koskevia tutkimuksia on käytettävissä ainoastaan rajatulta ajanjaksolta ja koska näissä tutkimuksissa keskuksien rajaaminen ja luokittelu on tehty tiettyihin olettuksiin ja mittareihin perustuen.

Tutkimukseni kannalta keskeiset keskus- ja vaikutusalueoreettiset julkaisut ovat Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) selvitys Suomen keskus- ja vai-

kutusaluejärjestelmästä sekä Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) selvitys Varsinais-Suomen keskusverkosta. Vertaan pankkien toimipaikkaverkkojen laajuutta 1960–1980-luvuilla näissä julkaisuissa tehtyihin keskusluokituksiin. Lisäksi tarkastelen lyhyesti toimipaikkojen sijoittumista suhteessa Palomäen (1992) määrittelemään Suomen yhdyskuntajärjestelmään. Mukana analyysissä ovat liikepankkien toimipaikat sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat. Osuus- ja säästöpankkien sivutoimipaikat olen jättänyt pois tarkastelusta, sillä niiden palvelualue on ollut usein päätoimipaikkaa suppeampi, minkä vuoksi ne eivät ole vertailukelpoisia muiden toimipaikkojen kanssa. Käyttämässäni Suomea koskevissa keskus- ja vaikutusalue selvityksissä ei myöskään ole tarkasteltu kuntatasoa alempia keskuksia, joissa osuus- ja säästöpankkien sivutoimipaikat ovat tyypillisesti sijainneet.

5.2 Pankkien sijoittuminen keskusyhdyskuntiin

5.2.1 Keskukset Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) mukaan

Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) selvityksessä on tarkasteltu keskuksien hierarkiaa kuntatasolla ja sitä ylemmillä hierarkiatasoilla. Kuntanimityksellä viitataan tietyn hierarkiataason keskusalueeseen eikä hallinnollisesti rajattuun kuntaan. Selvityksessä keskuksella on tarkoitettu keskuspalvelusten esiintymispaikkaa, ei hallinnollista aluetta. Käytetyt hierarkiataasot ovat alimmasta ylimpään: kuntakeskus, kauppakeskus, kaupunkikeskus, maakuntakeskus, valtakunnanosan keskus ja pääkaupunkikeskus. Keskuksien luokituksessa tarkastelussa ovat olleet erityisesti kuntien ja kaupunkien taajamat. Selvityksen perusteella Varsinais-Suomessa on todettu olevan yksi valtakunnanosan keskus, kaksi kaupunkikeskusta, yksi kauppakeskus ja 11 kuntakeskusta (taulukko 2).

Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) selvityksessä määritellyissä keskuksissa on sijainnut lähes puolet koko Varsinais-Suomen pankkien toimipaikoista (pois lukien osuus- ja säästöpankkien sivutoimipaikat) vuosina 1960–1980 (taulukko 2). Valtakunnanosan keskus Turku on ollut vetovoimainen toimipaikkojen sijoittamispaikka ja sen vetovoimaisuus on lisääntynyt tarkasteluajanjaksoilla. Turun osuus toimipaikoista on kasvanut 7,2 prosenttiyksikköä vuodesta 1960 vuoteen 1980 siten, että lähes viidesosa toimipaikoista sijaitsi Turussa vuonna 1980. Toimipaikkoja ei ole keskittynyt muihin keskuksiin samalla tavalla kuin Turkuun ja tarkasteluajanjakson lopussa vuonna 1980 edelleen puolet toimipaikoista sijaitsi keskusten ulkopuolella Varsinais-Suomessa. Liikepankkien toimi-

paikat sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat yhdistävän aineiston tarkastelu ei siten anna viitteitä siitä, että pankkien toimipaikkoja olisi sijoitettu erityisesti kunta-, kauppala- ja kaupunkikeskuksiin tai että näiden keskusten vetovoimaisuus toimipaikkojen sijoittamispaikkana olisi kasvanut vuosina 1960–1980. Keskusten ulkopuolella on sijainnut huomattava määrä toimipaikkoja ja ainoastaan valtakunnanosan keskuksessa Turussa pankkien toimipaikkojen määrän lisääntyminen on ollut merkittävää tarkasteluajanjaksolla.

Taulukko 2. Liikepankkien toimipaikkojen ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen yhteenlaskettu määrä ja suhteellinen osuus Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemisessa keskuksissa ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970 ja 1980

Keskustyyppi	Keskus 1965	Liikepankkien toimipaikat ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat keskuksissa			Suhteellinen osuus koko Varsinais-Suomeen verrattuna (%)		
		1960	1970	1980	1960	1970	1980
Valtakunnanosan keskus	Turku	17	27	27	10,4	16,6	17,6
Kaupunkikeskus	Loimaa	5	6	6	3,1	3,7	3,9
	Salo ym.	6	5	5	3,7	3,1	3,3
Kauppalakeskus	Uusikaupunki ym.	5	5	5	3,1	3,1	3,3
Kuntakeskus	Karinainen, Kyrö ym.	3	3	3	1,8	1,8	2,0
	Kemiö kk ym.	2	3	2	1,2	1,8	1,3
	Koski Tl. Kk ym.	2	2	2	1,2	1,2	1,3
	Laitila kk	3	3	3	1,8	1,8	2,0
	Mynämäki kk ym.	4	4	3	2,5	2,5	2,0
	Naantali	4	4	3	2,5	2,5	2,0
	Paimio kk ym.	3	3	4	1,8	1,8	2,6
	Parainen ym.	3	4	4	1,8	2,5	2,6
	Perniö kk ym.	3	3	3	1,8	1,8	2,0
	Somero kk ym.	6	6	4	3,7	3,7	2,6
	Taivassalo	2	2	2	1,2	1,2	1,3
Keskuksissa yhteensä		68	80	76	42	49	50
Koko Varsinais-Suomessa		163	163	152	100	100	100

Toimipaikka-aineiston ryhmittely pankkiorganisaatiotyypeittäin liikepankkeihin, osuuspankkeihin ja säästöpankkeihin antaa mielenkiintoista tietoa pankkipalvelujen sijoittumisesta varsinaissuomalaisessa yhdyskuntarakenteessa (taulukko 3). Liikepankkien toiminta näyttäisi keskittyneen voimakkaasti keskuksiin, sillä lähes kaikki liikepankkien toimipaikat ovat sijainneet Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemisessa keskuksissa ja näistä toimipaikoista yli 60 pro-

senttia on sijainnut kauppalakeskuksissa tai sitä ylemmissä keskuksissa vuosina 1960–1980. Liikepankkien toimipaikkojen määrä on lisääntynyt vuodesta 1960 vuoteen 1980 etenkin Turussa, sillä Turun suhteellinen osuus liikepankkien toimipaikoista on noussut 36,1 prosentista 45,1 prosenttiin, mutta samanaikaisesti kuntakeskusten suhteellinen osuus on laskenut 33,3 prosentista 23,5 prosenttiin. Turku on siis tullut entistä vetovoimaisemmaksi sijoittumispaikaksi liikepankeille, mutta koko maakunnan tasolla keskuksissa sijaitsevien liikepankkien toimipaikkojen suhteellinen osuus ei ole kasvanut.

Osuuspankkien päätoimipaikoista reilu viidesosa on sijainnut keskuksissa vuosina 1960–1980 (taulukko 3). Osuuspankkien päätoimipaikkojen kokonaismäärä väheni maakunnassa mutta maakunnan keskuksissa sijaitsevia suhteellisesti (7,5 prosenttiyksikköä) enemmän päätoimipaikkoja vuonna 1980 kuin vuonna 1960. Osuuspankkien päätoimipaikkojen sijoittumisen muutos viittaa siihen, että osuuspankkitoiminta on keskittynyt tällä ajanjaksolla Varsinais-Suomessa, kuten liikepankkitoimintakin, mutta Turku ei ole ollut samalla tavalla kasvun keskiössä kuin liikepankeilla. Säästöpankkien päätoimipaikoista ainoastaan noin kolmasosa sijaitsevat Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemissa keskuksissa eikä viitteitä erityisestä keskittymis- tai hajautumiskehityksestä tarkasteluajanjaksoilla ole havaittavissa (taulukko 3).

Taulukko 3. Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen luokittelemisissa keskuksissa ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970 ja 1980

Keskustyyppi	Keskus 1965	1960			1970			1980		
		LP	OP	SP	LP	OP	SP	LP	OP	SP
Valtakunnanosan keskus	Turku	13	1	3	23	1	3	23	1	3
Kaupunkikeskus	Loimaa	3	1	1	3	2	1	3	2	1
	Salo ym.	3	1	2	3	1	1	3	1	1
Kauppalakeskus	Uusikaupunki ym.	3	1	1	3	1	1	3	1	1
Kuntakeskus	Karinainen, Kyrö ym.	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Kemiö kk ym.	1	0	1	1	1	1	1	0	1
	Koski Tl. Kk ym.	0	1	1	0	1	1	0	1	1
	Laitila kk	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Mynämäki kk ym.	1	2	1	1	2	1	1	1	1
	Naantali	2	1	1	2	1	1	1	1	1
	Paimio kk ym.	1	1	1	1	1	1	2	1	1
	Parainen ym.	2	0	1	3	0	1	3	0	1
	Perniö kk ym.	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	Somero kk ym.	2	3	1	2	3	1	1	2	1
	Taivassalo	0	1	1	0	1	1	0	1	1
Keskuksissa yhteensä		34	16	18	45	18	17	44	15	17
Koko Varsinais-Suomessa		36	75	52	49	64	50	51	52	49
Keskusten osuus koko Varsinais-Suomesta (%)		94	21	35	92	28	34	86	29	35

Eri pankkiorganisaatiotyyppien (liikepankkien, osuuspankkien ja säästöpankkien) toimipaikkojen sijoittumista Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemiin keskuksiin vuodesta 1960 vuoteen 1980 voidaan tarkastella myös alueellisen assosiaatiokertoimen avulla. Alueellisen assosiaatiokertoimen avulla voidaan kuvata kahden eri ajankohdan välistä eroa alueellisessa jakaumassa. Kerroin kertoo, kuinka suuri osa populaatiosta eli tässä tapauksessa toimipaikoista tulisi siirtää, jotta alueelliset jakaumat olisivat samat eri ajankohtina (Mikkonen & Haapala 2006: 102). Kerrointa voidaan käyttää mittaamaan, miten suuri osa toimipaikoista on sijoittunut eri alueille eri ajankohtina. Olen jakanut tutkimusalueen kolmeen osaan kertoimen laskemista varten: 1. kauppalakeskukseen ja sitä ylempiin keskuksiin, 2. kuntakeskuksiin ja 3. muuhun Varsinais-Suomeen. Mikäli alueellisen assosiaatiokertoimen laskemisessa käytettyä alueellista jakoa muutettaisiin, kertoimet muuttuisivat jonkin verran. Sen vuoksi kertoimien arvot sinällään eivät ole merkityksellisiä, vaan se miten arvot poikkeavat eri ryhmien välillä.

Tarkasteltavat ryhmät ovat liikepankkien toimipaikat, osuuspankkien päätoimipaikat ja säästöpankkien päätoimipaikat. Edellä kuvatulla alueellisella jaolla alueellinen assosiaatiokerroin on liikepankeille 0,1 eli 10 prosenttia, osuuspankeille 0,08 ja säästöpankeille 0,01, kun vertailussa ovat vuodet 1960 ja 1980. Saadut alueelliset assosiaatiokertoimet yhdistettynä aiemmin kuvattuihin tuloksiin keskittymiskehityksestä viittaavat siihen, että säästöpankkien toiminta on keskittynyt vähiten ja liikepankkien eniten tarkasteluajanjaksolla.

Pankkien toimipaikkojen sijoittumista Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) luokittelemiin keskuksiin vuosina 1960–1980 voidaan vielä tarkastella pankkiryhmittäin enumeratiivisesti eli selvittää onko tietyn pankkiorganisaatiotyypin (liikepankki/osuuspankki/säästöpankki) toimipaikka sijainnut keskuksessa. Enumeratiivisessa tarkastelussa eri hierarkiatasoille luokiteltujen keskusten välillä ei ole nähtävissä merkittäviä eroja pankkien toimipaikkojen sijoittumisessa. Kaikkien pankkiorganisaatiotyyppien toimipaikkoja on nimittäin sijainnut lähes kaikissa keskuksissa. Ainoastaan Kemiöstä, Koskelta, Paraisilta ja Taivassalosta on vuonna 1960 puuttunut jonkin pankkiorganisaatiotyypin toimipaikka. Vuonna 1970 jonkin pankkiorganisaatiotyypin toimipaikka puuttui Koskelta, Paraisilta ja Taivassalosta ja vuonna 1980 edellä mainittujen lisäksi Kemiöstä. Tarkastelussa ovat mukana liikepankkien toimipaikat sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat.

5.2.2 Keskukset Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) mukaan

Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) selvityksessä Varsinais-Suomen keskusverkko on kuvattu vuoden 1973 osalta, ja siinä keskukset on luokiteltu sisäasiainministeriön antamien valtakunnallisten ohjeiden mukaan. Pääluokittelussa keskuksen luokan määrittelyssä on otettu huomioon Tilastokeskuksen luokituksen mukaisissa taajamissa sijaitsevat palvelukset mutta joiltakin osin myös haja-asutusalueen palvelut. Haja-asutusalueiden palveluiden huomioon ottaminen tuntuu erikoiselta ratkaisulta ajatellen taustalla vaikuttavaa keskus- ja vaikutusalue-teoriaa. Keskuksessa asioivat kuluttajat tuskin käyttävät juurikaan haja-asutusalueiden palveluita tai niiden käyttäminen ei ainakaan liity suoraan keskuksen suuntautuviin asiointimatkoihin. Luokittelun tuloksena on saatu yksi valtakunnanosan keskus, kolme kaupunkikeskusta ja 16 kuntakeskusta (taulukko 4).

Taulukko 4. Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) luokittelemisissa keskuksissa (taajamissa) ja koko Varsinais-Suomessa vuosina 1970 ja 1980

Keskustyyppi	Keskus (taajamat) 1973	1970				1980			
		LP	OP	SP	Yht.	LP	OP	SP	Yht.
Valtakunnanosan keskus	Turku, B2	23	1	3	27	23	1	3	27
Kaupunkikeskus	Salo, D2	3	1	1	5	3	1	1	5
	Uusikaupunki, D3	3	1	1	5	3	1	1	5
	Loimaa, D3	3	2	1	6	3	2	1	6
Kuntakeskus	Laitila, E1	1	1	1	3	1	1	1	3
	Parainen, E1	3	0	1	4	3	0	1	4
	Somero, E1	2	3	1	6	1	2	1	4
	Paimio, E1	1	1	1	3	2	1	1	4
	Naantali, E1	2	1	1	4	1	1	1	3
	Raisio, E1	2	0	0	2	0	0	0	0
	Mynämäki, E2	1	2	1	4	1	1	1	3
	Kemiö, E2	1	1	1	3	1	0	1	2
	Perniö, E2	1	1	1	3	1	1	1	3
	Alastaro, E3	1	1	1	3	1	1	1	3
	Karinainen, Kyrö, E3	1	1	1	3	1	1	1	3
	Koski, E3	0	1	1	2	0	1	1	2
	Dragsfjärd, Dalsbruk, E3	0	0	1	1	0	0	1	1
	Taivassalo, E3	0	1	1	2	0	1	1	2
	Lieto, E3	0	1	1	2	0	1	1	2
Kaarina, E3	0	0	0	0	1	0	0	1	
Keskuksissa yhteensä		48	20	20	89	46	17	20	83
Koko Varsinais-Suomessa		49	64	50	163	51	52	49	152
Keskusten osuus koko Varsinais-Suomesta (%)		98	31	40	55	90	33	41	55

Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton määrittelemiin pääluokituksen mukaisiin keskuksiin (taajamiin) sijoittuivat vuonna 1970 lähes kaikki liikepankkien toimipaikat, kolmasosa osuuspankkien päätoimipaikoista ja kaksi viidesosaa säästöpankkien päätoimipaikoista (taulukko 4). Keskusluokittelu näyttää jälleen olevan enemmän yhteydessä liikepankkien kuin osuus- ja säästöpankkien sijoittumiseen. Liikepankkien toimipaikoista ainoastaan yksi sijaitti keskusten ulkopuolella vuonna 1970 ja viisi vuonna 1980. Toimipaikkojen lukumäärien kehitys viittaa siihen, että liikepankkien toiminnassa ei tapahtunut keskittymistä vuodesta 1970 vuoteen 1980. Päinvastoin liikepankkien toimipaikkojen määrä keskusten ulko-

puolella lisääntyi ja väheni hieman keskuksissa. Osuus- ja säästöpankkien toimipaikkojen osalta keskuksissa sijainneiden päätoimipaikkojen osuudet olivat kuta-kuinkin samat vuosina 1970 ja 1980. Eritasoisten kuntakeskusten, E1–E3, välillä ei ole havaittavissa merkittäviä eroja pankkien toimipaikkojen lukumäärissä. Tason E1 keskus Parainen näyttäytyy kuitenkin melko vetovoimaisena liikepankkien toimipaikkojen sijoittumispaikkana verrattuna muihin kuntatason keskuksiin Varsinais-Suomessa.

5.2.3 Yhdyskunnat Palomäen (1992) mukaan

Palomäki (1992) on laatinut Suomen Kartastoon kuvauksen Suomen yhdyskunta- ja aluejärjestelmästä. Järjestelmän kuvaamisen taustalla on vaikuttanut vahvasti keskus- ja vaikutusalueeteoria, vaikka synteesiä varten on tutkittu palvelujen lisäksi muitakin muuttujia. Yhdyskunnan määrittelyssä Palomäki on pitänyt kuntaa perusyksikkönä mutta yhdistänyt joitakin kuntia työssäkäyntitilastojen perusteella. Varsinais-Suomessa tämän perusteella Turun, Salon ja Uudenkaupungin yhdyskunnat muodostuvat useasta kunnasta. Yhdyskunta- ja aluejärjestelmässä yhdyskunnat on luokiteltu yhdeksään luokkaan: pääkaupunkiseutu, suurkaupunki, suuri kaupunki, maakuntakaupunki, kaupunki, pieni kaupunki, suuri maaseutuyhdyskunta, keskikokoinen maaseutuyhdyskunta ja pieni maaseutuyhdyskunta (Palomäki 1992). Tarkastelen tässä pankkien sijoittumista pääasiassa pienten kaupunkien ja sitä ylempien luokkien yhdyskunnissa vuosina 1990 ja 2007.

Liikepankkien toimipaikkojen sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen yhteenlasketusta määrästä noin puolet sijaitsi Palomäen (1992) määritelmän mukaisissa pienissä kaupungeissa ja sitä ylempään luokan yhdyskunnissa Varsinais-Suomessa vuosina 1990 ja 2007 (taulukko 5). Eri yhdyskuntatyyppien väliset erot pankkien toimipaikkojen määrissä eivät ole suurkaupunkiluokkaa lukuun ottamatta kovin selkeitä kumpanakaan vuonna, joskin Loimaan siirtäminen pienten kaupunkien luokkaan synnyttäisi paremmin erottuvat kaupunkiluokat. Silti pienet kaupungit, varsinkin vuonna 2007, eivät pankkien toimipaikkojen määrän suhteen erottuisi maaseutuyhdyskunnista, joissa useimmissa on ollut vähintään osuus- tai säästöpankin päätoimipaikka tai liikepankin toimipaikka.

Palomäen määritelmän mukaiset pienet kaupungit ja niitä ylempät yhdyskunnat ovat olleet suosittuja liikepankkien toimipaikkojen sijoittamispaikkoja: vuonna 1990 niihin oli sijoittuneina 86 prosenttia ja vuonna 2007 kaksi kolmasosaa kaikista Varsinais-Suomessa sijaitsevista liikepankkien toimipaikoista. Liikepankkien toimipaikkoja on ollut näissä yhdyskunnissa enemmän kuin osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkoja yhteensä. Liikepankkien toimipaikkojen keskittynei-

syys on selvästi vähentynyt, mutta tämä johtuu pääasiassa siitä, että suurkaupunkiluokan yhdyskunnan Turun suhteellinen osuus liikepankkien toimipaikkojen määrästä on laskenut 17,2 prosenttiyksikköä vuodesta 1990 vuoteen 2007. Tästä huolimatta Turku oli edelleen vetovoimaisin liikepankkien toimipaikkojen sijoittamispaikka Varsinais-Suomessa vuonna 2007. Salo erottautuu kaupunkiyhdyskuntaluokassa kahdesta muusta kaupunkiyhdyskunnasta, sillä Salossa sijaitsi sekä vuonna 1990 että 2007 enemmän liikepankkien toimipaikkoja kuin Loimaalla ja Uudessakaupungissa. Lisäksi Salossa liikepankkien toimipaikkojen lukumäärä kasvoi vuodesta 1990 vuoteen 2007, kun se samanaikaisesti väheni muissa kaupunkiyhdyskunnissa ja suurkaupunkiluokan yhdyskunnassa Turussa.

Osuuspankkien päätoimipaikoista vajaa kolmasosa on ollut sijoittuneina pieniin kaupunkeihin ja sitä ylempään tason yhdyskuntiin Varsinais-Suomessa vuosina 1990 ja 2007. Turun yhdyskunta on ollut erityisen vetovoimainen osuuspankkien päätoimipaikkojen sijoittamispaikka, vaikkakaan se ei erotu aivan yhtä voimakkaasti muista yhdyskunnista kuin liikepankkien tapauksessa. Kaupunkiluokan ja suurkaupunkiluokan yhdyskunnissa on ollut suhteellisesti hieman enemmän osuuspankkien päätoimipaikkoja vuonna 2007 kuin 1990. Ero on 5,3 prosenttiyksikköä. Pienissä kaupungeissa sijaitsevien osuuspankkien päätoimipaikkojen suhteellinen osuus taas on hieman vähentynyt, mikä tarkoittaa, että pienten kaupunkien ja sitä ylempien yhdyskuntien yhteenlaskettu osuus ei ole juuri muuttunut vuodesta 1990 vuoteen 2007. Kokonaisuudessaan Palomäen kaupunkiluokittelu ei vaikuta olevan suoraan yhteydessä osuuspankkien päätoimipaikkojen sijoittumiseen Varsinais-Suomessa, kuten ei myöskään säästöpankkien päätoimipaikkojen sijoittumiseen. Keskusyhdyskunnissa sijaitsevien säästöpankkien päätoimipaikkojen suhteellinen osuus on laskenut 12,2 prosenttia vuodesta 1990 vuoteen 2007. Tähän on vaikuttanut todennäköisesti voimakkaimmin 1990-luvulla tapahtunut SSP:n muodostaminen ja myynti, minkä jälkeen säästöpankkien päätoimipaikkojen lukumäärä vähentyi.

Eri pankkiorganisaatiotyyppien, liikepankkien toimipaikkojen sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen, sijoittumista Palomäen määrittelemiin yhdyskuntiin ja sijoittumisen muutosta vuodesta 1990 vuoteen 2007 voidaan tarkastella vielä alueellisen assosiaatiokertoimen avulla. Alueellisen assosiaatiokertoimen avulla voidaan kuvata kahden eri ajankohdan välistä eroa toimipaikkojen alueellisessa jakaumassa. Kerroin itsessään ei ole merkityksellinen, vaan erot kertoimen suuruudessa eri ryhmien välillä (liikepankit/osuuspankit/säästöpankit). Varsinais-Suomi voidaan tätä tarkoitusta varten jakaa kolmeen alueeseen: 1. suurkaupungit + kaupungit, 2. pienet kaupungit ja 3. muu Varsinais-Suomi. Käyttämällä edellä mainittua alueellista jakoa ja vertaamalla vuosia 1990 ja 2007 alueelliseksi asso-

siaatiokertoimeksi saadaan liikepankeille 0,2, osuuspankeille 0,05 ja säästöpankeille 0,12. Tämä viittaa siihen, että liikepankkien toimipaikkojen ja säästöpankkien päätoimipaikkojen alueellisessa jakaumassa on tapahtunut eniten muutosta kyseisellä ajanjaksolla Varsinais-Suomessa. Kerroin ei kerro alueellisesta keskittymis- tai hajautumiskehityksen suunnasta, vaan muutoksen suhteellisesta suuruudesta.

Taulukko 5. Liikepankkien (LP) toimipaikkojen sekä osuuspankkien (OP) ja säästöpankkien (SP) päätoimipaikkojen lukumäärät Palomäen (1992) määrittelemissä yhdyskunnissa vuosina 1990 ja 2007

Yhdyskuntatyyppi	Yhdyskunta 1993	1990				2007			
		LP	OP	SP	Yht.	LP	OP	SP	Yht.
Suurkaupunki	Turku	35	7	6	48	19	6	1	26
Kaupunki	Loimaa	2	1	1	4	1	1	0	2
	Salo	4	3	1	8	5	3	0	8
	Uusikaupunki	2	2	2	6	1	2	1	4
Pieni kaupunki	Parainen	3	0	0	3	1	0	0	1
	Naantali	2	1	0	3	1	0	0	1
	Laitila	2	1	1	4	1	0	0	1
Yhdyskunnissa yhteensä		50	15	11	76	29	12	2	43
Koko Varsinais-Suomessa		58	51	27	136	44	39	7	90
Yhdyskuntien osuus (%)		86	29	41	56	66	31	29	48

5.3 Pankkien sijoittuminen kunnittain

Eräs tapa tutkia pankkien toimipaikkojen sijoittumista Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa on yksinkertainen kunta- ja kaupunkikohtainen analyysi. Hallinnollisiin rajoihin perustuvassa kuntakohtaisessa tarkastelussa on tietenkin ongelmana alueyksikön vaihtelu. Varsinaissuomalaiset kunnat ovat kuitenkin hyvin tasakokoisia, minkä vuoksi vääristymä ei ole kovin suuri. Kunnan valintaa alueyksiköksi puoltaa ensisijaisesti se, että erilaisten tietojen saanti pitkältä aikaväliltä on helpointa kuntatasolla ja mahdollistaa monenlaisten vertailujen teon. Toisekseen kunta on mielikuvallisena ja toimintaa ohjaavana alueyksikkönä vahva. Tämä näkyy etenkin säästöpankkien ja osuuspankkien osalta. Säästöpankkeja olivat olleet perustamassa useassa tapauksessa kunnat, ja vielä 1950-luvun alussa lähtökohtana oli, että yhden säästöpankin toimialue oli yhden kunnan kokoinen. Säästöpankkien kunnittainen rakenne säilyi pitkään, sillä säästöpankkien fuusiokehitys oli melko hidasta etenkin Varsinais-Suomessa, Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla (Kuusterä 1995: 157, 463–464, 531, 554–556). Osuuskassajärjes-

tössä jokaisessa kunnassa toimiva oma kassa oli perusoletus 1960-luvun alkuun saakka. Lisäksi osuuspankkien rakennekehitystä koskevassa suunnittelussa kunta oli ainakin 1980-luvulle asti perusalueyksikkö, vaikka oman pankin säilyttämistä jokaisessa kunnassa ei keskusjärjestötasolla tavoiteltukaan. (Kuusterä 2002: 177, 192–196.) Viime vuosisadan puoliväliin asti, ja jossain määrin myöhempäänkin, vaikuttanut ajatus pitää kussakin kunnassa säästö- ja osuuspankki luultavasti heikentää keskus- ja vaikutusalue-teorian selitysvoimaa.

Kuntakohtaisessa analyysissä jonkin verran vääristymää aiheuttaa se, että valitsemani kuntajako on vuoden 2006 alun mukainen. Yhden kuntajaon käyttäminen kuitenkin mahdollistaa vertailun eri vuosikymmenten välillä. Tarkastelu alkaa jo vuodesta 1960, sillä tällöin on mahdollista verrata tuloksia edellä tekemiini analyysiin pankkien toimipaikkojen sijoittumisesta keskusyhdykskuntiin Varsinais-Suomessa.

Liikepankkien toimipaikat ovat sijainneet 15–20 kunnan tai kaupungin alueella vuosina 1960–2007 eli ne ovat selkeästi keskittyneet (taulukko 6). Turku on ollut ylivoimaisesti vetovoimaisin liikepankin sijoittamispaikka. Sen alueella on sijainnut 34–50 prosenttia kaikista liikepankkien toimipaikoista. Suurin osuus on ollut vuonna 1990. Turun osuuksien muutokset itse asiassa osoittavat, että liikepankkien toimipaikkaverkkojen kasvu vuosina 1960–1990 on Varsinais-Suomessa keskittynyt lähes täysin Turkuun. Vuonna 2007, pankkien toimipaikkaverkkojen karsimisen jälkeen, toimipaikkojen määrä Turussa on ollut lähes samalla tasolla kuin vuonna 1960. Liikepankit ovat Turun lisäksi sijoittuneet tarkastellulla ajanjaksolla etenkin Saloon, Loimaalle, Uuteenkaupunkiin, Paraisille ja Raisioon. Salo on säilyttänyt vetovoimaisuutensa liikepankkien toimipaikkojen sijoituspaikkana koko tarkasteluajanjakson. Loimaa, Uusikaupunki ja Parainen taas ovat menettäneet liikepankkien toimipaikkoja. Raision suosio on kasvanut etenkin vuoden 1990 jälkeen. Liikepankkien toimipaikkojen määrien kehitys kaupungeissa voi kuvastaa kaupunkien keskusmerkitysten muutoksia tai taustalla voi olla muita syitä.

Mielenkiintoinen yksityiskohta liikepankkien toimipaikkojen sijoittumisessa on väkiluvultaan pienen Dragsfjärdin suosio pankkien toimipaikkojen sijoituspaikkana vuonna 2007. Lähempi tarkastelu paljastaa, että kaikki Dragsfjärdin toimipaikat ovat Nordean toimipaikkoja. Näistä kahdella on hyvin rajoitettu aukioloaika samoin kuin Nordean Iniön toimipaikalla. Tämän havainnon perusteella voisi ajatella, että vuoden 2007 osalta ei ole välttämättä perusteltua enää rinnastaa vain osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkoja ja liikepankkien toimipaikkoja. Suuren osuus- tai säästöpankin sivutoimipaikan palveluvalikoima voi joissakin tapauksis-

sa olla monipuolisempi kuin liikepankin toimipaikan. Toisaalta yhtenäisyyden vuoksi kannattanee pitäytyä samassa ryhmittelyssä kuin aikaisemmissa analyyseissa. Joka tapauksessa on itsestään selvää, että toimipaikat eivät ole täysin yhteismitallisia. Ne eroavat toisistaan muun muassa aukioloaikojen, palveluvarustuksen ja rahoituksen tarjontamahdollisuuksien perusteella. Tilastollisessa analyysissä tämä puute on tiedostettava.

Taulukko 6. Liikepankkien toimipaikat kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) Varsinais-Suomessa ja Turun osuus toimipaikoista vuosina 1960, 1970, 1980, 1990 ja 2007

1960		1970		1980		1990		2007	
Turku	13	Turku	23	Turku	23	Turku	29	Turku	15
Loimaa	3	Loimaa	3	Loimaa	3	Salo	4	Raisio	4
Salo	3	Parainen	3	Parainen	3	Parainen	3	Salo	4
Uusikaupunki	3	Salo	3	Raisio	3	Kaarina	2	Dragsfjärd	3
Naantali	2	Uusikaupunki	3	Salo	3	Laitila	2	Parainen	2
Parainen	2	Naantali	2	Uusikaupunki	3	Lieto	2	Kaarina	2
Somero	2	Raisio	2	Naantali	2	Loimaa	2	Kemiö	1
Kemiö	1	Alastaro	1	Alastaro	1	Naantali	2	Alastaro	1
Laitila	1	Kemiö	1	Kaarina	1	Raisio	2	Halikko	1
Mellilä	1	Laitila	1	Kemiö	1	Uusikaupunki	2	Iniö	1
Mynämäki	1	Mellilä	1	Laitila	1	Alastaro	1	Laitila	1
Paimio	1	Mynämäki	1	Mellilä	1	Kemiö	1	Lieto	1
Perniö	1	Paimio	1	Mynämäki	1	Mynämäki	1	Loimaa	1
Pöytyä	1	Perniö	1	Paimio	1	Paimio	1	Mynämäki	1
Sauvo	1	Pöytyä	1	Perniö	1	Perniö	1	Naantali	1
		Sauvo	1	Pöytyä	1	Pöytyä	1	Paimio	1
		Somero	1	Sauvo	1	Sauvo	1	Perniö	1
				Somero	1	Somero	1	Pöytyä	1
								Uusikaupunki	1
								Västanfjärd	1
Turun osuus (%)	36	Turun osuus (%)	47	Turun osuus (%)	45	Turun osuus (%)	50	Turun osuus (%)	34

Säästö- ja osuuspankkien päätoimipaikkojen sijoittuminen kuntiin ja kaupunkeihin ei vastaa juuri lainkaan liikepankkien toimipaikkojen sijoittumista Varsinais-Suomessa vuosina 1960–2007 (taulukko 7). Päätoimipaikkoja on ollut melko tasaisesti joka puolella maakuntaa. Päätoimipaikkojen määrä ja alueellinen levinneisyys on kuitenkin supistunut voimakkaasti vuodesta 1960 vuoteen 2007. Vuonna 1960 ainoastaan Velkualta puuttui kokonaan osuus- tai säästöpankin päätoimipaikka, mutta vuonna 2007 päätoimipaikka puuttui jo 23 kunnasta ja 25 kunnassa oli vain yksi päätoimipaikka. Tämä tarkoittaa, että useat kunnat ovat

nykyisin pääosin yhden paikallisen pankkiryhmittymän varassa. Loimaa on ollut suosituin säästö- tai osuuspankin päätoimipaikan sijaintipaikka. Sillä ei kuitenkaan ole ollut samanlaista hallitsevaa roolia kuin Turulla on ollut liikepankkien toimipaikkojen sijoituspaikkana. Vuosina 1960–1990 Mynämäki, Pöytyä, Turku ja Somero ovat Loimaan lisäksi olleet suosittuja osuus- ja säästöpankkien sijaintipaikkoja (yli kolme päätoimipaikkaa), mutta vuonna 2007 ainoastaan Loimaalla, Uudessakaupungissa ja Somerolla on ollut kolmesta neljään osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkaa. Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat olivatkin vuonna 2007 aikaisempaa voimakkaammin alueellisesti keskittyneitä kuntatasolla tarkasteltuna. Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen lukumäärään Varsinais-Suomessa on todennäköisesti vaikuttanut etenkin säästöpankkien yleinen fuusioitumiskehitys 1980-luvulla sekä Suomen Säästöpankin muodostaminen 1990-luvun alussa.

Pankkien toimipaikkojen sijoittumista Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa voitaisiin tarkastella vielä enumeratiivisesti eli tutkimalla onko kunnassa tietyn pankkiorganisaatiotyypin (liikepankki/osuuspankki/säästöpankki) toimipaikkaa. Tämä ei kuitenkaan tarjoa juuri lisää informaatiota pankkien toimipaikkojen sijoittumisesta Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa edellisiin tarkasteluihin verrattuna, kuten vuoden 1960 tarkastelu esimerkkinä osoittaa (taulukko 8).

Taulukko 7. Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) Varsinais-Suomessa vuosina 1960, 1970, 1980, 1990 ja 2007

1960	1970	1980	1990	2007					
Loimaa	8	Loimaa	7	Loimaa	6	Loimaa	4		
Uusikaupunki	6	Uusikaupunki	7	Uusikaupunki	6	Turku	5	Somero	3
Laitila	5	Mynämäki	5	Turku	5	Pöytyä	4	Uusikaupunki	3
Mynämäki	5	Pöytyä	5	Mynämäki	4	Uusikaupunki	4	Lieto	2
Pöytyä	5	Somero	5	Pöytyä	4	Mynämäki	3	Nauvo	2
Somero	5	Turku	5	Somero	4	Somero	3	Pöytyä	2
Kiikala	4	Kuusjoki	3	Kuusjoki	3	Alastaro	2	Sauvo	2
Lieto	4	Marttila	3	Alastaro	2	Kiikala	2	Turku	2
Paimio	4	Alastaro	2	Askainen	2	Koski TL	2		
Perniö	4	Askainen	2	Aura	2	Kuusjoki	2		
Turku	4	Aura	2	Kiikala	2	Laitila	2		
Kuusjoki	3	Dragsfjärd	2	Kisko	2	Lieto	2		
Marttila	3	Halikko	2	Koski TL	2	Marttila	2		
Salo	3	Kemiö	2	Laitila	2	Masku	2		
Sauvo	3	Kiikala	2	Lemu	2	Mietoinen	2		
Alastaro	2	Kisko	2	Lieto	2	Nauvo	2		
Askainen	2	Koski TL	2	Marttila	2	Oripää	2		
Dragsfjärd	2	Kustavi	2	Masku	2	Paimio	2		
Halikko	2	Laitila	2	Mellilä	2	Salo	2		
Kisko	2	Lemu	2	Mietoinen	2	Sauvo	2		
Koski TL	2	Lieto	2	Naantali	2	Tarvasjoki	2		
Kustavi	2	Masku	2	Nauvo	2				
Lemu	2	Mellilä	2	Oripää	2				
Masku	2	Mietoinen	2	Paimio	2				
Mellilä	2	Naantali	2	Perniö	2				
Mietoinen	2	Nauvo	2	Rymättylä	2				
Naantali	2	Oripää	2	Salo	2				
Nousiainen	2	Paimio	2	Sauvo	2				
Oripää	2	Perniö	2	Suomusjärvi	2				
Pertteli	2	Pertteli	2	Särkisalo	2				
Piikkiö	2	Rymättylä	2	Taivassalo	2				
Rymättylä	2	Salo	2	Tarvasjoki	2				
Suomusjärvi	2	Sauvo	2	Vehmaa	2				
Särkisalo	2	Suomusjärvi	2	Yläne	2				
Taivassalo	2	Särkisalo	2						
Tarvasjoki	2	Taivassalo	2						
Vehmaa	2	Tarvasjoki	2						
Yläne	2	Vehmaa	2						
		Västanfjärd	2						
		Yläne	2						
Kunnassa yksi osuus- tai säästöpankin päätoimipaikka:									
Aura, Houtskari, Kaarina, Kemiö, Korppoo, Merimasku, Muurla, Nauvo, Parainen, Pyhäranta, Raisio, Rusko, Vahto, Velkua, Västanfjärd	Houtskari, Korppoo, Merimasku, Nousiainen, Parainen, Piikkiö, Pyhäranta, Rusko, Vahto, Velkua	Dragsfjärd, Halikko, Houtskari, Kemiö, Korppoo, Kustavi, Merimasku, Nousiainen, Parainen, Pertteli, Piikkiö, Pyhäranta, Rusko, Västanfjärd	Askainen, Aura, Halikko, Houtskari, Kisko, Korppoo, Kustavi, Lemu, Mellilä, Merimasku, Naantali, Nousiainen, Perniö, Pertteli, Piikkiö, Pyhäranta, Rusko, Rymättylä, Suomusjärvi, Särkisalo, Taivassalo, Vehmaa, Yläne	Alastaro, Aura, Halikko, Houtskari, Kiikala, Kisko, Koski, Kuusjoki, Marttila, Masku, Mellilä, Merimasku, Mietoinen, Mynämäki, Nousiainen, Oripää, Paimio, Perniö, Pertteli, Piikkiö, Pyhäranta, Pöytyä, Rymättylä, Salo, Taivassalo, Tarvasjoki, Yläne					
Turun osuus, % 3	Turun osuus, % 4	Turun osuus, % 6	Turun osuus, % 8	Turun osuus, % 5					

Taulukko 8. Liikepankkien toimipaikat (LP) ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat (OP ja SP) kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) vuonna 1960 Varsinais-Suomessa. Kaikki kunnat on jaettu viiteen ryhmään sen mukaan, miten monipuolisesti eri pankkiryhmiä palveluja on tarjolla kunnassa. Luku kunnan vieressä on toimipaikkojen yhteenlaskettu määrä.

LP ja OP ja SP	LP ja OP tai SP	OP ja SP	OP, SP tai LP	Ei mitään
Turku 17	Parainen 3	Kiikala 4	Dragsfjärd 2	Iniö 0
Loimaa 11	Kemiö 2	Lieto 4	Halikko 2	
Uusikaupunki 9		Kuusjoki 3	Pertteli 2	
Somero 7		Marttila 3	Suomusjärvi 2	
Laitila 6		Alastaro 2	Yläne 2	
Mynämäki 6		Askainen 2	Aura 1	
Pöytyä 6		Kisko 2	Houtskari 1	
Salo 6		Koski Tl 2	Kaarina 1	
Paimio 5		Kustavi 2	Korppoo 1	
Perniö 5		Lemu 2	Merimasku 1	
Naantali 4		Masku 2	Muurla 1	
Sauvo 4		Mietoinen 2	Nauvo 1	
Mellilä 3		Nousiainen 2	Pyhäranta 1	
		Oripää 2	Raisio 1	
		Piikkiö 2	Rusko 1	
		Rymättylä 2	Vahto 1	
		Särkisalo 2	Velkua 1	
		Taivassalo 2	Västanfjärd 1	
		Tarvasjoki 2	Dragsfjärd 2	
		Vehmaa 2		

5.4 Väestön määrä ja pankkien sijoittuminen

Väestön alueellinen jakautuminen on eräs mahdollinen pankkien sijoittumista Varsinais-Suomen yhdyskuntarakenteessa selittävä tekijä. Mikäli väestön määrä on yhteydessä pankkien toimipaikkojen määrään, toimipaikkoja on eniten runsasväkisimmillä alueilla. Teen tarkastelun kuntatasolla käyttäen vuoden 2006 kuntajakoa. Olen jättänyt analyysistä ensimmäisessä vaiheessa pois osuus- ja säästöpankkien sivutoimipaikat, jotta tuloksia on mahdollista verrata edellä tekemiini tarkasteluihin.

Väestön määrä ei vaikuta kovin vahvasti siihen, onko kunnassa osuus- tai säästöpankin päätoimipaikka (liitteet 2 ja 3). Esimerkiksi Loimaalla on ollut useita päätoimipaikkoja vuosina 1970–2007, kun taas väestön määrältään suuremmassa,

Turun lähellä sijaitsevassa Raisiossa ei ole ollut yhtään päätoimipaikkaa kyseisinä vuosina. Edes hyvin pieni väestön määrä ei ole este päätoimipaikan olemassaololle, kuten Houtskarın esimerkki osoittaa. Osuus- ja säästöpankkien tapauksessa näyttää kuntarakenteella olleen ja olevan edelleen enemmän merkitystä kuin väestön alueellisella jakautumisella. Tämä lienee seurausta osuus- ja säästöpankkitoiminnan historiallisesta kehittämisestä. Liikepankkien tapauksessa kunnan väestön määrällä on ollut jonkin verran vaikutusta toimipaikkojen sijoittumiseen. Vaihtelu on kuitenkin ollut suurta, sillä esimerkiksi vuosina 1970 ja 1980 Mellilässä oli liikepankin toimipaikka, kun taas väestön määrältään neljä kertaa suuremmassa, Turun lähellä sijaitsevassa Liedossa ei ollut. Yhtä lailla Iniössä ja Västanfjärdissa oli vuonna 2007 liikepankin toimipaikka pienestä väestön määrästä huolimatta, kun taas reilun kuuden tuhannen asukkaan Maskussa ei ollut.

Yksittäisten liikepankkien toimipaikkojen sijoittelun tarkastelu paljastaa väestön määrän olevan nykyisin useimmille liikepankeille merkityksellinen toimipaikkojen sijoittamisessa. Väestön määrältään pienissä kunnissa vuonna 2007 sijainneet liikepankkien toimipaikat ovat nimittäin poikkeuksetta Nordean toimipaikkoja. Muiden liikepankkien toimipaikkoja oli samana vuonna Paraisilla, Raisiossa, Kaarinassa, Salossa ja Turussa. Käytännössä alle 12 000 asukkaan kunnissa nähtävä vaihtelu liikepankkien toimipaikkojen sijoittumisessa on vaihtelua Nordean toimipaikkojen sijoittelussa. Suurin osa liikepankeista vaikuttaisi vaativan nykyisin melko suuren väestöpohjan, mutta tietyn raja-arvon ylitys väestön määrässä ei tarkoita, että paikkakunnalla välttämättä olisi ainakaan useampaa kuin yksi liikepankin toimipaikka. Mahdollisesti vahvojen osuus- ja säästöpankkien läsnäolo kunnassa vähentää liikepankkien halukkuutta perustaa kuntaan omaa toimipaikkaa. Tämä saattaa olla syy siihen, että Uudessakaupungissa, Liedossa ja Loimaalla ei ole kuin yksi liikepankin toimipaikka. Vuonna 1997 liikepankkien toimipaikat olivat keskittyneet voimakkaasti yhdelle liikepankille, Meritalle, josta myöhemmin tuli Nordea. Kyseisenä vuonna Meritalla oli 50 toimipaikkaa Varsinais-Suomessa ja muilla liikepankeilla vain neljä, joista kolme oli Turussa ja yksi Paraisilla. Vuoden 1997 tilanne kuvastaa osaltaan pankkisektorin tilaa pankkikriisin jälkeen eikä ajanjakso poikkeuksellisuutensa takia sovellu hyvin väestön ja pankkien sijoittumisen yhteyden tarkasteluun. Vuosina 1970–1980 Varsinais-Suomessa toimivat ainoastaan Kansallis-Osake-Pankki, Yhdyspankki ja Helsingin Osake-Pankki ja vuonna 1990 kaksi ensin mainittua. Tällöin ei etenkin Kansallis-Osake-Pankin ja Yhdyspankin välillä ole nähtävissä suurta eroa toimipaikkaverkkojen laajuudessa.

Jos tarkasteluun otetaan kaikki pankkien toimipaikat eli liikepankkien toimipaikat sekä osuus- ja säästöpankkien kaikki toimipaikat, väestön jakautuminen kunnit-

tain on jossain määrin yhteydessä toimipaikkojen sijoittumiseen (taulukot 9 ja 10). Selvimmin yhteys näkyy vuoden 2007 osalta. Alle kolmentuhannen asukkaan kunnissa (pois lukien Alastaro, 2979 asukasta) on suurimmassa osassa yksi tai kaksi toimipaikkaa. Poikkeuksia ovat Mietoinen ja Pyhäranta, joissa myös väestön määrä yhtä toimipaikkaa kohden on hyvin alhainen (taulukko 10). Mielenkiintoista on, että näissä kahdessa kunnassa toimii edelleen itsenäinen säästöpankki. Säästöpankkien vaikutus toimipaikkojen määrää enentävästi näkyy selvästi Pyhärannan ja Mietoisten lisäksi Uudessakaupungissa (+4) ja Liedossa (+4). Yksittäisillä Paikallisosuuspankeilla ei ole näin laajoja toimipaikkaverkkoja yhden kunnan alueella muualla kuin Pöytyällä (4). Osuuspankeilla sen sijaan on laajat toimipaikkaverkot Loimaalla (5), Perttelissä (3), Turussa (13) ja Uudessakaupungissa (4). Toimipaikkojen luku sellaisenaan ei tosin kuvaa toimipaikkaverkkojen kattavuutta, ja yksittäisillä pankeilla voi olla merkittävä vaikutus pankkipalvelujen tarjoajana, vaikka niillä ei ole laajaa toimipaikkaverkkoa. Esimerkiksi väestön määrältään suhteellisen pienissä Houtskarissa ja Aurassa kunnan ainoa pankki-toimipaikka on paikallisen säästö- tai osuuspankin.

Väestön määrä yhtä pankin toimipaikkaa kohden Varsinais-Suomessa oli vuonna 1970 noin 1100, ja se pysyi samansuuruisena aina vuoteen 1990 asti (taulukko 10). Vuonna 2007 luku oli huomattavasti aikaisempaa korkeampi, yli 2600 asukasta toimipaikkaa kohden. Suurin muutos on tapahtunut pian pankkikriisin jälkeen, sillä esimerkiksi vuonna 1997 väestöä toimipaikkaa kohden oli noin 2200 (Tilastokeskus 1997). Väestön määrä yhtä toimipaikkaa kohden on kasvanut useassa kunnassa tarkasteluajanjaksona. Vuonna 1970 yhteensä 14 kunnassa oli alle 500 asukasta toimipaikkaa kohden ja 39 kunnassa alle 1000. Vuonna 2007 alle 500:n oli yksi kunta ja alle 1000:n 17 kuntaa. Väestön määrältään pienien kuntien tapauksessa vähäinenkin toimipaikkamäärän muutos vaikuttaa voimakkaasti. Esimerkiksi Merimaskussa oli vuonna 1990 kaksi toimipaikkaa, jolloin väestön määrä toimipaikkaa kohden oli 588. Toisen toimipaikan lopetettua ja kunnan asukasmäärän edelleen kasvaessa väestön määrä toimipaikkaa kohden kohosi lähes kolminkertaiseksi ollen 1599 vuonna 2007.

Kuntien keskinäinen järjestys, väestön määrä per toimipaikka suhteen, on joissakin kohdin muuttunut huomattavasti vuodesta 1970 vuoteen 2007. Velkuan menetettyä viimeisen toimipaikkansa se on siirtynyt listan loppuun. Nousiainen ja Rymättylä ovat pudonneet yli 30 sijaa ja Merimasku, Lemu, Tarvasjoki ja Rusko 24–19 sijaa. Vastaavasti Korppoo, Houtskari ja Taivassalo ovat nousseet yli 30 sijaa listassa ja Dragsfjärd, Kiikala ja Mietoinen 25–18 sijaa. Ensin mainitun kuntaryhmän tilanne on siis suhteessa muihin kuntiin huonontunut ja jälkimmäisen ryhmän parantunut. Runsaan kolmenkymmenen vuoden aikavälillä ei siten ole

havaittavissa, että väestöön suhteutettuna maaseutu tai saaristo olisi kokonaisuutena menettänyt enempää toimipaikkoja kuin kaupunkiseudut. Absoluuttista väestön määrä per toimipaikka suhdelukua tarkastellessa tilanne on huonontunut eniten lähellä Turkua sijaitsevissa Kaarinassa ja Nousiaisissa, joissa luku on kasvanut yli 4000:lla vuodesta 1970 vuoteen 2007. Ruskolla, Turussa, Naantalissa ja Aurassa lisäystä on ollut noin 3000 henkeä. Harvassa kunnassa tilanne on parantunut absoluuttisesti mitattuna. Paras tilanne on Korppoossa, jossa väestön määrä per toimipaikka on vähentynyt yli 400:lla. Houtskarissa ja Taivassalossa suhdeluku on vähentynyt runsaalla kahdellasadalla ja Iniössä runsaalla sadalla. Muissa kunnissa suhdeluku on noussut tai vähennys on ollut nimellistä.

Erot kuntien välillä ovat suurentuneet viimeisen 17 vuoden aikana. Tämä ilmenee kahdella tavalla. Ensimmäkin ero suurimman ja pienimmän väestön määrä per toimipaikka suhdeluvun välillä on kaksinkertaistunut vuodesta 1990 vuoteen 2007. Muutos on lähes yhtä voimakas, vaikka vertailupareiksi ottaa erotuksen toiseksi suurimman ja toiseksi pienimmän suhdeluvun välillä. Tätä ennen, vuosina 1970–1990, erotus oli pysynyt kutakuinkin samansuuruisena. Toinen alueellisista eroista kertova muuttuja, keskihajonta, on kasvanut viimeisessä 17 vuodessa 518:sta 1292:een. Keskihajonnan kasvu on yhtä suuri, vaikka pienimmän ja suurimman suhdeluvun jättää pois laskuista. Keskihajonnan kasvu on osoitus kuntien välisten erojen kasvusta, sillä se kertoo, miten paljon kuntakohtainen väestön määrä per toimipaikka suhdeluku keskimäärin poikkeaa keskimääräisestä väestön määrästä toimipaikkaa kohden. Pankkikriisin jälkeinen muutos on kohdellut kuntatasolla alueita eri tavalla.

Taulukko 9. Väestön määrä (maassa asuva väestö) ja pankkien toimipaikat (tp) kunnittain (vuoden 2006 alun kuntajako) vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007 (väestötilastot Tilastokeskus 1970; Tilastokeskus 1980; Tilastokeskus 1990; Tilastokeskus 2007)

1970	Väestö	Tp	1980	Väestö	Tp	1990	Väestö	Tp	2007	Väestö	Tp
Turku	156581	86	Turku	163903	99	Turku	159469	12	Turku	175354	37
Salo	17047	9	Salo	19607	9	Salo	21493	14	Salo	25500	8
Raisio	14633	7	Raisio	17770	8	Raisio	20792	9	Raisio	23967	6
Loimaa	14039	14	Uusikaupunki	17602	15	Uusikaupunki	18435	14	Kaarina	22219	4
Uusikaupunki	12766	14	Kaarina	13438	6	Kaarina	17814	8	Uusikaupunki	16059	9
Somero	11869	12	Loimaa	13338	14	Loimaa	13753	14	Lieto	15415	8
Parainen	10444	10	Parainen	11052	10	Parainen	12093	10	Naantali	14072	3
Kaarina	10006	7	Somero	10349	12	Lieto	12077	11	Loimaa	13071	7
Laitila	8402	4	Lieto	9605	7	Naantali	11293	6	Parainen	12146	4
Lieto	8362	7	Laitila	8782	4	Somero	9984	11	Paimio	10000	3
Perniö	7673	9	Naantali	8653	4	Paimio	9539	4	Halikko	9633	3
Halikko	7659	9	Paimio	8327	5	Laitila	9338	5	Somero	9524	3
Naantali	6877	4	Halikko	7898	9	Halikko	8485	9	Laitila	8526	3
Paimio	6524	8	Perniö	6735	9	Perniö	6615	9	Piikkiö	7243	2
Mynämäki	5976	14	Mynämäki	5860	12	Piikkiö	6107	3	Mynämäki	6318	4
Dragsfjärd	5169	6	Pöytyä	5829	11	Mynämäki	6045	10	Pöytyä	6231	7
Piikkiö	5112	2	Piikkiö	5451	2	Pöytyä	5988	9	Masku	6182	3
Alastaro	4415	10	Dragsfjärd	4646	6	Masku	4430	2	Perniö	5989	4
Kemiö	4354	7	Alastaro	3676	10	Dragsfjärd	4053	6	Nousiainen	4633	1
Vehmaa	3455	6	Kemiö	3550	5	Nousiainen	3906	5	Pertteli	3925	3
Koski Tl	3327	2	Masku	3422	2	Pertteli	3579	5	Rusko	3817	1
Pertteli	3307	5	Nousiainen	3415	6	Kemiö	3405	5	Aura	3750	1
Sauvo	3208	6	Pertteli	3389	4	Alastaro	3391	10	Dragsfjärd	3348	4
Nousiainen	3168	6	Vehmaa	2975	5	Aura	2901	2	Kemiö	3275	3
Yläne	3115	3	Koski Tl	2913	2	Koski Tl	2819	2	Alastaro	2979	3
Kisko	2802	3	Sauvo	2606	5	Sauvo	2799	4	Sauvo	2915	2
Kiikala	2724	3	Yläne	2519	3	Vehmaa	2794	5	Koski Tl	2511	1
Marttila	2615	4	Aura	2433	2	Rusko	2783	2	Vehmaa	2468	2
Aura	2548	3	Marttila	2310	4	Pyhäranta	2637	4	Pyhäranta	2223	4
Masku	2454	2	Kiikala	2228	4	Yläne	2365	3	Yläne	2120	0
Pöytyä	2399	11	Pyhäranta	2223	4	Marttila	2262	4	Marttila	2073	2
Pyhäranta	2296	4	Kisko	2191	3	Kisko	2056	3	Rymättylä	2067	1
Taivassalo	2257	2	Rusko	2027	2	Kiikala	2055	4	Tarvasjoki	1952	1
Kuusjoki	2209	5	Taivassalo	1995	2	Taivassalo	2016	2	Vahto	1891	1
Mellilä	2100	3	Kuusjoki	1933	5	Kuusjoki	1887	5	Kiikala	1854	2
Tarvasjoki	1861	4	Rymättylä	1727	4	Rymättylä	1877	4	Kisko	1840	1
Mietoinen	1811	3	Tarvasjoki	1693	5	Tarvasjoki	1820	3	Kuusjoki	1766	2
Oripää	1802	3	Mellilä	1648	3	Vahto	1650	2	Taivassalo	1748	2
Rymättylä	1795	5	Mietoinen	1555	3	Mietoinen	1602	3	Mietoinen	1691	3
Suomusjärvi	1696	2	Oripää	1489	2	Nauvo	1435	3	Lemu	1656	1
Nauvo	1666	4	Nauvo	1407	4	Oripää	1410	2	Merimasku	1599	1
Rusko	1618	2	Suomusjärvi	1381	2	Mellilä	1388	2	Muurla	1533	1
Kustavi	1478	2	Muurla	1290	2	Suomusjärvi	1366	2	Nauvo	1454	2
Muurla	1433	2	Kustavi	1283	2	Muurla	1361	2	Oripää	1322	2
Korppoo	1291	1	Vahto	1223	2	Lemu	1232	2	Suomusjärvi	1299	1
Särkisalo	1231	3	Korppoo	1099	1	Merimasku	1175	2	Mellilä	1206	1
Västanfjärd	1073	3	Särkisalo	973	3	Kustavi	1147	2	Askainen	941	1
Vahto	1069	2	Lemu	879	2	Korppoo	1137	3	Kustavi	912	1
Askainen	949	3	Västanfjärd	868	3	Askainen	908	2	Korppoo	861	1
Houtskari	930	1	Askainen	811	3	Västanfjärd	900	3	Västanfjärd	802	1
Lemu	760	2	Houtskari	722	1	Särkisalo	846	3	Särkisalo	743	1
Merimasku	709	2	Merimasku	703	2	Houtskari	733	1	Houtskari	654	1
Iniö	382	1	Iniö	258	1	Iniö	262	1	Iniö	253	1
Velkua	208	1	Velkua	132	1	Velkua	222	0	Velkua	249	0

Taulukko 10. Väestön määrä per pankin toimipaikka (tp) kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007

1970	Väestö/ tp	1980	Väestö/ tp	1990	Väestö/ tp	2007	Väestö/ tp
Velkua	208	Velkua	132	Iniö	262	Iniö	253
Pöytyä	218	Iniö	258	Särkisalo	282	Pyhäranta	556
Askainen	316	Askainen	270	Västanfjärd	300	Mietoinen	564
Merimasku	355	Västanfjärd	289	Alastaro	339	Houtskari	654
Västanfjärd	358	Särkisalo	324	Kuusjoki	377	Oripää	661
Rymättylä	359	Tarvasjoki	339	Korppoo	379	Nauvo	727
Lemu	380	Merimasku	352	Askainen	454	Särkisalo	743
Iniö	382	Nauvo	352	Rymättylä	469	Västanfjärd	802
Särkisalo	410	Alastaro	368	Nauvo	478	Dragsfjärd	837
Nauvo	417	Kuusjoki	387	Kiikala	514	Korppoo	861
Mynämäki	427	Rymättylä	432	Mietoinen	534	Taivassalo	874
Alastaro	442	Lemu	440	Vehmaa	559	Kuusjoki	883
Kuusjoki	442	Mynämäki	488	Marttila	566	Pöytyä	890
Tarvasjoki	465	Mietoinen	518	Kustavi	574	Kustavi	912
Nousiainen	528	Sauvo	521	Merimasku	588	Kiikala	927
Vahto	535	Pöytyä	530	Mynämäki	605	Askainen	941
Sauvo	535	Mellilä	549	Tarvasjoki	607	Alastaro	993
Pyhäranta	574	Pyhäranta	556	Lemu	616	Marttila	1037
Vehmaa	576	Kiikala	557	Pyhäranta	659	Kemiö	1092
Oripää	601	Nousiainen	569	Pöytyä	665	Mellilä	1206
Mietoinen	604	Marttila	578	Dragsfjärd	676	Vehmaa	1234
Kemiö	622	Vehmaa	595	Muurla	681	Suomusjärvi	1299
Marttila	654	Vahto	612	Kemiö	681	Pertteli	1308
Pertteli	661	Kustavi	642	Suomusjärvi	683	Sauvo	1458
Mellilä	700	Muurla	645	Kisko	685	Perniö	1497
Muurla	717	Suomusjärvi	691	Mellilä	694	Muurla	1533
Kustavi	739	Kemiö	710	Sauvo	700	Mynämäki	1580
Rusko	809	Houtskari	722	Oripää	705	Merimasku	1599
Paimio	816	Kisko	730	Pertteli	716	Lemu	1656
Suomusjärvi	848	Oripää	745	Houtskari	733	Uusikaupunki	1784
Aura	849	Perniö	748	Perniö	735	Kisko	1840
Halikko	851	Dragsfjärd	774	Nousiainen	781	Loimaa	1867
Perniö	853	Yläne	840	Yläne	788	Vahto	1891
Dragsfjärd	862	Pertteli	847	Vahto	825	Lieto	1927
Kiikala	908	Somero	862	Somero	908	Tarvasjoki	1952
Uusikaupunki	912	Halikko	878	Halikko	943	Masku	2061
Houtskari	930	Loimaa	953	Loimaa	982	Rymättylä	2067
Kisko	934	Taivassalo	998	Taivassalo	1008	Koski Tl	2511
Somero	989	Rusko	1014	Lieto	1098	Laitila	2842
Loimaa	1003	Korppoo	1099	Parainen	1209	Parainen	3037
Yläne	1038	Parainen	1105	Uusikaupunki	1317	Somero	3175
Parainen	1044	Uusikaupunki	1173	Turku	1318	Salo	3188
Taivassalo	1129	Aura	1217	Rusko	1392	Halikko	3211
Lieto	1195	Lieto	1372	Koski Tl	1410	Paimio	3333
Masku	1227	Koski Tl	1457	Aura	1451	Piikkiö	3622
Korppoo	1291	Turku	1656	Salo	1535	Aura	3750
Kaarina	1429	Paimio	1665	Laitila	1868	Rusko	3817
Koski Tl	1664	Masku	1711	Naantali	1882	Raisio	3995
Naantali	1719	Naantali	2163	Piikkiö	2036	Nousiainen	4633
Turku	1821	Salo	2179	Masku	2215	Naantali	4691
Salo	1894	Laitila	2196	Kaarina	2227	Turku	4739
Raisio	2090	Raisio	2221	Raisio	2310	Kaarina	5555
Laitila	2101	Kaarina	2240	Paimio	2385	Velkua	-
Piikkiö	2556	Piikkiö	2726	Velkua	-	Yläne	-
V-Suomi	1093	V-Suomi	1140	V-Suomi	1110	V-Suomi	2631
Keskihajonta	518	Keskihajonta	610	Keskihajonta	561	Keskihajonta	1292
Max – min	2348	Max - min	2594	Max - min	2123	Max - min	5302

Käsittelen väestön jakauman ja toimipaikkojen jakauman suhdetta vielä kootusti alueellisen assosiaatiokertoimen avulla. Kerroin kertoo, kuinka suuri osa populaatiosta tulisi siirtää, jotta niiden alueelliset jakaumat olisivat samat (Mikkonen & Haapala 2006: 102). Tässä tapauksessa kerroin kuvaa, miten suuri osa toimipaikoista tulisi siirtää, jotta toimipaikkojen alueellinen jakauma olisi sama kuin väestön jakauma. Kertoimen laskemisessa käyttämäni alueellinen jako perustuu vuoden 2006 kuntarajoihin. Alueellisen assosiaatiokertoimen perusteella liikepankkien toimipaikkojen alueellinen jakauma on lähimpänä väestön alueellista jakaumaa ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen alueellinen jakauma poikkeaa eniten väestön alueellisesta jakaumasta (taulukko 11). Kertoimen perusteella jakaumien suhde ei ole merkittävästi muuttunut vuodesta 1970 vuoteen 2007.

Taulukko 11. Väestön ja pankkien toimipaikkojen alueellista jakaumaa vertaileva alueellinen assosiaatiokerroin vuosina 1970, 1980, 1990 ja 2007. Aluejakona käytetty vuoden 2006 kuntajakoa.

Alueellinen assosiaatiokerroin: väestön jakauma/pankkien toimipaikkojen jakauma, Varsinais-Suomi	1970	1980	1990	2007
Kaikki pankkien toimipaikat	0,24	0,23	0,18	0,27
Liikepankkien toimipaikat ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat	0,34	0,34	0,25	0,30
Osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat	0,49	0,51	0,51	0,60
Liikepankkien toimipaikat	0,26	0,23	0,23	0,26

5.5 Osasynteesi

Vertailu pankkien toimipaikkojen sijoittumisesta Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967), Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) ja Palomäen selvietyksissä määriteltyihin keskusyhdyskuntiin antaa viitteitä siitä, että liikepankkien toimipaikkojen sijoittuminen on yhteydessä keskusalueisiin Varsinais-Suomessa. Liikepankkien toimipaikoista suurin osa oli nimittäin sijoittunut Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) ja Varsinais-Suomen Seutukaavaliiton (1974) määrittelemiin keskuksiin vuosina 1960–1980. Lisäksi kuntatasoisen tarkastelun tulokset osoittavat, että liikepankkien toimipaikat ovat sijainneet 15–20 kunnan tai kaupungin alueella vuosina 1960–2007. Turku on ollut koko ajan ylivoimaisesti vetovoimaisin liikepankin toimipaikan sijoittamispaikka, mutta myös Salossa, Loimaalla, Uudessakaupungissa, Paraisilla ja Raisiossa on ollut useita liikepankkien toimipaikkoja. Osuus- ja säästöpankkien toimipaikat eivät ole samalla

tavalla keskittyneet keskusalueille kuin liikepankkien toimipaikat tarkasteluajanjaksolla.

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että pankkitoiminnassa on tapahtunut alueellista keskittymistä Varsinais-Suomessa vuodesta 1960 lähtien. Vuodesta 1960 vuoteen 1980 liikepankkitoimintaa kasautui Turkuun, kun taas osuuspankkitoimintaa kasautui useisiin Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen (1967) määrittelemiin keskuksiin. Keskittymiskehitys vaikuttaa tapahtuneen pääosin vuosien 1960 ja 1970 välillä. Liikepankkitoiminnan keskittyneisyys kuitenkin väheni vuoden 1990 jälkeen, kun liikepankkien toimipaikkojen määrä Turussa pieneni. Tähän ovat vaikuttaneet todennäköisesti 1990-luvun alun pankkikriisi sekä 1990-luvulla tapahtuneet liikepankkifuusiot. Turussa tehdyistä toimipaikkaverkkojen karsimisista huolimatta liikepankkien toiminta oli edelleen painottunut keskusalueille vuonna 2007. Osuuspankkitoiminnan alueellinen keskittyneisyys on lisääntynyt hieman 1980-luvun jälkeenkin, sillä Palomäen (1992) määrittelemissä kaupungeissa ja suurkaupungissa (Turussa) sijaitsi suhteellisesti enemmän osuuspankkien päätoimipaikkoja vuonna 2007 kuin vuonna 1990. Tämä johtunee pääasiassa osuuspankkien välisistä fuusioista, sillä osuuspankkien päätoimipaikkojen kokonaismäärä on pienentynyt Varsinais-Suomessa kyseisellä ajanjaksolla. Säästöpankki-toiminta ei ole keskittynyt osuuspankkitoiminnan lailla keskusalueille Varsinais-Suomessa 1990- ja 2000-luvuilla. Merkittävin syy tähän lienee 1990-luvulla tapahtunut SSP:n muodostaminen ja myynti, minkä seurauksena säästöpankkien päätoimipaikkojen lukumäärä vähentyi. Tämä tarkoittaa, että SSP: ulkopuolelle jääneet säästöpankit ovat voineet jatkaa toimintaansa, ja näiden säästöpankkien toimipaikkojen sijoittuminen on vaikuttanut säästöpankkitoiminnan alueelliseen malliin.

Osuuspankkitoiminnan keskittyminen ja säästöpankkien määrän vähentyminen ovat johtaneet siihen, että useat kunnat olivat vuonna 2007 yhden paikallisen pankkiryhmittymän varassa. Mahdollisesti säästöpankkien määrän vähentymiseen ja SSP:n myyntiin liittyen liikepankeilla oli toimipaikkoja melko pienillä paikkakunnilla vuonna 2007. Väestön määrältään pienimmillä paikkakunnilla sijaitsevat liikepankkien toimipaikat olivat kuitenkin kaikki Nordean. Muut liikepankit olivat keskittäneet toimintansa väestön määrältään suurimpiin keskuksiin. Mikäli Nordea muuttaa toimipaikkaverkkoaan enemmän muiden liikepankkien toimipaikkaverkkoja vastaavaksi, liikepankkitoimintaa on pääosin keskusalueilla Varsinais-Suomessa. Väestön määrällä ei vaikuttaisi olevan osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikkojen sijoittumiseen samanlaista yhteyttä kuin liikepankkien sijoittumiseen, joskin väestön jakautuminen on yhteydessä jonkin verran osuus- ja säästöpankkien kaikkien toimipaikkojen sijoittumiseen etenkin vuoden 2007 osal-

ta. Väestön määrä yhtä pankin toimipaikkaa kohden on kasvanut useassa kunnassa 1990-luvun alun pankkikriisin jälkeen ja erot kuntien välillä ovat suurentuneet. Ei silti ole havaittavissa, että väestöön suhteutettuna maaseutu tai saaristo olisi kokonaisuutena menettänyt enempää pankkien toimipaikkoja kuin kaupunkiseudut.

6 PANKKITOIMINNAN LEVIÄMINEN 1820-LUVULTA 2000-LUVUN ALKUUN

6.1 Analyysin tarkoitus

Tavoitteenani on tarkastella pankkitoiminnan leviämistä innovaation diffuusioteorian avulla. Vähittäispankkitoiminnan leviämisen tarkastelun lähtökohdaksi valitsin Brownin (1981) esittelemän tarjontaan keskittyvän innovaation diffuusioteorian. Paneudun tässä analyysissä enemmän tarjonnan kuin kysynnän tarkasteluun, koska se on tietojen saatavuuden takia ja menetelmällisesti yksinkertaisempaa kuin kysynnän tarkastelu. Pankkitoiminnan paikallinen luonne sekä tarjonnan ja kysynnän kietoutuminen toisiinsa antavat mahdollisuuden tutkia pankkitoiminnan diffuusiota yleisellä tasolla pelkästään tarjonnan kehitystä tarkastelemalla. Keskityn etenkin diffuusion ensimmäiseen vaiheeseen eli innovaation jakelijoiden syntymiseen (Brown 1981: 51), mikä tässä tutkimuksessa tarkoittaa pankkien toimipaikkojen perustamista ja sijoittamista. Pankkitoiminnan leviäminen on voinut noudattaa klassisissa diffuusiotutkimuksissa löydettyjä säännönmukaisuuksia, sillä pankkitoiminta tai pankkipalvelu on ollut menestyksekkäs innovaatio, joka on levinnyt laajalle. Perinteisessä innovaation diffuusioteoriassa ei kuitenkaan oteta huomioon leviämisen ajallisesti pitkää prosessia, jonka aikana sekä itse innovaatio että sen toimintaympäristö saattavat muuttua ja uusiutua. Innovaatiota ja diffuusiota ei myöskään voi erottaa täysin toisistaan, koska innovaatio muuttuu ja kehittyy diffuusion aikana. Vuorovaikutteinen prosessi ei ole suljettu, sillä siihen vaikuttavat useat ulkoiset tekijät, kuten talouden ja tekniikan kehitys. Teoreettisen ja analyttisen tarkastelun helpottamiseksi on kuitenkin erotettava toisistaan innovaatio, diffuusio ja toimintaympäristö.

Koska pankkipalvelut ja etenkin niiden ydintoiminta, rahoituksenvälitys, on keskittynyt toimipaikkoihin, niiden sijainnin voidaan olettaa kuvaavan pankkitoiminnan alueellista levinneisyyttä. Kuitenkin toimipaikkojen jakautuminen kuvaa ainoastaan yhtä leviämisen ulottuvuutta, alueellista tarjontaa, joka antaa mahdollisuuden innovaation, tässä tapauksessa pankkipalvelujen, omaksumiseen. Yksilö- tai yhteisötasolla omaksumisen voidaan katsoa tapahtuvan vasta toimijan ryhtyessä pankin asiakkaaksi, ja tällöinkin toimija saattaa omaksua innovaation vain osittain käyttämällä vain osaa palveluista. Näin ajatellen pankin toimipaikan olemassaolo ei vielä kerro kuinka moni ja kuinka laajalla alueella on omaksunut pankin palvelujen käytön. Pankkien asiakkaiden sijainneista tai heidän käyttämistään palveluista ei ole kuitenkaan mahdollista saada alueellista tietoa, minkä vuoksi on tyydyttävä toimipaikkojen tarkasteluun. Pankkien toimipaikkojen lukumäärä an-

taa yleisluontoisen kuvan siitä, miten toimipaikkaverkot ovat kehittyneet. En ota tilastollisessa tarkastelussa huomioon sitä, että yksittäisen toimipaikan aukioloajoissa ja palveluvalikoimassa on voinut tapahtua suuria muutoksia vuosikymmenten kuluessa. Esimerkiksi osa säästöpankeista oli vielä 1890-luvulla auki vain muutaman kerran vuodessa (Tilastollinen päätoimisto 1891). Postitoimipaikat, joissa on tarjottu posti(säästö)pankin palveluja eivät ole tarkastelussa mukana. Toimipaikkojen määrällisen kehityksen tarkastelua täydentävät pankkien ja kuntien historiikeistä kokoamani tiedot pankkitoiminnan kehittymiseen liittyvistä tekijöistä.

Esittelen ensin lyhyesti pankkitoiminnan yleistymistä ja kehitystä koko Suomessa, minkä jälkeen tarkastelen pankkitoiminnan levittäytymistä Varsinais-Suomessa erityisesti alueellisesta näkökulmasta kymmenen vuoden aikavälein. Tällaisiin aikajaksoihin jakaminen on tietenkin keinotekoista, mutta tekemäni jako selkeyttää tarkastelua ja auttaa ymmärtämään alueellista leviämistä. Jako voi silti johtaa myös virheellisiin mielikuviin ja päätelmiin, mikä pitää ottaa huomioon tulosten tulkinnassa. Toinen tuloksia mahdollisesti vääristävä asia on kartoissa käytetty alueellinen yksikkö. Pitkän ajallisen vertailun mahdollistamiseksi olen käyttänyt kaikissa kartoissa vuoden 2006 kuntajakoa. Olen pyrkinyt ottamaan analyysissä huomioon tästä aluejaosta mahdollisesti syntyvät virheelliset tulkin-

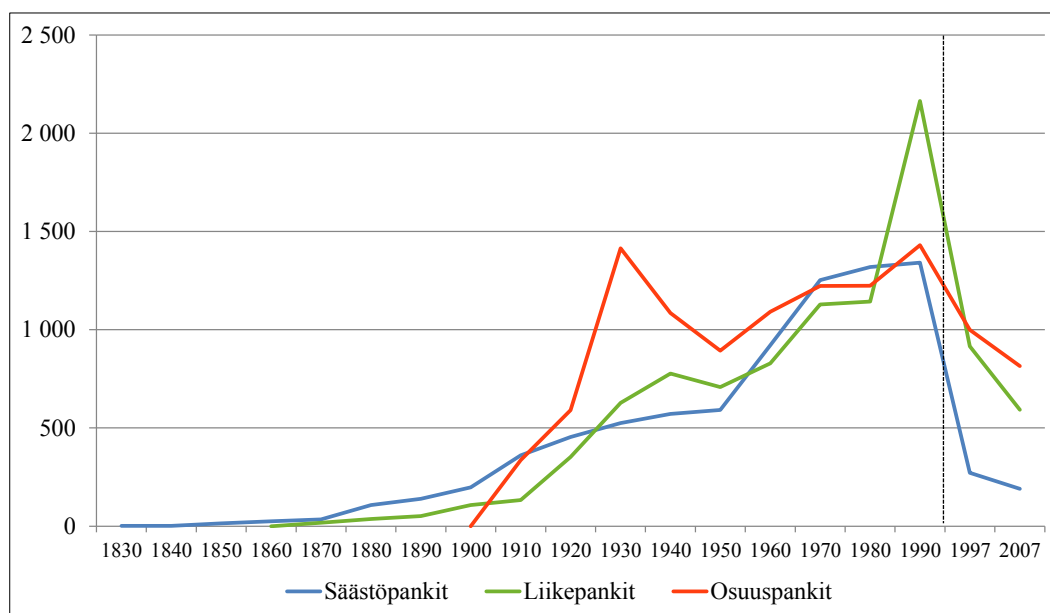
6.2 Pankkien toimipaikkaverkkojen kehitys Suomessa

Pankkitoiminta rantautui pysyvästi Suomeen 1800-luvun alussa. Luototustoimintaa olivat tätä ennen paikallisesti harjoittaneet muun muassa kirkko, akatemia, kaupungit ja monet yksityiset henkilötkin, mutta organisoitua pankkitoimintaa Suomessa ei ollut ollut (Urbans 1963: 34–39). Pankkitoiminta ei saapunut Suomeen valmiina kokonaisuutena, vaan idea pankkitoiminnasta muuntui paikalliseksi käytännöksi paikallisten toimijoiden voimin; suomalaiset olivat aktiivisia ja aloitteellisia pankkitoiminnan käynnistämässä. Turussa oli toiminut ennen 1800-lukua lyhytaikaisesti vuosina 1663–1667 ruotsalaisen Palmstruchin pankin sivutoimipaikka, mutta varsinaisen pankkiaikakauden aloitti vuonna 1806 toimintansa aloittanut ja vuonna 1808 lopettanut Turun Diskonttokonttori. Pankki oli perustettu Suomen Talousseuran aloitteesta, mutta tiiviisti Ruotsin Pankkiin sidoksissa ollut Diskonttokonttori joutui lopettamaan toimintansa kokonaan Suomen sodan takia. Suomeen perustettiin pian Diskonttokonttorin lopettamisen jälkeen uusi pankki: ”Vaihetus- Laina- ja Depositioni-Contori”, josta tuli myöhemmin Suomen Pankki. Vuonna 1812 Turussa toimintansa aloittaneella Suomen Pankilla ei

ollut suurta vaikutusta varsinaissuomalaiseen pankkitoimintaan, sillä se toimi ensimmäiset vuodet vähäisin varoin lähinnä valtion lainakassana ja siirrettiin vuonna 1819 Helsinkiin. (Aaku 1957: 2–8; Pipping 1962: 13; Urbans 1963: 38–41; Blomstedt 1989: 15–16.)

Vuosina 1819–1822 Varsinais-Suomessa ei ollut lainkaan pankkitoimintaa, sillä Turkuun perustettiin vasta vuonna 1822 Suomen ensimmäinen säästöpankki, joka aloitti toimintansa seuraavana vuonna (Urbans 1963: 80). Turun säästöpankista alkoi yhtenäinen, edelleen jatkuva vähittäispankkitoiminnan aikakausi Suomessa, mutta 1800-luvulla pankkitoiminta oli vielä hyvin pienimuotoista. Säästöpankin perustamisella pyrittiin edistämään säästäväisyyttä ja siten vähentämään kaupungin köyhäinhoitokuluja ja parantamaan huonoimmin toimeentulevien asemaa. Suomen kaupungeista ainoastaan Turussa ja Helsingissä oli 1800-luvun alkupuoliskolla rakenteellisia edellytyksiä, kuten riittävä väestöpohja, säästöpankin perustamiselle. Ensimmäinen varsinainen liikepankki aloitti toimintansa 1860-luvulla. (Pipping 1962; Urbans 1963: 101; Kuusterä 1995: 36–42.)

Hyvin vähäinen pankkitoiminta 1800-luvun alkupuolella johtui todennäköisesti Suomen kehittymättömyydestä ja epävakaina rahaoloista, vähäisestä pääoman määrästä ja maan poliittisen johdon kielteisestä suhtautumisesta yksityiseen pankkitoimintaan. (Pipping 1962: 13–19; Blomstedt 1989: 31.) Vuoden 1850 alussa Suomessa toimi 14 säästöpankkia, joista pääosa oli sijoittunut kaupunkiin (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Kuusterä 1995: 58). Pankkien toimipaikkojen lukumäärä alkoi kasvaa nopeasti 1800-luvun loppupuoliskolla (kuvio 8). Liikepankkien toimipaikkaluku kaksinkertaistui 1870-luvun aikana, ja samanaikaisesti säästöpankkien lukumäärä kolminkertaistui siten, että vuoden 1880 alussa liikepankeilla oli 37 toimipaikkaa ja säästöpankeilla 107. Vuosisadan lopussa liikepankeilla oli jo yli sata toimipaikkaa ja säästöpankkeja oli lähes kaksi sataa. (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Aaku 1957.) Suomessa tapahtui 1800-luvulla useita taloudellisia, hallinnollisia ja rakenteellisia muutoksia, jotka loivat hyvät edellytykset pankkitoiminnan leviämiseksi. Lisäksi pankkitoiminnan kasvu oli tuolloin yleiseurooppalainen ilmiö. (Pipping 1962: 11–26; Kuusterä 1995: 17–127.)

Kuvio 8. Kotimaisten liikepankkien, säästöpankkien ja osuuspankkien toimipaikkojen lukumäärän kehitys Suomessa vuosina 1830–2007 (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Tilastokeskus 1977–1986; Tilastokeskus 1988–2005; Aaku 1957; Kuusterä 1995; Kuusterä 2002; Suomen pankkiyhdistyksen tilastot). Katkoviivan kohdalla ajan jaksotus muuttuu.

Kuusterä (1995: 58) toteaa, että säästöpankkien leviäminen Suomessa tapahtui kahdessa vaiheessa 1840–50-luvuilla; ensin läänien pääkaupunkeihin ja sen jälkeen merenkulkukaupunkeihin ja sisämaan tärkeimpiin kaupunkeihin. Hän kuitenkin lisää, että samanaikaisesti myös maaseudulle alettiin perustaa säästöpankkeja. Pohjoisessa Suomessa, Oulu-Kajaani-Joensuu akselin pohjoispuolella, ei vielä 1860-luvun alussa ollut yhtään säästöpankkia. Säästöpankkitoiminnan painopiste, pankkien lukumäärällä mitattuna, siirtyi 1870-luvulla maaseudulle. Vuonna 1895 säästöpankeista 80 prosenttia sijaitsi maalaiskunnissa, mutta edelleen vain joka kolmannessa maalaiskunnassa oli säästöpankki. Läänitasolla tarkasteltuna vaikuttaa siltä, että säästöpankkitoiminta oli tuolloin levittäytynyt suhteellisen tasaisesti ympäri maata, mutta lukumääräisesti säästöpankkeja oli eniten Turun ja Porin läänissä. (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Kuusterä 1995: 58, 85–89.)

Liikepankkien osalta pankkitoiminnan leviäminen Suomessa alkoi 1860-luvulla, jolloin Suomen Yhdyspankki perustettiin. Kyseisen vuosikymmenen aikana Yhdyspankki oli ainoa Suomessa toimiva liikepankki Suomen pankkia lukuunotta-

matta, ja sen kaikki toimipaikat sijaitsivat kaupungeissa. Yhdyspankin pohjoisimmat toimipaikat olivat tuolloin Oulussa ja Kuopiossa. Kaksi uutta liikepankkia perustettiin 1870-luvulla, ja myös niiden toimipaikat sijaitsivat kaupungeissa. Maaseudulle liikepankkitoiminta levittäytyi 1880-luvun lopulla, kun Salon kaupalaan Varsinais-Suomeen perustettiin Uudenmaan Osakepankin toimipaikka vuonna 1888. Vuoden 1900 lopussa liikepankkien toimipaikoista 8 prosenttia sijaitsi maaseudulla. (Aaku 1957: 39–73; Pipping 1962: 446.)

Pankkimarkkinoille tulivat 1900-luvun alussa osuuskassat (myöh. osuuspankit), joiden määrä kasvoi voimakkaasti 1930-luvulle saakka: vuodesta 1910 vuoteen 1930 osuuskassojen määrä maassa kolminkertaistui. Samalla ajanjaksolla myös liikepankkien voimakas ekspansio jatkui ja niiden toimipaikkojen määrä nelinkertaistui. Liikepankeilla oli vuonna 1919 ensimmäistä kertaa toimipaikkoja enemmän maaseudulla kuin kaupungeissa. Säästöpankkien kasvuvauhti alkoi hieman hidastua, sillä niiden määrä kasvoi 45 prosenttia kyseisellä ajanjaksolla. Vuoden 1930 alussa liikepankeilla oli siten 628 toimipaikkaa, säästöpankeilla 525 ja osuuskassoilla 1415, mikä tarkoittaa, että osuuskassojen toimipaikat muodostivat yli puolet kaikista pankkien toimipaikoista. (Blomstedt 1989: 234; Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Kuusterä 1995: 248; Kuusterä 2002: 417.) Suuresta toimipaikkamäärästä huolimatta osuuskassojen markkinaosuus markkaluotoista oli vain 7 prosenttia vuonna 1930. Säästöpankkien osuus oli hieman suurempi, noin 22 prosenttia, mutta ylivoimaisesti suurin osuus oli liikepankeilla, jotka hoitivat 54 prosenttia antolainauksesta Suomessa vuonna 1930. (Historiallinen tilasto 1983.) Osuuskassojen leviäminen, toisin kuin säästö- ja liikepankkien, oli voimakkainta aluksi Itä- ja Pohjois-Suomessa ja Pohjanmaalla. Tämän jälkeen, 1920-luvulla, kasvu oli keskimääräistä nopeampaa Turun ja Porin, Uudenmaan, Hämeen ja Vaasan lääneissä, mutta tästä huolimatta osuuskassoja oli edelleen lukumääräisesti eniten Itä- ja Pohjois-Suomessa. (Laurinkari 1980: 16, 28.)

Lama 1930-luvulla vaikeutti pankkien toimintaa. Vuoden 1930 alusta vuoden 1940 alkuun osuuskassojen määrä väheni neljänneksellä ja sitä seuraavalla vuosikymmenellä lähes viidenneksellä. Samanaikaisesti liikepankkien ja säästöpankkien toimipaikkamäärien kasvu edelleen hidastui, ja 1940-luvulla liikepankkien toimipaikkojen määrä jopa väheni. Vuoden 1940-luvun alussa osuuskassojen toimipaikkoja oli 1085, säästöpankkien toimipaikkoja 571 ja liikepankkien toimipaikkoja 777. (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Kuusterä 2002: 417.) Vuodesta 1946 vuoteen 1990 säästöpankkien toimipaikkojen määrä yli kaksinkertaistui, liikepankkien lähes viisinkertaistui ja osuuspankkien eli entisten osuuskassojen yli kaksitoistakertaistui. Osuuspankkien suhteellisesti suurin toimipaikkojen lukumäärän kasvu selittyy osittain sillä, että osuuskassat aloittivat muita pankkeja

myöhemmin toimintansa ja toisaalta niiden lukumäärä oli pienentynyt voimakkaasti 1930- ja 1940-luvulla. Vuonna 1990 säästöpankeilla ja osuuspankeilla oli kummallakin hieman yli 1300 ja liikepankeilla yli 2000 toimipaikkaa. (Tilastollinen päätoimisto 1874–1975; Tilastokeskus 1977–1986; Tilastokeskus 1988–2005; Kuusterä 1995: 377; Kuusterä 2002: 417; Suomen Pankkiyhdistyksen tilastot.)

Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla ei heti vaikuttanut pankkien toimipaikkojen määriin. Kilpailu kiristyi, mutta ilmeisesti pankit joko luottivat edelleen laajaan toimipaikkaverkkoon kilpailukyvyn ylläpitäjänä tai sitten kynnyksellä toimipaikkojen lakkauttamiseen nopeassa tahdissa oli liian suuri. On mielenkiintoista, että sääntelyn vapauttaminen ei vähentänyt toimipaikkojen määrää heti, vaan päinvastoin lisäsi sitä. Syy tähän saattaa olla yksinkertaisesti se, että pitäydettiin vanhoissa kilpailustrategioissa. Toisenlaisen näkökulman asiaan tarjoaa Leyshonin ja Pollardin (2000) tutkimus, jossa analysoidaan muun muassa pankkien siirtymistä puhelinpankkipalvelujen tarjoamiseen Isossa-Britanniassa 1980- ja 1990-luvun vaihteessa. He tuovat esille sen, että pankkimarkkinoilla toimivien pankkien näkökulmasta ei kannattaisi ryhtyä kehittämään ja tarjoamaan palvelua, joka huonontaisi niiden omaa markkina-asemaa. Eräs pankkimarkkinoille tulon este on ollut suuri alkuinvestointien määrä, joka tarvitaan laajan toimipaikkaverkon rakentamiseen mukaanlukien koulutettu henkilökunta. Näin ollen markkinoilla jo toimivien ja laajaan toimipaikkaverkkoon investoineiden pankkien näkökulmasta ei kannattaisi ryhtyä kehittämään vaihtoehtoisia palvelukanavia, jotka voisivat korvata toimipaikoissa tarjottavat palvelut. Vaihtoehtoisen palvelun kehittäminen vähentäisi markkinoilletulon esteitä ja alentaisi toimipaikkaverkkoon jo tehtyjen investointien arvoa. (Leyshon & Pollard 2000: 212–216.) Mahdollisesti tästä syystä Suomessaakin ylläpidettiin laajoja toimipaikkaverkkoja, mikä tarkoitti myös suurta henkilöstömäärää, ja vasta 1990-luvun alun kriisi pakotti pankit karsimaan toimipaikkaverkkojaan.

Toimipaikkojen ja henkilökunnan vähentämistä nopeuttivat 1990-luvulla pankkien fuusiot. Vuoteen 1999 mennessä osuuspankkien toimipaikkojen määrä oli pudonnut 944:ään ja liikepankkien 695:een. Suurin osa säästöpankkiryhmittymän pankeista oli myyty kilpailijoille jo vuonna 1993. Osuuspankkien toimipaikkojen vähentäminen oli melko maltillista, mutta liikepankkien toimipaikkoja hävisi yhdeksässä vuodessa melkein 1500. Liikepankit olivat palanneet 1960-luvun alun ja osuuspankit 1970-luvun alun tasolle. (Lehtiö 2000: 25; Suomen Pankkiyhdistyksen tilastot.) Vuoden 2007 lopussa Suomessa oli yhteensä noin 1600 pankin konttoria, mikä on kolmasosa vuoden 1990 alun tasosta (Suomen Pankkiyhdistyksen tilastot; Tilastokeskus 1988–2005).

6.3 Pankkitoiminta Varsinais-Suomessa

6.3.1 Pankkitoiminta saapuu Varsinais-Suomeen: 1800-luku

Pankkitoiminnan leviäminen Varsinais-Suomessa alkoi säästöpankkien levittäytymisenä maakuntaan 1860-luvulla, mikä on koko maahan verrattuna melko myöhään. Koko Suomessa säästöpankkeja perustettiin 1850-luvulla etenkin rannikolle merenkulkukaupunkeihin ja sisämaan merkittävimpiin kaupunkeihin (Kuusterä 1995: 58), mutta Varsinais-Suomessa ensimmäinen Turun ulkopuolinen säästöpankki perustettiin vasta vuonna 1862 merenkulkukaupunkina tunnettuun Uuteenkaupunkiin (Urbans 1963: 423). Maaseudulle perustettavien säästöpankkien tarpeellisuudesta oli puhuttu 1840-luvulta lähtien (Urbans 1963: 116). Seuraava maakuntaan perustettu säästöpankki aloitti toimintansa neljä vuotta myöhemmin Oripäässä. Tämä Loimaan ja Pöytyän Säästöpankki, myöhemmin Oripään Säästöpankki, piti toimialueenaan Oripään, Loimaan ja Pöytyän lisäksi lähialueen pitäjiä, kuten Alastaroa, Mellilää, Metsämaata ja Ylänettä (Heininen 1965: 18). Maakunnan neljäs säästöpankki perustettiin vuonna 1869 väkiluvultaan suhteellisen suureen Perniöön (Viitanen 1969: 8).

Uudenkaupungin, Loimaan ja Pöytyän sekä Perniön säästöpankkien voi katsoa muodostavan ensimmäisen vaiheen säästöpankkitoiminnan levittäytymisessä Varsinais-Suomeen. Pankkien perustamisten taustalla olivat vaikuttaneet muutamat yksityiset henkilöt ja toiminta lähti liikkeelle paikallisesta aloitteesta (Heininen 1966: 9–11; Viitanen 1969: 8–9; Tola 1962: 7, 10). Myös Varsinais-Suomen viides säästöpankki, vuonna 1872 toimintansa aloittanut Paimion Säästöpankki, voitaisiin lukea tähän ryhmään. Paimion pankin perustamisessa kuntakokous oli yksityisten henkilöiden sijaan keskeisessä roolissa (Halkilahti 1937: 5–6), mutta yhdistävänä tekijänä edellisiin on kuitenkin paikallinen aloite toiminnan aloittamisesta. Loimaan ja Pöytyän, Perniön ja Paimion säästöpankkien perustamista on luultavasti muiden maaseutupankkien tavoin edesauttanut vuonna 1865 annettu laki kunnallisesta itsehallinnosta, jonka seurauksena kirkon valta väheni paikallisessa päätöksenteossa ja maataomistavien talollisten valta lisääntyi (Kuusterä 1995: 80–82). Innostus säästöpankkien perustamiseen 1860-luvulla saattaa selittyä osin myös sillä, että muualta Suomesta oli saatu jo kokemuksia ja tietoa säästöpankkitoiminnan vaikutuksista paikkakunnan hyvinvointiin (Loimaan ja Pöytyän säästöpankki 1916: 4).

Paimion Säästöpankkia lukuun ottamatta uudet säästöpankit sijoittuivat melko kauas Turusta (kuvio 9), mikä viittaisi siihen, että Turun Säästöpankilla oli tuol-

loin vielä melko laaja vaikutusalue. Tähän viittaisi sekin, että esimerkiksi Rymättylässä, Liedossa ja Naantalissa vastustettiin säästöpankin perustamista vielä 1800-luvun lopullakin, koska Turun Säästöpankin katsottiin voivan tarjota tarvittavat pankkipalvelut kuntalaisille (Liedon säästöpankki 1955: 7; Innamaa 1965: 83; Haarala & Koisaari 1959: 6). Mitään erityistä alueellista mallia toiminnan levittäytymisen ensimmäisessä vaiheessa ei ole näillä aineistoilla ja asetelmalla nähtävissä, joskin Uudenkaupungin tapauksessa kyseessä voisi olla hierarkkinen diffuusio. Uusikaupunki oli nimittäin tuohon aikaan maakunnan väestömäärältään toiseksi suurin kaupunki (Tilastollinen toimisto 1880: 3).

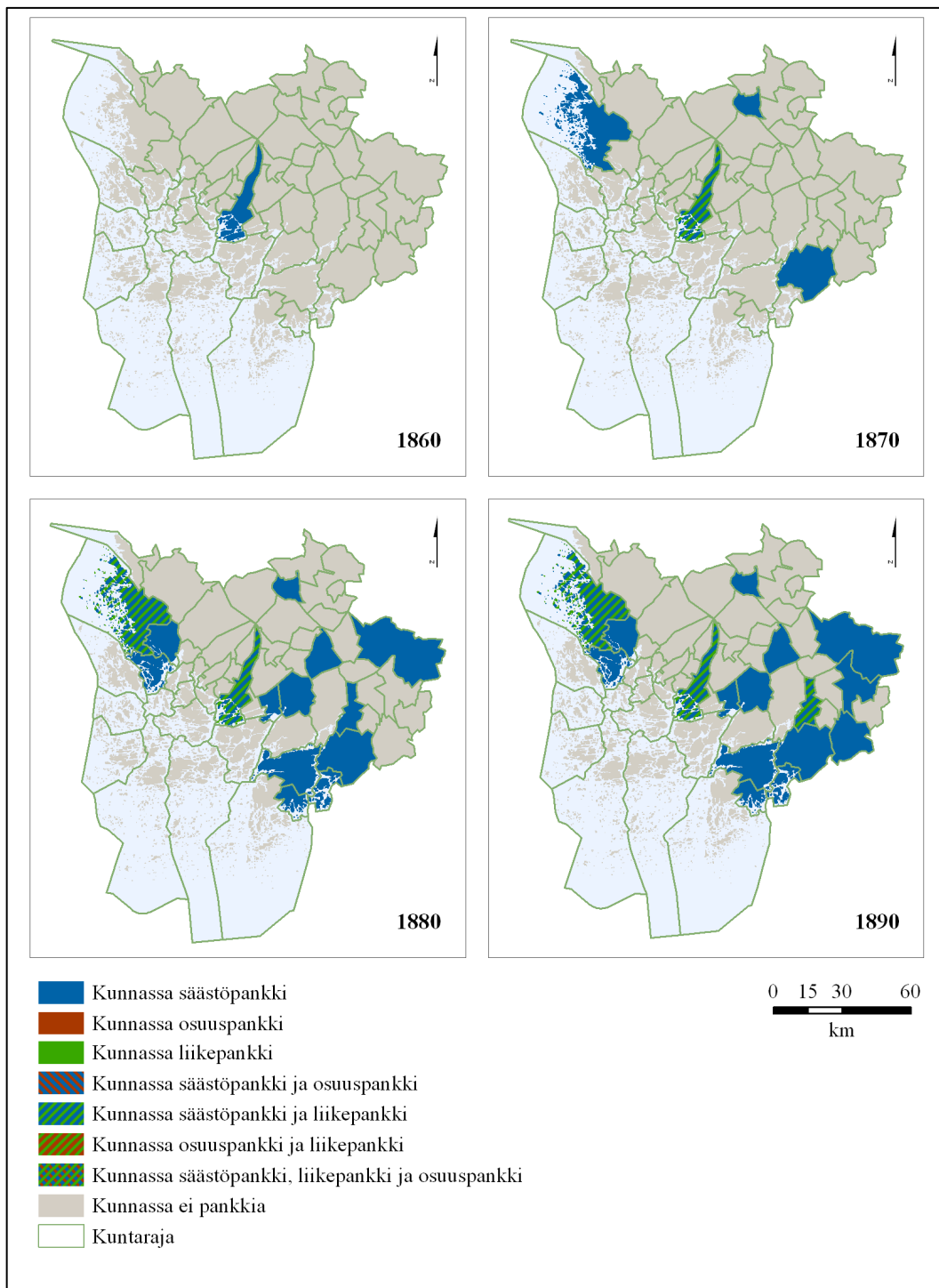
Toisen vaiheen säästöpankkien levittäytymisessä voi katsoa alkaneen Turun ja Porin läänin kuvernöörin vuosina 1873 ja 1874 kunnille lähettämistä kirjeistä, joissa kuntia kehoitettiin säästöpankin perustamiseen (esimerkiksi Piikkiön Säästöpankki 1936: 6; Suojanen 1951: 12). Tällaisia kirjeitä lähetettiin samanaikaisesti muissakin lääneissä, sillä senaatti oli vuosikymmenen alussa pyytänyt läänien kuvernöörejä ryhtymään toimenpiteisiin säästöpankkien perustamiseksi maalaiskuntiin. Keskushallinnon pyrkimyksenä oli säästämistoimintaa aktivoimalla vähentää suorien avustusten tarvetta ja siirtää vastuuta taloudellisista vaikeuksista selviämisessä entistä enemmän kunnille ja kansalaisille itselleen. (Kuusterä 1995: 82–83.) Kuusterä (1995: 85) katsoo myös, että kuntien käyttöön samoihin aikoihin tulleet viinaverorahat olivat tärkeitä säästöpankkien alkupääoman muodostamisessa. Valtion kunnille antama osa viinaverojen tuotosta todennäköisesti mahdollisti useassa tapauksessa pankkitoiminnan aloittamisen. Viinaverorahojen käyttämisestä säästöpankkien alkupääoman muodostuksessa on maininta muun muassa Someron, Koski T.I:n ja Naantalin säästöpankkien historiikeissa (Someron säästöpankki 1930: 9; Väänänen 1958: 2; Naantalin säästöpankki 1962: 7).

Vuosina 1874–1879 säästöpankkitoiminta aloitettiin Varsinais-Suomessa yhdeksässä kunnassa: Salossa (1874), Vehmaalla, Marttilassa ja Somerniemessä (1875), Piikkiössä, Särkisalossa, Taivassalossa (1876) sekä Kemiössä ja Västanfjärdissa (1878) (Urbans 1963: 424–427). Lisäksi Turun Säästöpankki laajensi toimintaansa Turussa avaamalla ensimmäisen sivutoimipaikan vuonna 1877. Sivutoimipaikalle ei kuitenkaan ilmeisesti ollut kovin suurta tarvetta, sillä toimipaikka lakkautettiin heti samana vuonna. (Lindqvist 1994: 18.) Alueellisesti tarkastellen säästöpankkien perustamisessa ei vaikuta olevan mitään erityistä mallia (kuvio 9). Ainakaan suhteellinen tai absoluuttinen etäisyys aiemmin perustetuista säästöpankeista ei selitä uusien säästöpankkien sijoittumista. Esimerkiksi Turun lähikunnista ainoastaan Piikkiöön perustettiin säästöpankki ja joihinkin huonojen kulkuyhteyksien päässä sijaitseviin saaristokuntiin perustettiin säästöpankki ja joihinkin ei. Myöskään kunnan koko väestöllä mitattuna (Tilastollinen toimisto 1881: 3–4)

ei ole yhteydessä säästöpankkien perustamisiin. Saattaa olla, että yksittäisten henkilöiden vaikutus kuntatasolla on ollut merkittävin vaikuttava tekijä. Tätä on vaikea tutkia jälkikäteen, sillä esimerkiksi kielteinen suhtautuminen säästöpankkitoiminnan aloittamiseen ei ole tullut aina kirjatuksi. Joka tapauksessa tieto säästöpankkien olemassaolosta on saavuttanut jokaisen kunnan viimeistään 1870-luvun alkupuolella kuvernöörien kunnille lähettämien kirjeiden ansiosta, mutta tiedon saaminen ei vielä sinällään mahdollista pankkitoiminnan aloittamista. Kuusterä (1995: 86–87) uskoo 1870-luvun alun nopean talouskasvun ja lisääntyneen seteleiden määrän vaikuttaneen säästöpankkien perustamiseen.

Säästöpankkien perustamisissa oli suvantovaihe 1880-luvun alusta 1890-luvun puoliväliin saakka Varsinais-Suomessa. Uutta säästöpankkitoimintaa syntyi ainoastaan Somerolle (1880), Kiikalaan (1888) ja Kiskoon (1889) (Urbans 1963: 427–429). Samalla ajanjaksolla tapahtui ensimmäinen säästöpankin lakkauttaminen: Somerniemen Säästöpankin toiminta lopetettiin vuonna 1886 (Urbans 1963: 425). Tänä ajanjaksona säästöpankkeja perustettiin hitaanlaisesti koko Suomessa, ei ainoastaan Varsinais-Suomessa (Kuusterä 1995: 86). Suvantojaksoa ei todennäköisesti aiheuttanut taloudellisesti huono kehitys, sillä bruttokansatuote kasvoi 1880-luvulla hyvää vauhtia ainakin koko Suomen tasolla (Hjerppe 1988: 214).

Liikepankit sijoittivat aluksi toimipaikkoja Varsinais-Suomessa vain Turkuun: Suomen ensimmäinen yksityinen liikepankki, Yhdyspankki, avasi sivutoimipaikkansa vuonna 1862 ja Pohjoismaiden Osakepankki vuonna 1873. Yhdyspankin säännöstössä ensimmäisten sivutoimipaikkojen (haarakonttorien) perustamisen ehtona oli 2000 osakkeen merkitseminen paikkakunnalla. Tämän säännön perusteella Turku sai Viipurin, Loviisan, Kuopion, Hämeenlinnan, Tampereen ja Vaasan ohella oman sivutoimipaikkansa heti pankin perustamisvuonna. (Pipping 1962: 110.) Liikepankkien tulo Turkuun tarkoitti kaupungin ainoalle säästöpankille uudenlaista kilpailuasetelmaa ja saattoi vaikuttaa siihen, että Turun säästöpankki avasi kaupunkiin lyhytikäiseksi jääneen sivutoimipaikkansa vuonna 1877.

Kuvio 9. Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1860–1890. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

Yksityisten liikepankkien tarpeellisuudesta oli keskusteltu Suomessa jo 1830-luvulla, monta vuosikymmentä ennen Yhdyspankin perustamista, ja esimerkiksi

Ouluun oli yritetty perustaa pankki vuonna 1837, mutta hanke kaatui senaatin vastustukseen. Vuonna 1859 laaditut anomukset yksityispankkien perustamisesta Turkuun ja Jyväskylään taas hylättiin pääosin Suomen Pankin kielteisen suhtautumisen takia. Mielenkiintoista on, että vain muutamaa vuotta myöhemmin Suomen Pankki suhtautui myönteisesti anomukseen Yhdyspankin perustamiseksi. Oletettavasti suhtautumista yksityiseen liikepankkiin muuttivat ainakin Suomen Pankin pääjohtajan vaihtuminen sekä perustettavan pankin roolin ja vastuiden määrittelemisen anomuksessa siten, että Suomen Pankilla ei olisi perusteita vastustaa uuden pankin perustamista. Todennäköisesti myös jatkuvasti kasvava paine talouselämän toimijoiden taholta, yksityispankkimyönteisemmäksi muuttunut poliittinen ilmapiiri sekä ulkomailla etenevä pankkitoiminnan leviäminen vaikuttivat anomuksen hyväksymiseen. Lisäksi on saatettu uskoa, että koko maan kattavalla pankkiorganisaatiolla on paremmat toimintamahdollisuudet kuin maakunnallisella pankilla. (Pipping 1962: 15–37, 446.) Yhdyspankin anomuksen hyväksymisellä on ollut vaikutusta suomalaisen pankkijärjestelmän alueelliseen muotoutumiseen, sillä Yhdyspankki antoi mallin koko maan laajuiselle, pääkaupunki-keskeiselle liikepankkiorganisaatiolle. Turun ja Jyväskylän esitysten hyväksymisen olisi voinut merkitä alkua maakunnittain järjestyneelle pankkijärjestelmälle.

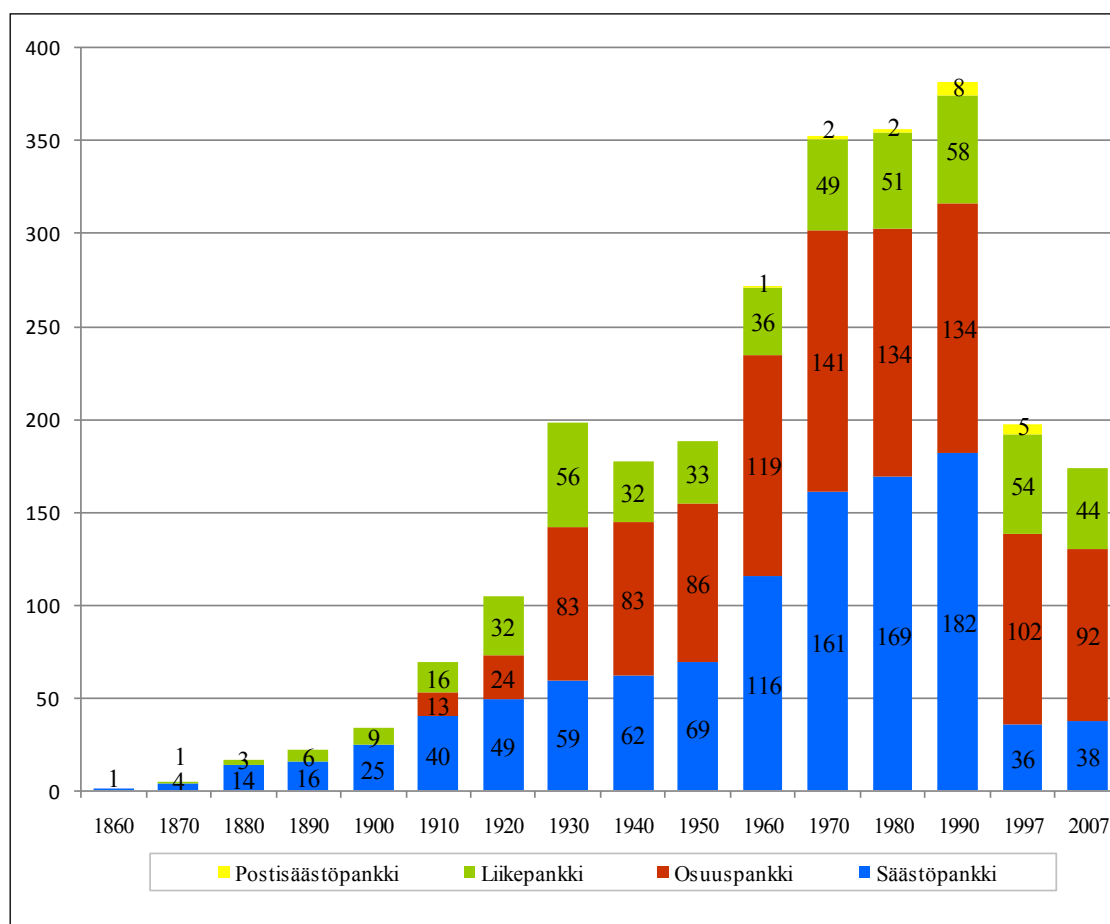
Vuonna 1880 liikepankkien toimipaikkaverkko alkoi levittäytyä Varsinais-Suomessa Turun ulkopuolelle. Pohjoismaiden Osakepankki avasi tuolloin toimipaikan Uudessakaupungissa (Pipping 1962: 446). Liikepankkien leviäminen maakuntaan alkoi siis samalla tavalla Udestakaupungista kuin säästöpankkien mutta 18 vuotta myöhemmin. Pippingin (1962) mukaan Pohjoismaiden Osakepankin kiinnostus toiminnan levittämiseen ympäri Suomea 1870-luvulla liittyi osittain siihen, että pankin osakkeet siirtyivät kyseisen vuosikymmenen aikana suurelta osin ulkomaisesta suomalaiseen omistukseen. Pohjoismaiden Osakepankista oli alunperin tarkoitus tehdä kansainvälinen emissiopankki, mutta pankin perustajat eivät onnistuneet tavoitteissaan ja siitä tuli Yhdyspankin kaltainen suomalainen liikepankki. Sivutoimipaikkaverkko Suomessa korvasi rakentamatta jäänyttä kansainvälistä verkkoa. (Pipping 1962: 46, 62, 110.)

Turun asema liikepankkitoiminnan keskuksena Varsinais-Suomessa vahvistui vuonna 1886, kun Vaasan Osakepankki perusti toimipaikan kaupunkiin (Vaasan osake pankki 1887). Pankkitoiminnan kasautuminen Turkuun jatkui edelleen vuonna 1890, kun kielipoliittisista lähtökohdista alkunsa saanut Kansallis-Osake-Pankki perustamisvuonnaan avasi toimipaikan Turussa (Blomstedt 1989: 39–50, 105–108). Kuitenkin vähän tätä ennen, vuonna 1888, liikepankkitoiminnan leviäminen maakunnassa eteni, kun Uudenmaan Osakepankki avasi toimipaikan Salon kauppalassa. Uudenmaan Osakepankki oli ensimmäinen liikepankki, joka

ei avannut ensin toimipaikkaa Turkuun laajentaessaan liiketoiminta-alueensa Varsinais-Suomeen. Itse asiassa Salon kauppalan toimipaikka oli ensimmäinen maaseudulle avattu liikepankin toimipaikka Suomessa. (Aaku 1957: 63.) Kansallis-Osake-Pankki seurasi Uudenmaan liikepankin esimerkkiä vähän myöhemmin ja perusti toimipaikan Saloon vuonna 1895. Kansallis-Osake-Pankin tavoitteena olikin alusta lähtien avata toimipaikkoja sekä kaupunkeihin että väestöltään suurimmille paikkakunnille maaseudulla. Silti Salon toimipaikan perustamisprosessi lähti liikkeelle vasta, kun Salosta tehtiin anomus sivutoimipaikan perustamisesta. Tämä ei ollut ainoa paikallisaloitteesta perustettu Kansallis-Osake-Pankin toimipaikka Varsinais-Suomessa, sillä esimerkiksi Uudessakaupungissa prosessi oli samankaltainen vuonna 1906. Kansallis-Osake-Pankin toimipaikkaverkon kehittäminen ei ollut kovin suunnitelmallista toiminnan alkuvuosina. Ulkoisesta toimintaympäristöstä tulleet haasteet, ärsykkeet ja pyynnöt vaikuttivat voimakkaasti toimipaikkaverkon kehittämiseen. (Blomstedt 1989: 103–104, 165–180.) Yhdyspankin strategiana oli perustaa toimipaikkoja vain kaupunkeihin, ja vielä 50 vuotta pankin perustamisen jälkeenkin sillä oli ainoastaan yksi toimipaikka kaupunkien ja kauppaloitten ulkopuolella (Pipping 1962: 111). Vuoteen 1900 mennessä Vaasan Osakepankki oli avannut toimipaikan Turun lisäksi Uudessakaupungissa ja Turun Osakepankki Turussa (Wasa Aktie Bank 1900; Turun Osakepankki 1900).

Pankkitoiminnan suurimpia keskuksia Varsinais-Suomessa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa olivat Turku ja Uusikaupunki, joista edellisessä oli kuusi pankin toimipaikkaa ja jälkimmäisessä viisi. Seuraavaksi suurin keskus toimipaikkojen määrällä mitattuna oli Salo (kolme toimipaikkaa). Naantali oli tuolloin ainoa kaupunki Varsinais-Suomessa ja Suomessa, johon ei ollut sijoitettu pankin toimipaikkaa. Tähän on luultavasti vaikuttanut se, että Naantali sijaitsee hyvin lähellä Turku. Naantalin väkiluku ei myöskään yltänyt tuohon aikaan Turun, Uudenkaupungin tai Salon tasolle. Väkilukua sinällään ei voi suoraan pitää pankkien toimipaikkojen kasautumista selittäväenä tekijänä, sillä 1900-luvun alussa esimerkiksi Nauvossa ja Kaarinassa oli saman verran asukkaita kuin Salossa, mutta kummassakaan kunnassa ei ollut yhtään pankkia, ja Perniön väkiluku oli kaksinkertainen Saloon verrattuna, mutta siellä toimi ainoastaan säästöpankki (Tilastollinen päätoimisto 1931: 14–20). Silti yleisesti ottaen väestön määrä on saattanut vaikuttaa pankkien sijoittumiseen 1800-luvulla, koska sillä on yhteys potentiaalisten asiakkaiden määrään. Riittävä väestöpohja on mahdollistanut pankin toiminnan tietyllä alueella. Pankkien toimipaikkoja oli Varsinais-Suomessa vuoden 1900 alussa yhteensä 34, joista säästöpankkeja oli kolme neljänestä (kuvio 10). Lähes puolessa Varsinais-Suomen kunnista toimi säästöpankki, mutta vain Turussa, Uudessakaupungissa ja Salossa oli lisäksi liikepankin toimipaikka.

Kuvio 10. Pankkien toimipaikat Varsinais-Suomessa pankkiorganisaatiotyypin mukaan vuosina 1860–2007. Postisäästöpankkeihin luetaan tässä pelkkään pankkitoimintaan keskittyneet toimipaikat. (Omat aineistot.)

6.3.2 Varsinais-Suomen pankkimarkkinoiden monipuolistuminen: 1900-luvun alusta 1950-luvulle

Tarjonta varsinaissuomalaisilla pankkimarkkinoilla alkoi monipuolistua 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana, kun ensimmäiset 15 osuuskassaa (myöh. osuuspankit) aloittivat toimintansa. Osuuskassa perustettiin 11:een kuntaan, joista kolmessa, Yläneellä, Alastarossa ja Pöytyällä, se oli ainoa pankkiorganisaatiotyyppi vuoden 1910 alussa (vuoden 2006 kuntajaon mukaan, kuvio 11). Osuuskassoja ei tosin tässä vaiheessa pidetty verrannollisina ainakaan liikepankkeihin, vaan pikemminkin liikepankkien toimintaa täydentävinä organisaatioina, joiden toimintaa haluttiin tukea (Kuusterä 2002: 21–23).

Osuuskassojen leviäminen Varsinais-Suomessa osuuskassaliikkeen alkuvaiheessa, toimipaikkojen määrällä mitattuna, oli huomattavasti nopeampaa kuin säästöpankkien (kuvio 12). Säästöpankkien tapauksessa Turun säästöpankki oli vuosikymmeniä ainoa säästöpankki Varsinais-Suomessa ja säästöpankkitoiminnan leviäminen alkoi hitaasti vasta 1860-luvulla, kun kolme muuta säästöpankkia perustettiin maakuntaan. Osuuskassaliikkeen leviämistä on varmasti nopeuttanut ensin näkin se, että pankkitoiminta oli tuttua huomattavasti useammalle ihmiselle 1900-luvun alussa kuin 1800-luvun puolivälissä. Säästöpankit ja liikepankit olivat tähän mennessä vakiinnuttaneet toimintansa usealla alueella Varsinais-Suomessa, ja sekä pankkipalvelujen tarjoaminen että käyttäminen oli tullut tutuksi yhä useammalle. Toisekseen osuuskassaliikkeen leviämistä on nopeuttanut se, että liike sai perustamisvuonnaan (1903) valtionlainan, mikä mahdollisti lainojen myöntämisen asiakkaille heti ensimmäisinä toimintavuosina (Kuusterä 2002: 20). Pääomien saatavuus edesauttoi pankkitoiminnan leviämistä, mikä oli näkynyt aiemmin myös säästöpankkien tapauksessa. Kunnathan saivat käyttöönsä 1870-luvun puolivälissä viinaverorahat, joiden Kuusterä (1995: 85) katsoo olleen tärkeitä useiden säästöpankkien alkupääoman muodostamisessa.

Kolmas osuuskassaliikkeen leviämistä edistänyt tekijä oli Pellervo-Seuran aktiivinen tiedon levitys osuuskassatoiminnasta jo ennen varsinaisen osuuskassaliikkeen toiminnan käynnistymistä Osuuskassaliikkeen parissa osuuskassojen perustamisvauhtia ei pidetty tarpeeksi nopeana, ja Pellervo-Seuran neuvojat kiersivät ahkerasti Varsinais-Suomea. (Rinne 1967: 25; Blomstedt 1978: 82–84.) Nopeasta toiminnan leviämisestä huolimatta tai ehkä sen johdosta ensimmäisen vuosikymmenen aikana koettiin jo ensimmäiset osuuskassojen sulkemiset. Paimion osuuskassa hädin tuskin ehti aloittaa toimintaansa ennen sen lakkauttamista ja Vehmaan isäntäyhdistyksen osuuskassa ehti toimia muutaman vuoden. Siten vuoden 1910 alussa Varsinais-Suomessa toimi 13 osuuskassaa. (Rinne 1967.)

Osuuskassaliike oli ensimmäiset vuosikymmenet erityisesti maatalouden luotottaja (Kuusterä 2002: 20, 347–348). Myös Varsinais-Suomessa ensimmäiset osuuskassat perustettiin maaseudulle. Kun säästöpankkeja perustettiin, niiden toiminta-alue oli usein kunta, mutta osuuskassoilla yhteys kuntarakenteeseen ei ollut yhtä vahva, vaan osuuskassoja perustettiin yleensä yksittäisiin kyliin (Urbans 1963: 182–200, 258–259; Blomstedt 1978: 86, 90). Esimerkiksi Kalannin kunnassa, josta 1990-luvulla tuli osa Uttakaupunkia, kaksi osuuskassaa (Loukon sekä Uudenkirkon Pohjoiskulman) aloitti toimintansa 1900-luvun alussa muutaman vuoden aikajänteellä. Toinen esimerkki on Kiikala, johon perustettiin kaksi osuuskassaa vuonna 1904, Rekijoelle ja Järviseudulle. Vuoden 2006 kuntajakoa noudattelevassa kartassa näyttää siltä (kuvio 11), että Turku olisi saanut oman osuuskassan

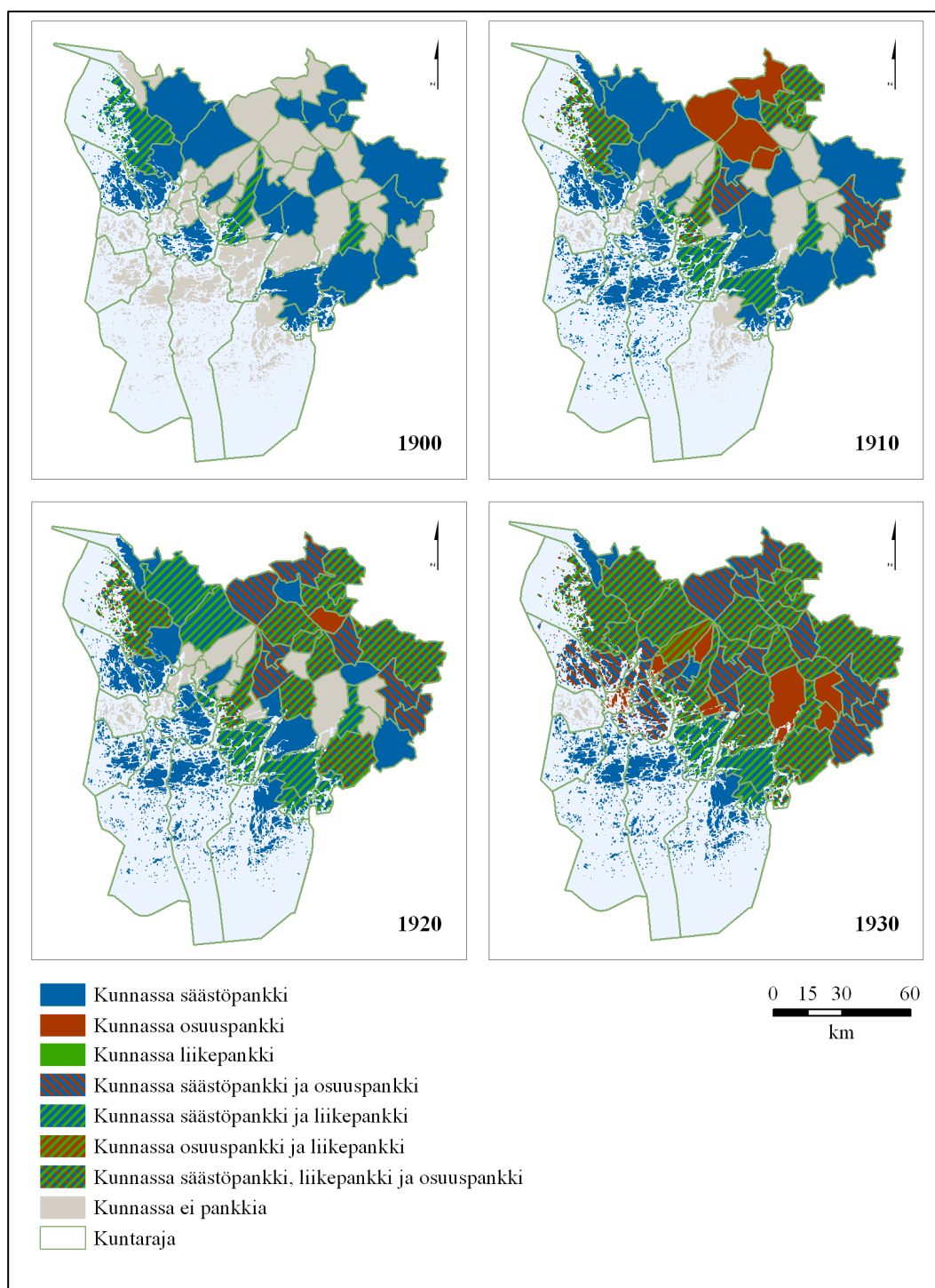
jo 1900-luvun alussa, mutta kyseinen kassa sijaitsi Maariassa, joka liitettiin Turkuun vasta 1960-luvulla. (Rinne 1967.) Osuuskassojen perustaminen Turun ja Uudenkaupungin läheisyyteen osoittaa, että kaupunkipankkien läheistä sijaintia ei pidetty ongelmallisena osuuskassatoiminnan kannalta toisin kuin joidenkin säästöpankkien tapauksessa etenkin 1800-luvun puolella.

Säästöpankkitoiminnan levittäytyminen oli osuuskassaliikkeen tavoin nopeaa 1900-luvun alussa. Säästöpankkien toimipaikkojen määrä lisääntyi 15:llä vuodesta 1900 vuoteen 1910 (kuvio 10). Leviäminen oli erityisen vilkasta tänä aikana saaristossa ja rannikolla, sillä muun muassa Houtskär, Korppoo, Merimasku, Parainen ja Sauvo saivat oman säästöpankin (kuvio 11). Säästöpankkitoiminta alkoi myös kasautua alueellisesti. Uudenkaupungin alueella, mukaan lukien Kalanti, Lokalampi ja Pyhämaa, oli jo neljä säästöpankkia ja Turun alueella kolme, mukaan lukien Raunistulan säästöpankki (kuvio 12). Toisaalta kuntarakenne oli tuolloin erilainen kuin karttojen pohjana käytetty vuoden 2006 kuntajako ja edellä mainitut Uudenkaupungin ja Turun alueet koostuivat tuolloin useista itsenäisistä kunnista. Paikallisten pankkien perustamiseen kannusti muun muassa se, että kaupunkipankeista ei joidenkin näkemysten mukaan saanut lainaa paikallisiin hankkeisiin (esimerkiksi Sihvonen 1922: 3–4).

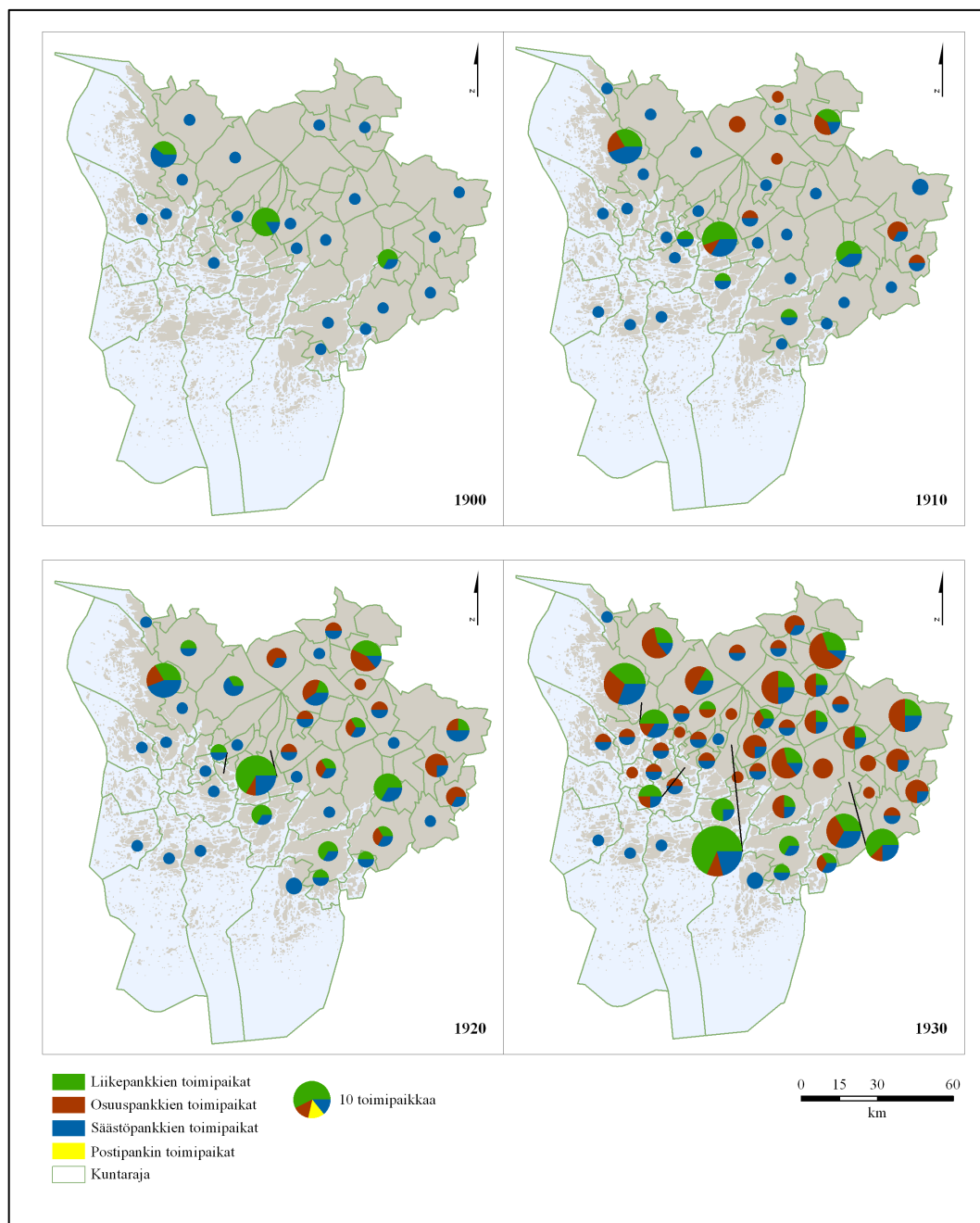
Liikepankkitoiminta levittäytyi edelleen maakunnassa 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Tämä oli pääosin Turun Osakepankin ansiota, jonka toimipaikkoja perustettiin Turun ja Salon lisäksi Kemiöön, Loimaalle, Naantaliin ja Paraisille (Åbo Aktiebank 1910). Myös Kansallis-Osake-Pankki perusti toimipaikan Loimaalle 1900-luvun alussa. Vuoteen 1910 mennessä Loimaa (mukaan lukien maalaiskunta) nousi Turun, Uudenkaupungin ja Salon rinnalle yhdeksi maakunnan pankkikeskittymistä. Turussa ja Uudessakaupungissa oli tuolloin yhdeksän pankin toimipaikkaa ja Salossa ja Loimaalla viisi. Säästöpankkien osuus kaikista pankkien toimipaikoista Varsinais-Suomessa oli enää vähän yli puolet, liikepankkien vajaa neljännes ja osuuskassojen vajaa viidennes (kuvio 13).

Varsinais-Suomen tilanne poikkesi jonkin verran koko maan tilanteesta vuonna 1910. Suurin ero oli osuuskassojen suhteellisessa osuudessa. Koko maassa pankkien toimipaikoista tuolloin jo 40 prosenttia oli osuuskassoja (Kuusterä 2002; Tilastollinen päätoimisto 1874–1975), kun taas Varsinais-Suomessa osuuskassojen osuus oli vain viidennes. Huolimatta siis osuuskassojen nopeasta leviämisestä Varsinais-Suomessa, koko maahan verrattuna kasvu oli ollut hitaanlaista. Tässä mielessä osuuskassojen leviämisessä Varsinais-Suomeen oli yhtäläisyys säästöpankkiliikkeen kanssa, sillä myös säästöpankkitoiminnan leviäminen alkoi Varsinais-Suomessa muuta maata hitaammin. Saattaa olla, että Varsinais-Suomen mer-

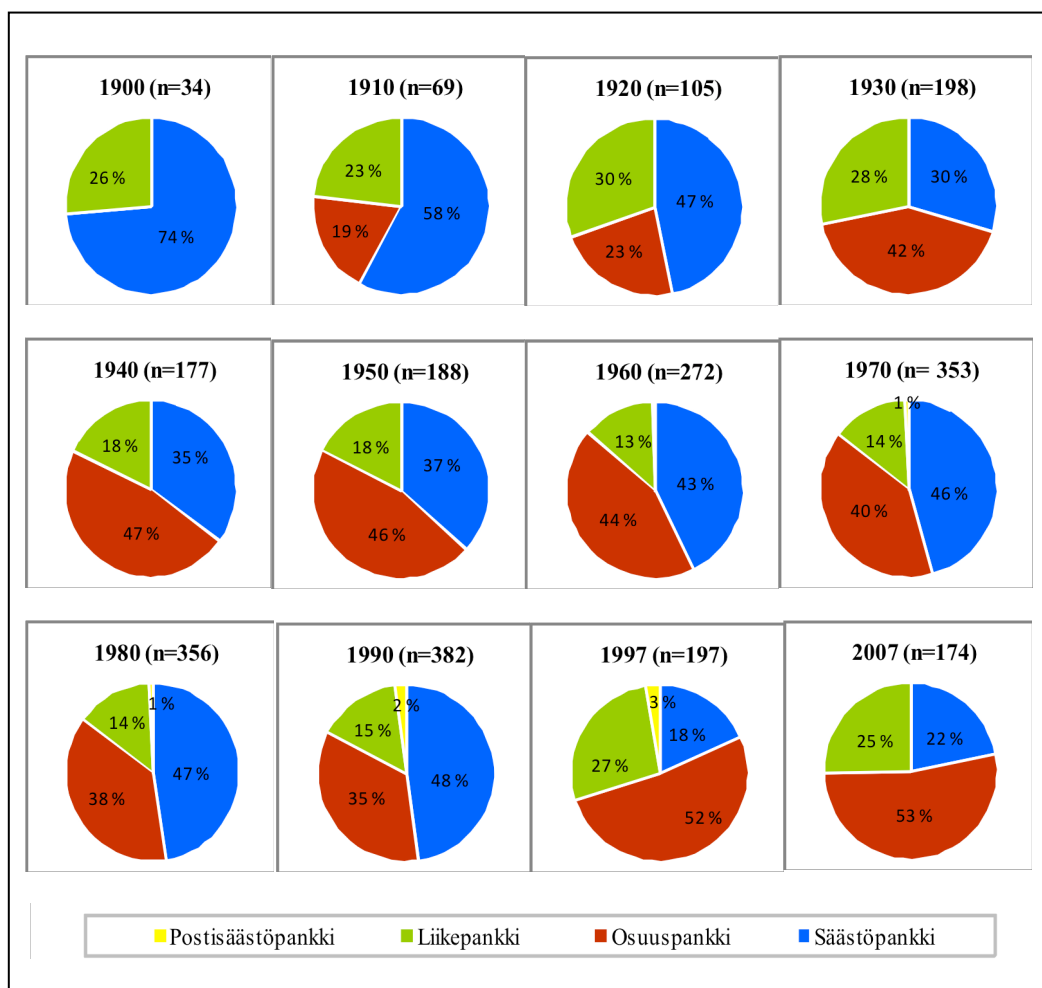
kittävimpien pankkitoiminnan keskusten vaikutusalueet olivat niin suuria, että se hidasti pankkien ja pankkien sivutoimipaikkojen perustamista niiden läheisyyteen. Ainakin vuonna 1910 niitä kuntia, jotka olivat ilman pankin toimipaikkaa, oli etenkin Turun ja Salon läheisyydessä. Tältä osin pankkitoiminnan leviäminen maakunnassa ei vastaa klassisen innovaation diffuusioteorian oletusta siitä, että innovaatio leviää keskusten lisäksi niiden ympärille. Toisaalta on otettava huomioon, että Varsinais-Suomi ei elä eristyksessä muusta maasta, vaan etenkin maakunnan reuna-alueilla sijaitsevissa kunnissa lähellä olevat muiden maakuntien keskukset ovat voineet vaikuttaa pankkitoiminnan leviämiseen.

Kuvio 11. Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1900–1930. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

Kuvio 12. Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1900–1930. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

Kuvio 13. Pankkien toimipaikkojen suhteelliset määrät Varsinais-Suomessa organisaatiotyyppin mukaan vuosina 1900–2007. Posti(säästö)pankkeihin luetaan tässä pelkkään pankkitoimintaan keskittyneet toimipaikat.

Osuuskassat eivät olleet ainoita, jotka toivat uutta tarjontaa Varsinais-Suomen pankkimarkkinoille 1900-luvun alussa, sillä myös liikepankkien määrä kasvoi selvästi. Turun Osakepankin tavoin muut uudet liikepankit perustivat toimipaikkoja myös suurimpien pankkikeskittymien ulkopuolelle maaseudulle, kuten Kemiöön, Mynämäelle, Paimioon ja Perniöön 1910-luvulla. Vuodesta 1910 vuoteen 1920 Varsinais-Suomessa toimivien liikepankkien toimipaikkojen määrä kaksinkertaistui 32:een. Liikepankkien toimipaikkojen lukumäärän nopea kasvu ei ollut vain Varsinais-Suomea koskeva ilmiö, sillä niiden lukumäärä yli kaksinkertaistui Suomessa vuodesta 1910 vuoteen 1920. Tämän ajanjakson aikana Suomeen perustettiin useita uusia liikepankkeja, minkä taustalla ilmeisesti vaikutti nopean

inflaatiovauhdin tarjoamat mahdollisuudet pääomien kartuttamiseen (Blomstedt 1989: 234–237; Pipping 1962: 156). Myös osuuskassojen ja säästöpankkien lukumäärä kasvoi 1910-luvulla, joskaan ei yhtä nopeasti kuin liikepankkien toimipaikkojen. Etenkin säästöpankkien toimipaikkamäärien kasvu hidastui, mikä osaltaan johtui siitä, että lähes kolme neljäsosaa varsinaissuomalaisista kunnista oli saanut jo oman säästöpankin vuoteen 1920 mennessä. Tämä kehitys johti siihen, että vuoden 1920 alussa liikepankkeja oli 30 prosenttia kaikista pankkien toimipaikoista Varsinais-Suomessa, säästöpankkeja oli vajaa puolet ja osuuskassoja vajaa neljäsosa. Silti edelleen osuuskassoja oli Varsinais-Suomessa suhteellisesti vähemmän kuin koko maassa, jossa osuuskassojen osuus oli 42 prosenttia.

Turku alkoi muodostua entistä selkeämmin pankkitoiminnan suurimmaksi keskuksiksi Varsinais-Suomessa toimipaikkojen määrällä ja pankkiorganisaatio-tyyppien edustavuudella mitattuna 1920-luvun alussa. Turussa oli tuolloin 12 pankin toimipaikkaa ja etenkin liikepankit, joiden toimipaikkoja oli kahdeksan, olivat Turussa hyvin edustettuina. Uusikaupunki oli toiseksi suurin keskus, mutta kaupungin yhdeksästä toimipaikasta kuusi oli joko säästöpankin tai osuuskassan toimipaikkoja. Turku ja Uusikaupunki houkuttelivat siis erityyppistä pankkitoimintaa. Loimaa ja Salo olivat seuraavaksi suurimpia keskuksia, mutta Salosta puuttui vielä osuuskassatoiminta. Uusi pankkitoiminnan keskittymä oli Pöytyä, jossa oli yksi liikepankin toimipaikka ja neljä muuta olivat säästöpankkeja ja osuuskassoja. Vuoden 1920 alussa niitä kuntia, joissa ei vielä ollut pankin toimipaikkaa oli etenkin Turun länsipuolella ja Salon ympäristössä, kuten 10 vuotta aiemminkin.

Pankkien toimipaikkojen lukumäärän kasvu kiihtyi entisestään Varsinais-Suomessa 1920-luvulla, ja viimeistään vuoden 1930 alkuun mennessä pankkitoiminnan voi katsoa levinneen koko maakuntaan. Ainoastaan Iniössä, väestön määrältään pienessä saaristokunnassa, ei ollut pankin toimipaikkaa. Erityisen nopeasti kasvoi osuuskassojen määrä, joka yli kolminkertaistui vuodesta 1920 vuoteen 1930. Samalla osuuskassojen alueellinen kattavuus lisääntyi huomattavasti, sillä vain kymmenestä Varsinais-Suomen kunnasta puuttui enää osuuskassa. Kunnista, joissa ei ollut osuuskassaa, huomattavan moni sijaitsi Turun saaristossa. Ilmeisesti maatalouden luotottajana tunnettu osuuskassaliike ei ollut yhtä houkutteleva vaihtoehto saaristossa kuin muualla Varsinais-Suomessa. Osuuskassojen lukumäärän voimakas kasvu 1920-luvulla liittyy osittain siihen, että osuuskassat saivat oikeuden kerätä talletuksia muiltakin kuin jäseniltään vuodesta 1920 lähtien, ja toisaalta siihen, että Varsinais-Suomessa pyrittiin luomaan suurilukuinen osuuskassojen verkko (Rinne 1967: 47–50). Oma osuutensa oli myös sillä, että osuuskassat pää-

sivät välittämään maataloustuotannon edistämisrahaston varoja 1920-luvulla (Blomstedt 1978: 175).

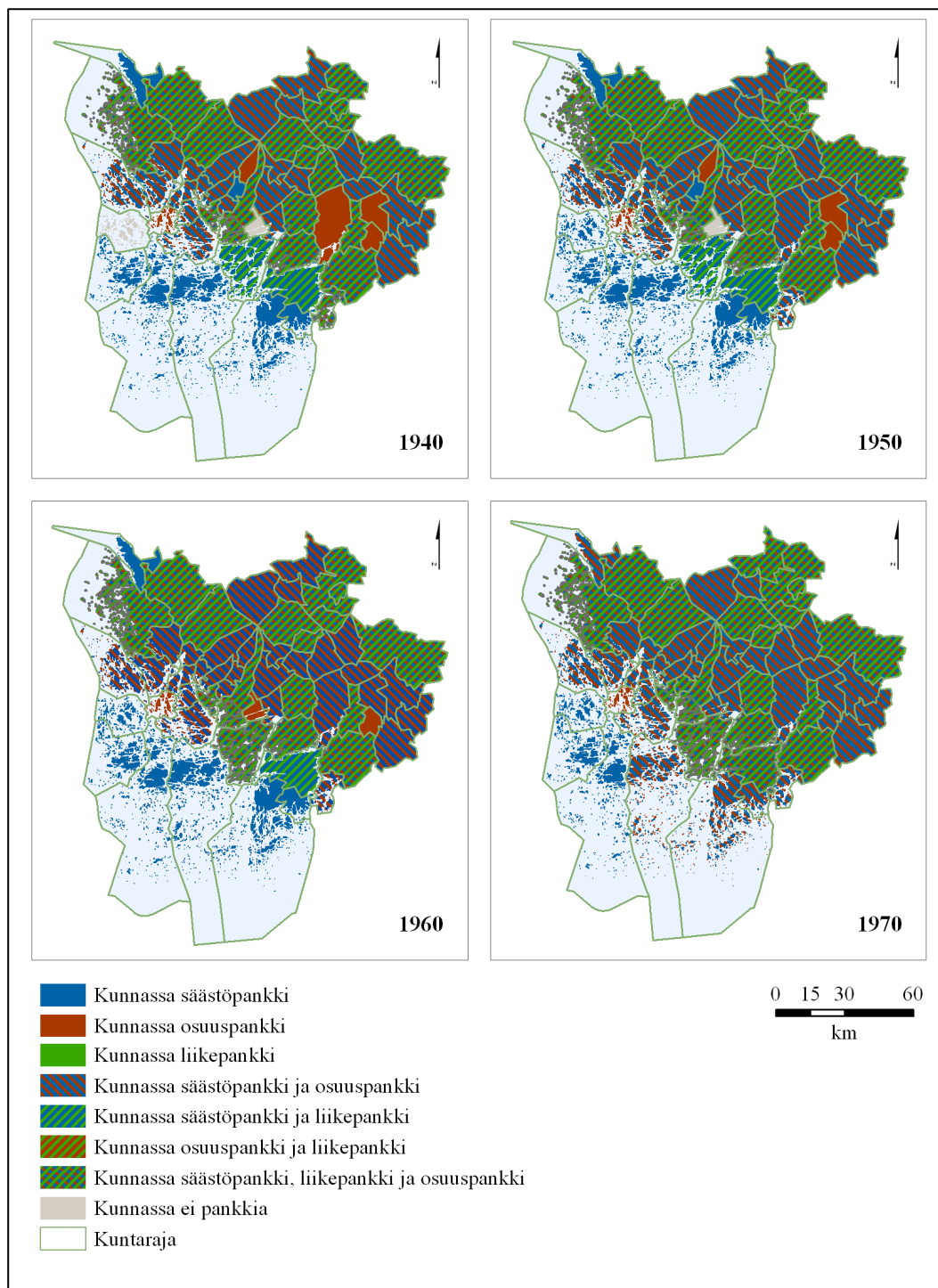
Säästöpankkien määrän hitaahko kasvu maakunnassa jatkui 1920-luvulla, ja ne kattoivat kuta kuinkin yhtä suuren osan maakunnasta kuin osuuskassat; vain yhdeksästä kunnasta puuttui säästöpankki vuoden 1930 alussa. Liikepankkien toimipaikkojen määrä lisääntyi lähes samaan tahtiin kuin 1910-luvulla, sillä niiden määrä melkein kaksinkertaistui 1920-luvun aikana ja ne kattoivat entistä suuremman alueen Varsinais-Suomessa. Jo yli 22:ssä kunnassa oli vähintään yksi liikepankin toimipaikka (kuntajako vuoden 2006 mukainen). Silti liikepankkien toimipaikkoja ei ollut yhdessäkään sellaisessa kunnassa, jossa ei olisi ollut säästöpankin tai osuuskassan toimipaikkaa. Pankkitoiminnan keskittyminen Turkuun jatkui 1920-luvulla, ja vuoden 1930 alussa Turussa oli 19 pankin toimipaikkaa, joista kaksi kolmannesta oli liikepankkien toimipaikkoja. Kaupungissa toimi tuolloin yhdeksän eri liikepankkia. Uusikaupunki oli edelleen toinen pankkitoiminnan keskus, jossa oli 13 pankin toimipaikkaa. Lähes kaksi kolmannesta näistä oli säästöpankkeja tai osuuskassoja, kuten edellisen vuosikymmenen alussa. Muita pankkitoiminnan keskittymiä olivat suuruusjärjestyksessä Loimaa, Perniö, Salo, Pöytyä, Somero, Laitila, Paimio, Vehmaa ja Mynämäki, joissa kaikissa oli vähintään kuusi pankin toimipaikkaa. Tästä joukosta erityisesti Salossa oli paljon liikepankkien toimipaikkoja. Loimaalla, Laitilassa ja Paimiossa taas osuuskassojen suhteellinen osuus oli erityisen suuri. Vuoden 1930 alussa koko maakunnassa osuuskassojen suhteellinen osuus oli 42 prosenttia ja liikepankkien ja säästöpankkien toimipaikkoja oli kumpiakin vajaa kolmannes. Pankkitoimintaa harjoittavien yritysten ja organisaatioiden määrällä mitattuna 1920-luvun alku oli rikasta aikaa. Tilanne muuttui nopeasti 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa, kun yhä useampi liikepankki sekä Varsinais-Suomessa että koko maassa joutui taloudellisiin vaikeuksiin ja fuusioitumisia tapahtui runsaasti (Pipping 1962: 156).

Taloudellisesti vaikean 1930-luvun aikana Varsinais-Suomessa liikepankkien toimipaikkojen määrä puolittui ja osuuskassojen ja säästöpankkien toimipaikkojen määrän kasvu pysähtyi. Liikepankkien toimipaikkojen määrä väheni joka puolella maakuntaa, mukaan lukien pankkitoiminnan suurimmassa keskuksessa Turussa. Silti Turussa, Uudessakaupungissa, Loimaalla ja Salossa liikepankkitoiminta säilyi muuta maakuntaa aktiivisempänä, sillä kaikissa niistä oli kolmen tai useamman liikepankin toimipaikka. Muualla maakunnassa liikepankkien vähentyminen johti siihen, että niissä kunnissa, joissa oli vielä liikepankkitoimintaa, jäljellä oli enää yksi liikepankin toimipaikka (paitsi Paraisilla), joka useimmissa tapauksissa oli Kansallis-Osake-Pankin toimipaikka. Neljästä kunnasta liikepankkien toimipaikat hävisivät kokonaan. Liikepankkien leviäminen ei siis vain pysähtynyt

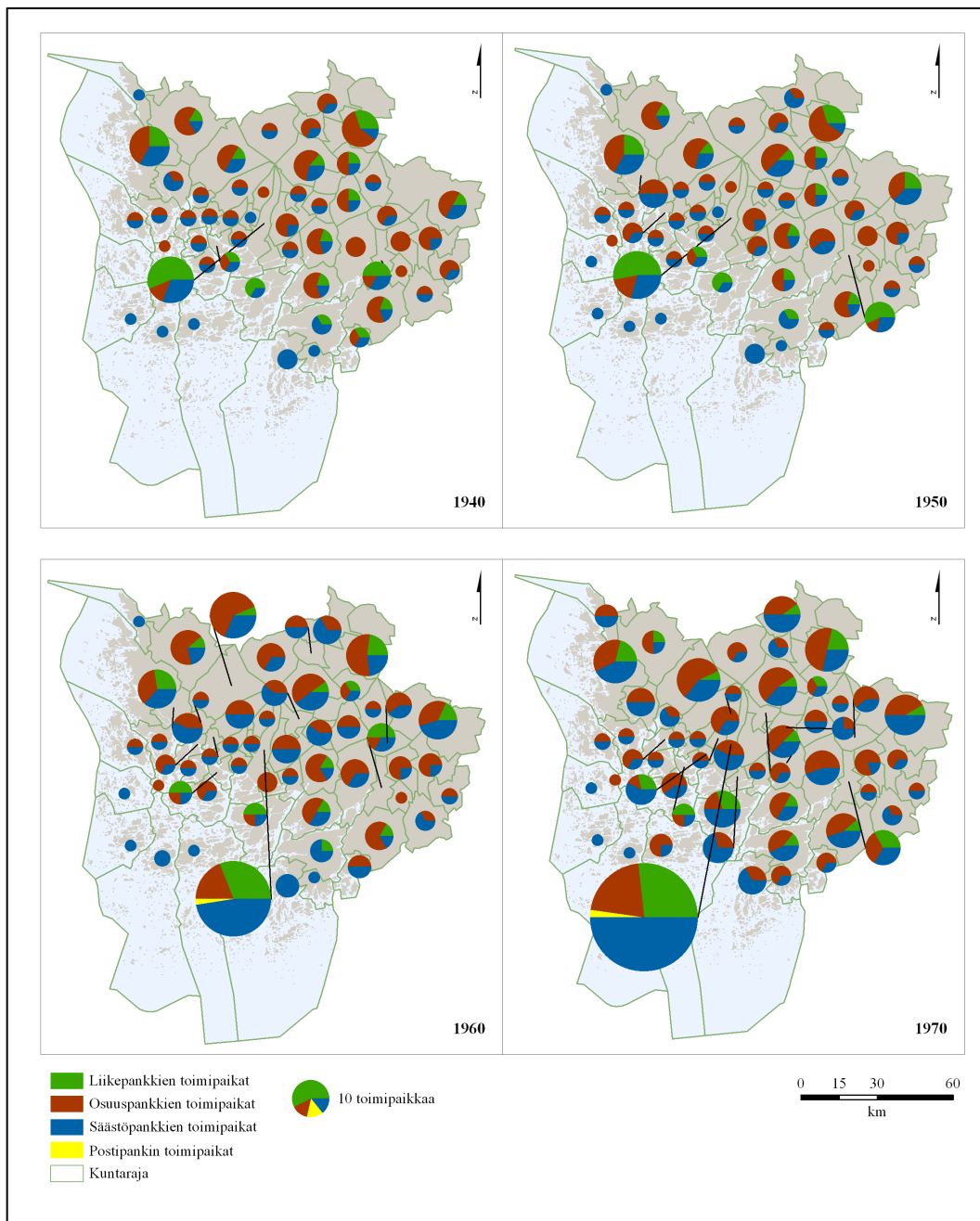
vaan liikepankit vetäytyivät joiltakin alueilta. Säästöpankkiliikkeen kohdalla ei tapahtunut samaa ainakaan kuntatasolla ja osuuskassaliikkeen osalta vetäytymisen tapahtui ainoastaan yhdessä kunnassa, Kaarinassa, kun Kaarinan osuuskassa siirsi toimipaikkansa Turkuun (Rinne 1967: 301). Osuuskassojen lukumäärän kehityksen pysähtyminen liittyy suunnan muutokseen Osuuskassojen Keskuslainarahastossa. Rahoitusta ei ollut riittävästi saatavilla, minkä vuoksi uusien osuuskassojen perustamiseen ei suhtauduttu suopeasti ja joitakin jo toiminnassa olevia osuuskassoja haluttiin yhdistää. Lukumäärän kehitystä hidasti myös se, että sopivien toimihenkilöiden löytäminen osuuskassoihin oli vaikeaa. Samanaikaisesti osuuskassat alkoivat kuitenkin kasvaa ja vahvistua ja pystyivät joskus jopa estämään liikepankin toimipaikan avaamisen paikkakunnalla, kuten Yläneellä ja Koski T.I:ssä kävi. (Rinne 1967: 51–54; Kangasperko 1937: 9; Blomstedt 1978: 197–198.)

Vuonna 1940 Varsinais-Suomessa sijaitsevista pankkien toimipaikoista lähes puolet kuului osuuskassoille, noin kolmasosa säästöpankeille ja vajaa viidesosa liikepankeille (kuvio 13). Pankkiryhmittymien suhteelliset osuudet toimipaikoista pysyivät samanlaisina 1950-luvulle saakka. Tämän jälkeen säästöpankkiryhmittymän toimipaikkojen suhteellinen osuus kasvoi hitaasti vuosikymmenestä toiseen niin, että vuonna 1990 lähes puolet pankkien toimipaikoista Varsinais-Suomessa kuului säästöpankeille. Pankkien toimipaikkojen määrä kertoo toiminnan alueellisesta laajuudesta mutta ei pankkiorganisaatioiden määrästä. Lehtiön (2000: 19–24) mukaan rahoitusmarkkinat keskittyivät voimakkaasti eli rahoitus-toiminta keskittyi yhä harvemmillä pankki- ja muille rahoitusorganisaatioille Suomessa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä, mutta samanaikaisesti pankkien toimipaikkojen määrät lisääntyivät. Etenkin osuuskassoilla ja säästöpankeilla kyseinen ajanjakso oli vilkasta fuusioitumisaikaa. (Lehtiö 2000: 19–24.) Fuusioiden myötä yksittäisten pankkien toiminta-alueet laajentuivat. Varsinais-Suomessa toimi 1940-luvulla Kansallis-Osake-Pankki, Suomen Yhdyspankki, Helsingin Osakepankki, Suomen Käsityöläisosakepankki, Suomen Maatalousosakepankki sekä osuus- ja säästöpankkeja, mutta liikepankeista ainoastaan Kansallis-Osake-Pankki, Suomen Yhdyspankki ja Helsingin Osakepankki jatkoivat toimintaansa 1980-luvulle saakka. Innovaation diffuusioteorian näkökulmasta ajanjakso 1940-luvulta 1980-luvulle ei ole erityisen kiinnostava, koska pankki-toiminta oli jo omaksuttu koko maakunnassa (kuviot 14 ja 15). Uusia pankkeja syntyi erittäin vähän ja painopiste oli olemassa olevien pankkien sivutoimipaikkaverkkojen kasvattamisessa (Blomstedt 1978: 224–225, 268–272). Pankkien palvelumuodot olivat monipuolistuneet 1940-luvulle tultaessa ja sivutoimipaikkojen tarve alkoi kasvaa sodan aiheuttamasta epävakauudesta huolimatta. Sivutoimipaikkojen perustamista saattoi kuitenkin viivyttää se, että niiden perustamiselle ei

saatu lupaa. (Liedon säästöpankki 1955: 16–18; Pyhämaan säästöpankki 1981: 10; Lavonen 2000: 24–27.)

Kuvio 14. Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1940–1970. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

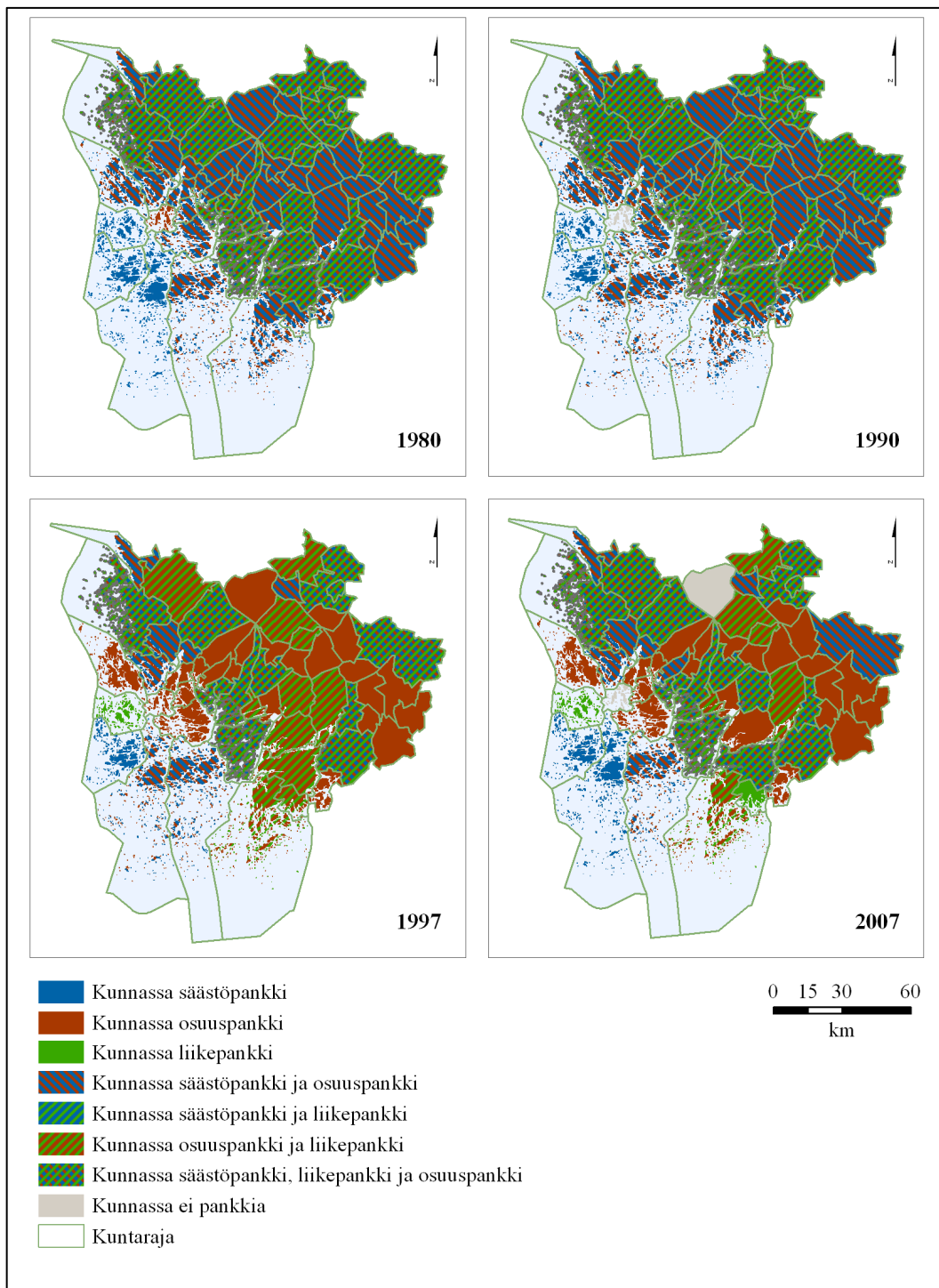
Kuvio 15. Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1940–1970. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

6.3.3 Toimipaikkaverkkojen supistuminen: 1990-luvulta 2000-luvulle

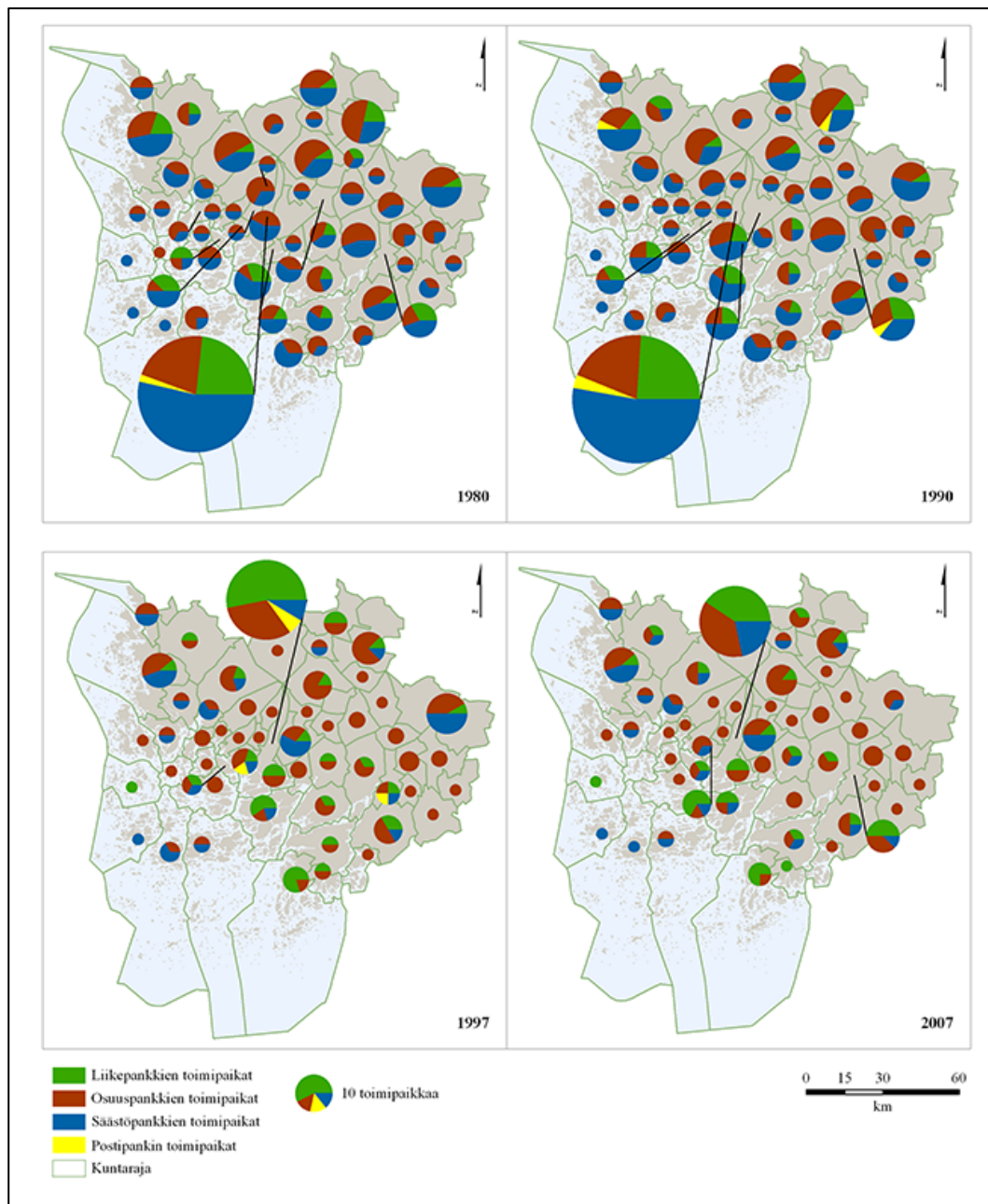
Pankkitoiminnan leviämisprosessiin verraten voidaan lyhyesti tarkastella 1990-luvun alun pankkikriisin jälkeistä aikaa, jolloin toimipaikkaverkkoja supistettiin

nopeasti. Pankkien toimipaikkojen lukumäärä saavutti huippunsa Varsinais-Suomessa 1990-luvun alussa. Lähes kaikissa kunnissa oli vähintään kaksi pankin toimipaikkaa ja useimmissa kunnissa toimi vähintään kaksi eri pankkiorganisaatiotyyppiä (kuviot 16 ja 17). Pankkien toimipaikkoja oli kasautunut etenkin Turkuun, jossa oli 64 säästöpankin toimipaikkaa, 24 osuuspankin toimipaikkaa, 29 liikepankin toimipaikkaa sekä neljä postipankin pelkkään pankkitoimintaan keskittyntä toimipaikkaa. Seuraavaksi suurimmat pankkitoiminnan keskuksat toimipaikkojen määrällä mitattuna olivat Loimaa, Salo ja Uusikaupunki, joissa kussakin oli 14 pankin toimipaikkaa. Suurin vaikutus 1990-luvun alun pankkikriisillä oli säästöpankkiryhmään.

Varsinais-Suomessa säästöpankkien toimipaikoista hävisi 80 prosenttia vuosien 1990 ja 1997 välillä. Samanaikaisesti osuuspankkien toimipaikoista lakkautettiin neljännes, mutta liikepankkien toimipaikoista vain 7 prosenttia. Vähennyksistä huolimatta kaikissa Varsinais-Suomen kunnissa oli vielä tämän jälkeen vähintään yksi pankin toimipaikka. Pankkitarjonta oli joka tapauksessa yksipuolistunut, sillä 26:ssa kunnassa oli ainoastaan joko osuuspankin toimipaikkoja tai liikepankin toimipaikka. Näiden 26:n kunnan joukossa oli kaksi kolmasosaa niistä kunnista, joissa ei ollut yhtään pankin toimipaikkaa vuoden 1900 alussa. Tämä viittaisi siihen, että toimipaikkoja olisi hävinnyt suhteessa enemmän niistä kunnista, joihin säästö- ja liikepankkitoiminta ei levinnyt heti alkuvaiheessa. Toinen havaittava asia on, että pankkitoiminta näyttäisi pysyneen melko monimuotoisena useissa niissä kunnissa, joihin se saapui ensimmäisenä. Nimittäin kahdessa kolmasosassa niistä kunnista, joissa oli jo vuoden 1900 alussa jonkin pankin toimipaikka, oli vuonna 1997 kahden eri pankkiorganisaatiotyypin toimipaikat eli joko liikepankin ja osuuspankin toimipaikka tai osuuspankin ja säästöpankin toimipaikka.

Kuvio 16. Pankkien toimipaikkojen levinneisyys Varsinais-Suomessa vuosina 1980–2007. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

Kuvio 17. Pankkien toimipaikkojen määrä kunnittain Varsinais-Suomessa vuosina 1980–2007. Kuntajako on vuoden 2006 mukainen.

Pankkien toimipaikkojen määrän vähentyminen jatkui Varsinais-Suomessa vielä vuoden 1997 jälkeen. Seuraavan kymmenen vuoden aikana liikepankkien toimipaikkojen määrä väheni lähes viidenneksellä ja osuuspankkien kymmeneksellä. Säästöpankkien toimipaikkojen määrä sen sijaan lisääntyi lähes kuudella prosentilla. Huolimatta liikepankkien toimipaikkojen määrän melko runsaasta vähentymisestä ainoastaan kaksi kuntaa menetti viimeiset liikepankin toimipaikkansa

vuosien 1997 ja 2007 välillä. Määrällisesti suurin vähentyminen tapahtui Turussa, jossa lakkautettiin 10 liikepankin toimipaikkaa. Tämä on yli kaksinkertainen määrä verrattuna vuosien 1990 ja 1997 välillä tehtyihin liikepankkien toimipaikkojen lakkauttamisiin Turussa. Osuuspankkitoiminta loppui kokonaan neljästä kunnasta, joista kolme oli saaristokuntia. Osuuspankkitoiminta levittäytyi Varsinais-Suomessa melko myöhäisessä vaiheessa saaristoon, mikä on saattanut osaltaan vaikuttaa toimipaikkojen lakkauttamiseen. Samanaikaisesti kuin liikepankkien ja osuuspankkien alueellinen levinneisyys kuntatasolla tarkasteltuna hieman supistui, säästöpankkitoiminnan alueellinen kattavuus lisääntyi vuosien 1997 ja 2007 välillä. Neljä kuntaa sai pienen tauon jälkeen uudestaan säästöpankin toimipaikan. Levittäytyminen oli siis alkanut uudestaan. Mielenkiintoinen yksityiskohta on pankkitoiminnan hiipuminen Somerolla. Vuosien 1997 ja 2007 välillä kyseisessä kunnassa lakkautettiin kaikkien eri pankkiorganisaatiotyyppien toimipaikkoja yhteensä yhdeksän.

6.4 Osasynteesi

Olen tarkastellut pankkitoiminnan leviämistä tarjonnan näkökulmasta, jossa painotus on ollut innovaation alueellisen diffuusion ensimmäisessä vaiheessa eli pankkipalveluja jakelevien toimipaikkojen syntymisessä. Pankkitoimintaa muodostui Suomessa 1800-luvun alussa ensin Turkuun ja Helsinkiin, minkä jälkeen se alkoi levitä muualle maahan. Varsinais-Suomessa pankkitoiminta keskittyi ensimmäiset vuosikymmenet maakunnan keskukseen, Turkuun, ja uusia pankkeja alettiin avata vasta 1860-luvulla muualle maakuntaan. Tässä tutkimuksessa saadut tulokset viittaavat siihen, että pankkitoiminnan leviäminen Varsinais-Suomessa on noudattanut vain vähäisessä määrin maantieteen klassisissa diffuusiitutkimuksissa löydettyjä säännönmukaisuuksia. Innovaatio, organisoitu pankkitoiminta, syntyi ensin maakunnan tärkeimpään keskukseen Turkuun, jonka vaikutusalue oli ilmeisen laaja, ja hierarkkisen diffuusion periaatetta noudattaen se levisi seuraavaksi Uuteenkaupunkiin. Maakunnan ensimmäisten pankkien, säästöpankkien, leviämisessä ei ole havaittavissa tämän jälkeen kuitenkaan mitään erityistä alueellista mallia. Ensimmäiset liikepankkien toimipaikat avattiin säästöpankkien tavoin Turkuun ja sen jälkeen hierarkkista diffuusiota noudattaen Uuteenkaupunkiin ja Saloon, mutta kuten säästöpankkien tapauksessa, alun jälkeisessä kehityksessä ei ole nähtävissä selkeää alueellista mallia tässä tutkimuksessa käytetyn aineiston ja analyysin perusteella. Tulosten perusteella osuuskassatoiminnan leviäminen taas ei näyttäisi missään vaiheessa edenneen perinteisen innovaation alueellisen diffuusioteorian oletusten mukaisesti.

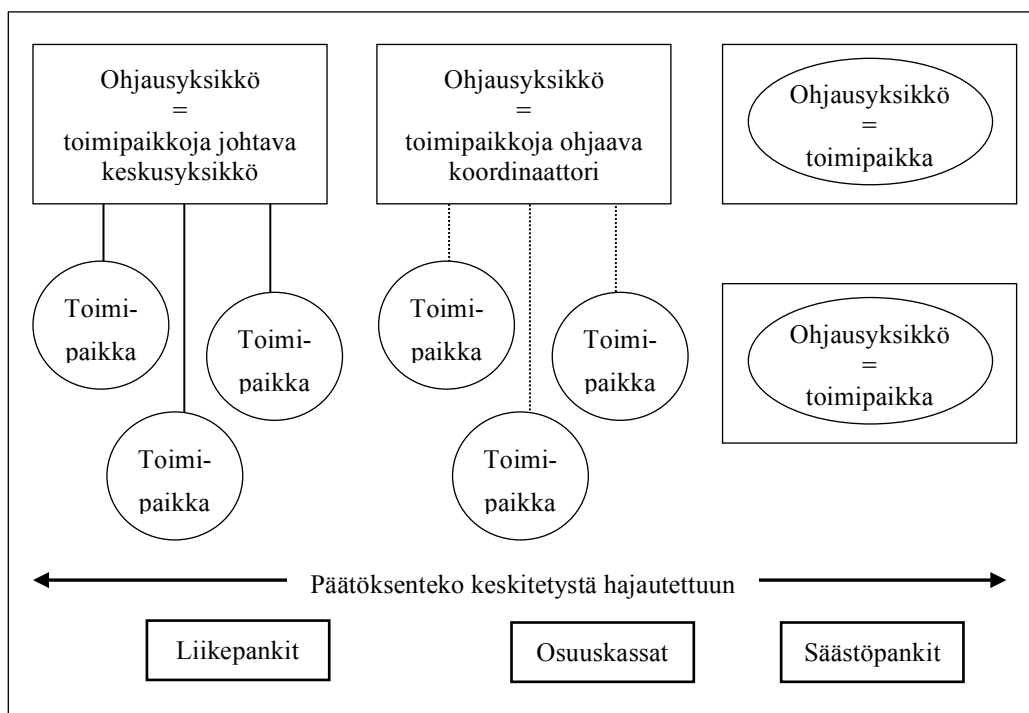

Tehdyn analyysin perusteella ei voida kuitenkaan täysin sulkea pois sitä mahdollisuutta, että organisoidun pankkitoiminnan leviäminen olisi noudattanut maantieteen klassisissa innovaation diffuusiotutkimuksissa havaittuja säännönmukaisuuksia. Varsinais-Suomi saattaa olla esimerkiksi liian pieni alue hierarkkisen diffuusion havaitsemiseen. Lisäksi vuoden 2006 kuntajakoon perustuvat kartat eivät sovellu parhaalla mahdollisella tavalla toimipaikka-aineiston käsittelyyn, koska ne eivät kuvaa 1800-luvun ja 1900-luvun alun yhdyskuntarakennetta. Olen pyrkinyt ottamaan tämän huomioon tulosten tulkinnassa, mutta en ole pystynyt täysin ratkaisemaan tätä pitkän ajallisen kehityskaaren tarkasteluun liittyvää haastetta, joka alueellisen analyysiyksikön valintaan liittyy.

Toimipaikkojen määrällisen kehityksen tarkastelua täydentäneet pankkien ja kuntien historiikeistä saadut tiedot osoittavat, miten monet tekijät ovat olleet yhteydessä pankkitoiminnan leviämiseen Varsinais-Suomessa. Pankkitoiminnan leviämisen alkuvaiheessa tietyt, paikalliset ihmiset olivat aktiivisia ja aloitteellisia pankkitoiminnan käynnistämisessä ja tällä oli todennäköisesti suuri vaikutus siihen, mihin pankkien toimipaikkoja avattiin. Analyysissä hyödynnetyt kirjalliset aineistot viittaavat siihen, että pankkitoiminnan käynnistymiseen ja leviämiseen vaikuttivat myös lukuisat toimintaympäristöön liittyvät tekijät, kuten väestön rakenne, taloudellinen kehitys ja poliittinen kehitys. Epävakaat ja kehittymättömät raho-olot ja poliittiset tekijät hidastivat pankkitoiminnan kehittymistä 1800-luvun alkupuolella koko Suomessa. Säästöpankkitoiminnasta saadut hyvät kokemukset ja hallinnon asenteen muuttuminen kannustavaksi 1870-luvulla näyttäisi vaikuttaneen siihen, että säästöpankkeja alettiin avata aiempaa nopeampaan tahtiin. Leviämistä edesauttoi lisäksi alkupääomien aiempaa parempi saatavuus, kun viina-vero-rahast tulivat kuntien käyttöön ja talouskasvu nopeutui. Analyysissä käytettyjen kirjallisten lähteiden perusteella osuuskassojen tapauksessa valtiolta saaduilla pääomilla oli keskeinen merkitys osuuskassatoiminnan leviämässä eri vaiheissa 1900-luvun alkupuolella. Kielipoliittiset seikat taas vaikuttivat pankkien perustamiseen 1800-luvun lopulla.

Pankkitoiminnan leviämässä Varsinais-Suomessa pankkiorganisaatioiden päätoimintakorakenteella oli tärkeä rooli (kuviot 18). Säästöpankkien perustaminen tapahtui melko itsenäisesti ja pääasiassa paikallisin voimin, sillä niiden perustamista ja sijoittamista ei ohjattu keskusyksiköstä. Osuuskassoja taas perustettiin Pellervo-Seuran neuvojan avustuksella ja ohjauksessa pääasiassa maaseudulle. Liikepankkien toimipaikkojen avaamista kontrolloitiin päätoimipaikoista käsin. Osin poliittisten päätösten johdosta ensimmäinen liikepankki Suomessa oli valtakunnallinen eikä maakunnallinen, millä oli vaikutusta liikepankkien toimipaikkaverkkojen muotoutumiseen. Oletettavasti myöhemmin perustettujen maakunnal-

listen pankkien mahdollisuudet kerätä pääomia olivat heikkomat kuin jo jonkin aikaa toimineen valtakunnallisen pankin.

Kuvio 18. Päätöksentekorakenne Brownia (1981) mukaillen eri pankkiorganisaatiotyypeissä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa Suomessa.

Päätöksentekorakenne vaikutti siihen, että säästöpankkitoiminnan alueellinen leviäminen oli pitkä ja polveileva prosessi. Alueellista rakennetta ei suoraan ohjattu ylhäältä käsin, vaikka aluehallinto kannustikin kuntia säästöpankkien perustamiseen. Voimakkain vaikutus säästöpankkien alueelliseen rakenteeseen oli ajatuksella, että säästöpankin toiminta-alueen tulisi olla kunta. Osuuskassojen perustamista koordinoitiin säästöpankkeja voimakkaammin, sillä Pellervo-Seura teki järjestelmällistä valistustyötä maakunnassa ja avusti osuuskassojen perustamisessa johtavana ajatuksena luoda osuuskassoja, joiden toiminta-alueena oli ihanteellisesti kylä. Osuuskassoja perustettiin nopeammassa tahdissa kuin säästöpankkeja ja niiden toiminta-alue oli keskimäärin pienempi kuin säästöpankeilla. Liikepankeilla päätöksenteko oli keskitetyintä ja niiden toimipaikkojen sijoittelua ohjasi kunkin liikepankin strategia. Esimerkiksi Yhdyspankin strategiana oli avata toimipaikkoja vain kaupunkeihin, ja tämä näkyi Yhdyspankin alueellisessa rakenteessa. Toisaalta kaikilla liikepankeilla ei ollut aluksi voimakasta johtoajatusta siitä, mihin toimipaikkoja pitäisi perustaa ja tällöin paikalliset toimijat pystyivät vaikuttamaan liikepankin toimipaikkaverkon kehittämiseen. Tämä näkyi muun muassa Kansallis-Osake-Pankin toimipaikkaverkon rakenteessa.

Saadut tulokset viittaavat siihen, että organisoidun pankkitoiminnan kehittymiseen ja leviämiseen Varsinais-Suomessa ovat vaikuttaneet ainakin kolme tekijää: toimintaympäristön kehitys, paikallinen aktiivinen ja aloitteellinen toiminta sekä se, miten pankkien ja niiden toimipaikkojen perustamista on ohjattu. Pankkien ja kuntien historiikit antavat lukuisia esimerkkejä ympäristön muutosten, kuten poliittisen ja taloudellisen ympäristön, vaikutuksesta pankkitoiminnan leviämiseen ja toisaalta supistumiseen. Samanaikaisesti paikallisella aktiivisuudella on ollut tärkeä rooli siinä, mille alueille on syntynyt vahvaa pankkitoimintaa. Käytössä olleen aineiston ja analyysin perusteella on vaikeaa löytää mitään erityistä alueellista mallia, jonka mukaan pankkitoiminta olisi levittäytynyt. Kuitenkin eri tavalla organisoidut pankkien ja niiden toimipaikkojen perustamiset eri pankkiorganisaatiotyypeissä ovat synnyttäneet erilaisia leviämisprosesseja ja alueellisia rakenteita Varsinais-Suomeen. Nämä prosessit ovat olleet synnyttämässä nykyistä pankkitoiminnan alueellista rakennetta. Paikallisuuteen nojautuvat osuuspankit (entiset osuuskassat) toimivat edelleen lähes koko maakunnassa laajemmalla toimipaikkaverkolla kuin liikepankit. Osuuspankkien lailla paikallisuutta korostavat säästöpankit ovat alkaneet uudelleen levittäytyä maakuntaan sen 1990-luvun alun kriisin jälkeen, joka pienensi niiden alueellista kattavuutta. Pankkien toimipaikkaverkot ovat säilyneet melko laajoina ehkä osittain siitä syystä, että niiden ajatellaan toimivan markkinoilletuloesteenä.

7 PANKKIEN TOIMIPAikkojen JA TOIMIPAIKKAVERKKOJEN KEHITTÄMINEN 1980-LUVULTA 2000-LUVULLE

7.1 Asiantuntijahaastattelut

Tässä analyysissä tarkoitukseni on tarkastella sitä, miten Varsinais-Suomessa toimivat pankit ovat kehittäneet toimipaikkaverkkojaan 1980-luvulta 2000-luvulle, ja etenkin sitä, miten pankkien toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet tähän. Analyysi perustuu asiantuntijahaastatteluihin. Tavoitteenani ei ole testata suoraan mitään hypoteeseja, mutta haastattelut perustuvat pitkälti kirjallisuudesta nousseisiin teemoihin. Analyysi lähtee siitä oletuksesta, että Varsinais-Suomessa toimivien pankkien yhtenä päätavoitteena on ollut taloudellisesti kannattava liiketoiminta ja että pyrkimys taloudelliseen kannattavuuteen on vaikuttanut pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämiseen. Minulla oli ennen haastatteluja useita ennako-oletuksia. Ensinnäkin ajattelin, että säästö- ja osuuspankeilla saattaisi olla erilainen näkemys toimipaikkaverkon kehittämiseen kuin liikepankeilla. Tämän vuoksi valitsin haastateltaviksi asiantuntijoita kaikista näistä pankkiorganisaatiotyypeistä. Arvelin myös, että kuntarajoilla, brandilla ja imagoilla saattaisi olla vaikutusta toimipaikkojen sijoittamiseen, vaikka nämä eivät nousseet vahvasti esille kirjallisuuskatsauksessa.

Haastatteluja varten määrittelin alunperin tarkasteltavaksi ajanjaksoksi vuodet 1983–2007. Ajatus ajanjakson loppumisesta vuoteen 2007 perustui siihen, että tarkasteluni muissa tämän tutkimuksen analyyseissa päättyy kyseiseen vuoteen. Päädyin kuitenkin siirtämään ajanjakson lopetuksen vuoteen 2011, jonka lopussa haastattelut tehtiin, koska useat haastateltavat olivat työskennelleet pankissa myös vuoden 2007 jälkeen ja koska heidän olisi voinut olla vaikeaa erottaa tapahtumia ennen ja jälkeen vuoden 2007. Siten tässä analyysissä tarkastelu ulottuu pidemmälle kuin muissa analyyseissa. Aloitusvuoden valinta perustuu siihen, että rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen Suomessa alkoi vuonna 1983, josta lähtien pankit ovat toimineet merkittävästi erilaisessa toimintaympäristössä kuin sitä edeltävinä vuosikymmeninä. Aloitusvuoden valinta ei kuitenkaan ollut täysin onnistunut, sillä useat haastateltavat assosioivat 1980-luvun voimakkaasti sääntelyn aikaan. Aloitusvuosi olisi ehkä kannattanut sijoittaa 1980-luvun loppupuoliskolle, jolloin se olisi paremmin liitetty rahoitusmarkkinoiden vapauttamiseen. Eräs haastateltava totesi vuonna 1986 tapahtuneiden antolainauksen keskikorkosääntelystä luo-

pumisen ja yritysten ulkomaisen lainanoton sallimisen olleen merkittävimmät askeleet rahoitusmarkkinoiden vapauttamisessa.

Haastattelujen avulla olen kerännyt tietoa siitä, miten toimipaikkaverkkoja on kehitetty pankeissa sekä siitä, mitkä tekijät ovat vaikuttaneet toimipaikkojen sijoittamiseen. Olen erityisesti pyrkinyt saamaan haastateltavilta näkemyksiä siitä, miten toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet toimipaikkaverkon kehittämiseen. Lisäksi olen haastatteluissa selvittänyt pankin toimipaikan roolin muutosta. Roolilla tarkoitan sitä, millainen tehtävä toimipaikalla on pankin toiminnassa ja erityisesti asiakaspalvelussa ja mitä pankissa uskotaan toimipaikassa tarjottavien palvelujen avulla saavutettavan. Se, millainen rooli toimipaikalla on, vaikuttaa siihen, miten toimipaikkaverkkoa kehitetään. Jos ajatellaan esimerkiksi, että toimipaikan tärkein tehtävä olisi palvella pieniä yrityksiä, toimipaikka kannattaisi sijoittaa paikkaan, jossa se pystyy parhaiten toteuttamaan tätä tehtävää.

Haastatteluaineisto koostuu 11 asiantuntijahaastattelusta Varsinais-Suomessa ja pääkaupunkiseudulla. Haastatteluissa painopiste on ollut Varsinais-Suomen tarkastelussa, mutta etenkin liikepankkien osalta toimipaikkaverkon kehittämistä on tehty valtakunnallisesti, minkä vuoksi haastateltavia on myös pääkaupunkiseudulta. Ylipäänsä haastatteluissa aivan tarkka alueellinen raja ei ole ollut mahdollista, sillä liikepankkien käyttämät aluejaot ovat hieman vaihdelleet eri aikoina eikä Varsinais-Suomi maakuntana ole ollut erillinen kehittämisen alue 1980-luvulla tai sen jälkeisenä aikana. Tämän lisäksi suurin osa haastateltavista on jossain vaiheessa uraansa työskennellyt Varsinais-Suomen ulkopuolella, mikä vaikuttaa heidän näkemyksiinsä.

Kaikki haastateltavat ovat olleet tekemisissä toimipaikkaverkon kehittämisen kanssa ja useimmat heistä ovat olleet tekemässä päätöksiä toimipaikkojen avaamisista, sulkemisista ja siirtämisistä. On kuitenkin otettava huomioon, että tarkasteltava ajanjakso on pitkä ja että useat haastateltavat eivät ole olleet samanlaisissa johtotehtävissä 1980-luvulla kuin 2000-luvulla. Heidän näkökulmansa toimipaikkaverkon kehittämiseen on siis voinut olla hieman erilainen eri aikoina. Pitkä ajanjakso aiheuttaa myös sen ongelman, että haastateltavat ovat saattaneet unohtaa asioita ja mahdollisesti muistavat joitakin asioita väärin. Näitä ongelmia ei voida välttää, jos pitkän aikavälin muutosta tutkitaan haastattelujen avulla. Olen ottanut tämän huomioon siten, että olen haastatteluissa pyrkinyt pysymään melko yleisellä tasolla enkä ole pyytännyt esimerkiksi yksityiskohtaisia kuvauksia toimipaikkojen avaamisista tai sulkemisista. Haastattelut ovat ensisijaisesti kuvauksia pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämisen muutoksesta nykyisyyden valossa.

Tutkimukseen valitsemistani haastateltavista kuusi on löytynyt siten, että olen tutustunut pankin organisaatorakenteisiin ja etsinyt sopivassa asemassa työskentelevän ihmisen haastattelua varten. Yksi on valikoitunut mukaan siten, että pankin sisällä on pyynnöstäni etsitty sopiva henkilö haastattelua varten. Kaksi on löytynyt muiden haastateltavien suosittelemina ja kahta haastateltavista olin haastatellut jo pro gradu -työtäni varten. Pyrkimyksenäni on ollut löytää haastateltavia kaikista pankkiorganisaatiotyypeistä siten, että saisin näkemyksiä koko tarkasteltavalta ajanjaksolta ja eri puolilta Varsinais-Suomea. Haastattelemistani ihmisistä viisi työskentelee tai on työskennellyt liikepankeissa, kaksi säästöpankeissa ja neljä osuuspankeissa.

Haastatteluissa painottuu niin sanotusti kaupunkilainen näkökulma, sillä harvalla maaseutupankilla on useammasta kuin kahdesta toimipaikasta koostuvaa toimipaikkaverkkoa ja fuusiot ovat vähentäneet niiden pankkien määrää, joiden päätoimipaikka on maaseudulla. En käyttänyt haastatteluissa maaseutu-kaupunkijakoa, koska näiden alueiden määrittely on vaikeaa ja koska haastateltavilla olisi saattanut olla erilainen käsitys siitä, mikä on maaseutua ja mikä kaupunkia kuin tutkijalla. Yksi haastatteluista koskee vain 2000-lukua ja yksi haastattelu pääosin 80-lukua. Muissa haastatteluissa on käyty läpi koko ajanjakso. Osalla haastateltavista näkökulma on 2011 vuoteen saakka ja osalla 2000-luvun tarkastelu päättyy joitakin vuosia aiemmin.

Olen lähettänyt haastateltaville ennen haastattelua taustamateriaaliksi lyhyen johdannon aiheeseen, haastattelun teemat (liite 4) ja tutkimusta varten tekemiäni pankkien toimipaikkaverkkojen kehitystä kuvaavia karttoja ja diagrammeja. Tein haastattelut marraskuussa 2011 kolmen viikon ajanjakson aikana. Haastattelut kestivät yhdestä kahteen tuntiin ja niiden kulku vaihteli hieman. Osa haastateltavista aloitti mieluiten puhumalla 80-luvusta, kun taas osa aloitti 2000-luvusta. Ensimmäinen teema eli (sivu)toimipaikan tehtävät ja rooli käytiin yleensä läpi ennen siirtymistä toiseen teemaan eli toimipaikkaverkon kehittämiseen, joskin teemat menivät osin päällekkäin. Tavoitteenani oli antaa haastateltavien puhua mahdollisimman vapaasti, mistä johtui, että erityisesti alateemat käytiin jokaisessa haastattelussa läpi hieman eri järjestyksessä. Kirjallisuudesta nousevat haastateliteemat olen kuvannut tiivistetysti haastateltaville lähettämässäni haastattelu-rungossa (liite 4).

Haastatteluihin perustuvassa analyysissä tarkasteltava ajanjakso on pitkä, ja olen jakanut sen haastatteluja varten kolmeen osaan pankkisektorilla tapahtuneiden suurimpien muutosten perusteella. Ensimmäinen ajanjakso on '2000-luku' (vuodet 2000–2011), jota on leimannut etenkin verkkopankkipalvelujen käytön yleis-

tyminen. Toinen ajanjakso on '1990-luku' (vuodet 1991–1999), joka muistetaan erityisesti pankkikriisistä ja lukuisista pankkifuusioista. Kolmas ajanjakso on '1980-luku' (vuodet 1983–1990), jota on leimannut etenkin rahoitusmarkkinoiden vapautuminen. Etukäteen tehty jaksotus on siinä mielessä haasteellinen, että haastateltavilla voi olla täysin erilainen tapa jaksottaa aikaa. Tiedustelin niiltä haastateltavilta, jotka vastasivat koko tarkasteltavaa ajanjaksoa koskeviin kysymyksiin, mitä mieltä he olivat tekemästani jaksotuksesta. Jokainen haastateltava piti jaksotusta hyvin pitkälti heidän omia näkemyksiään vastaavana. Eniten pohdintaa aiheutti 1980-luku, jonka rajauksen onnistumisesta kaikki eivät olleet aivan varmoja. Koska haastateltavat pitivät jaksotusta pääosin hyvänä, kaikissa haastatteluissa päättydyttiin tässä ennalta määritellyssä kolmijaossa.

Haastattelujen analyysissä ennalta määritelty ajanjakson jakaminen kolmeen kyseenalaistui. Vaikka haastateltavat olivat vastanneet kysymyksiin tämän kolmijaon perusteella, käytännössä useimmat haastateltavat analysoivat toimipaikan tehtävissä ja roolissa sekä toimipaikkaverkon kehittämisessä tapahtuneita muutoksia erilaiseen aikajakoon perustuen. Ensinnäkin haastateltavat jakoivat ajanjakson kahteen osaan; ennen ja jälkeen pankkikriisin. Pankkikriisi oli vedenjakaja, joka vaikuttaa muuttaneen pankkitoimialaa merkittävästi. Siihen viitattiin haastatteluissa hyvin usein. Pankkikriisiä edeltänyt aika 1980-luvulla taas jakautui useimpien haastateltavien mielessä kahteen, mutta ei niin selkeästi erilliseen vaiheeseen: sääntelyn aikaan ja sääntelyn purkamista seuranneeseen kiihkeään kasvun aikaan. Pankkikriisin jälkeinen aika taas jakaantui jälleen kahteen: kriisistä selviytymisen kauteen ja sen jälkeiseen aikaan. Kuten 1980-lukua koskeva kahtiajako, myös tämä oli liukuva. Osa haastateltavista sijoitti ajatuksissaan jaon 1990-luvun puoliväliin ja osa vasta 2000-luvun alkuun.

Aikajaon lisäksi haastatteluissa oli toinen osin epäonnistunut kysymyksenasettelu. Tiedustelin vastaajilta, voidaanko toimipaikkojen sanoa muodostavan palvelutasoon ja palveluvalikoimaan perustuen hierarkian. Hierarkia-sana oli kuitenkin huono valinta, sillä useat haastateltavat kokivat, että alempana hierarkiassa olevien toimipaikkojen oletettiin tällöin olevan jollain tavalla alisteisia ylempänä hierarkiassa oleville. Vaikka osa haastateltavista tunnisti jonkinlaisen hierarkian olemassolon etenkin 2000-luvulla, osa näki toimipaikkojen olevan vain osaa misaloiltaan erilaisia, mutta niiden ei katsottu muodostavan hierarkiaa.

Haastateltavat eivät pitäneet Varsinais-Suomea erityisenä, muusta maasta poikkeavana alueena pankkien toimipaikkaverkkojen kehittämisessä. Osa haastateltavista totesi, että ennen pankkikriisiä säästöpankit olivat keskimääräistä vahvemmin läsnä Varsinais-Suomessa ja että kuntarakenteen takia Varsinais-Suomessa

oli keskimääräistä enemmän pankkien toimipaikkoja. Muilta osin pankkitoiminnan ja pankkien toimipaikkaverkkojen nähtiin kehittyneen samalla tavalla kuin muualla Suomessa. Haastateltavat tekivät kuitenkin usein jaon kaupungin ja maaseudun välille miettiessään toimipaikan roolia tai toimipaikkaverkon kehittämistä, vaikka haastattelukysymyksissä en käyttänyt kyseistä jakoa alueiden määrittelyongelmien takia. Maaseutu tuli esille esimerkiksi toimipaikan lakkauttamista hidastavista tai estävistä tekijöistä keskustellessa. Yleisesti ottaen haastateltavat olivat sitä mieltä, että tällaisia tekijöitä ei juuri ole, mutta jotkin maaseudun toimipaikat otettiin esimerkiksi tapauksista, joissa toimipaikan lakkauttaminen on hidastunut voimakkaan paikallisen vastustuksen takia. Toinen yhteys, jossa maaseutuun usein viitattiin, oli puhuttaessa alueen ominaisuuksien vaikutuksesta toimipaikan rooliin ja tehtäviin. Tällöin nostettiin esimerkiksi maaseudulla toimivat pankin toimipaikat. Todettiin, että maatalousvaltaisissa kunnissa toimipaikassa tarvittiin maatalouteen liittyvää erityisosaamista. Muutama haastateltava erotteli maaseudun ja kaupungin myös miettiessään 1990-luvun alussa tehtyjä toimipaikkojen lakkauttamisia. Lisäksi toimipaikkojen erikoistumiseen liittyen muutama haastateltava totesi, että erikoistuminen oli mahdollista vain kaupungeissa, joissa on monta toimipaikkaa, ei maaseudulla.

Haastateltavilla on ollut mahdollisuus tutustua ensimmäiseen versioon analyysistä ja antaa siitä kommentteja. Haastateltavien yksityisyyttä on suojeltu välttämällä suorien lainauksien käyttöä. Suorien lainauksien käytön välttäminen johtuu pääosin siitä, että haastatteluissa on sivuttu liikesalaisuuden piiriin kuuluvia asioita. Kun yksittäisen pankin näkemykset eivät käy ilmi analyysistä, haastateltavat ovat voineet puhua asioista vapaasti. Suomalaiset pankkimarkkinat ovat pienet ja yksittäisen haastateltavan tunnistaminen olisi mahdollista puhutavan perusteella.

7.2 Pankin toimipaikan rooli ja tehtävät

Haastateltavien joukossa vallitsi yksimielisyys siitä, että toimipaikkaverkko on palvellut ensisijaisesti henkilöasiakkaita ainakin 1980-luvulta lähtien, sillä yritysten palvelujen keskittäminen oli pitkällä jo 1980-luvulla. Yritysten asiat oli haastateltavien mukaan keskitetty yhteen tai muutamaaan toimipaikkaan, koska yritysten uskottiin arvostavan enemmän hyvää osaamista kuin toimipaikan läheisyyttä. Parasta osaamista ja palvelua uskottiin voitavan tarjota, kun toiminta keskitetään. Yrityskoon kuitenkin nähtiin vaikuttavan siihen, miten yritys asioi pankissa. Pääasiassa henkilöasiakkaita varten olevan toimipaikkaverkon miellettiin palvelevan henkilöasiakkaiden lisäksi pieniä yrityksiä. Usea haastateltava taas mainitsi, että etenkin suurten yritysten asioita hoidettiin yleensä siten, että pankin edustaja kävi

itse yrityksessä. Tämä nähtiin sekä asiakaspalveluna että hyvänä tapana tutustua yrityksen toimintaan. Toimipaikkaverkko ei siten suuryritysten asiakaspalvelun näkökulmasta ollut kovin merkityksellinen. Suomalaisissa pankeissa oli ajatuksellisesti samankaltainen jako yrityksiä ja henkilöasiakkaita palveleviin erillisiin toimipaikkaverkkoihin kuin Sokolin (2007) tutkimissa irlantilaisissa pankeissa.

Ennen pankkikriisiä 1980-luvulla pankkien toimipaikkaverkot olivat tiheitä ja toimipaikat keskenään hyvin samankaltaisia. Haastateltavat olivat yksimielisiä siitä, että erikoistumista oli hyvin vähän ja että lähes kaikista toimipaikoista sai samat palvelut. Palveluvalikoima pankeissa oli yleisesti ottaen melko kapea, joten erikoistumismahdollisuuksia ei ollut paljon. Haastateltavat näkivät, että tilanne oli pitkälti sääntelyn synnyttämä mutta johtui myös siitä, että useimmilla suomalaisilla ei tuohon aikaan ollut mittavaa varallisuutta, minkä vuoksi varallisuudenhoitopalveluja tarjottiin melko vähän. Toiminnan painopiste oli lainojen ja niin sanottujen rutiinipalvelujen, joihin luettiin muun muassa laskujen maksu, tilisiirrot sekä rahan talletukset ja nostot, tarjoamisessa. Useat haastateltavat kuvasivat toimipaikassa tehtävää työtä sanoilla 'virastomainen' tai 'passiivinen käytettävissä olo'. Pankki oli rahalaitos eikä myyntiorganisaatio, kuten eräs haastateltava asian ilmaisi. Pankkivirkailijoilta odotettiin luotettavuutta, rauhallisuutta ja asiallisuutta. Heidän tehtävänsä oli tarjota edellä kuvattuja rutiinipalveluja pankin asiakkaille, kun asiakkaat tarvitsivat niitä, eikä aktiivista tuotteiden ja palvelujen myyntiä odotettu pankkivirkailijoilta. Haastateltavien mukaan käytännössä jokaista toimipaikkaa pidettiin kannattavana korkosääntelyn takia, ja tämä ajattelu jatkui pitkälle 1980-luvulle. Ennen rahoitusmarkkinoiden vapauttamista pankeille jäi nimittäin korkosääntelyn vuoksi lähes automaattisesti tietty marginaali, jonka avulla voitiin ylläpitää laajaa toimipaikkaverkkoa.

Toimipaikalle ei haastattelujen perusteella rakennu yhtä selvää profiilia 1990-luvulle kuin 1980-luvulle. Useat haastateltavat olivat sitä mieltä, että 1990-luku oli toimipaikan tehtävien ja roolin kehityksessä murrosaikaa. Vielä 1980-luvulla vallinnut 'virastomaisuus' pankeissa alkoi muuttua 1990-luvun aikana. Pankkien tuotevalikoima monipuolistui ja myynnin kehittymistä alettiin seurata hyvin vahvasti. Useat haastateltavat käyttivät pankista nimitystä myyntiorganisaatio. Kannattavuuden ja tehokkuuden parantamiseen kiinnitettiin huomattavasti enemmän huomiota kuin 1980-luvulla. Rutiinipalvelujen tarjoaminen toimipaikoissa oli edelleen merkittävässä roolissa etenkin 1990-luvun alkupuolella, mutta osana tehokkuuden parantamista rutiinipalveluita pyrittiin ensin siirtämään automaateille ja 1990-luvun loppupuoliskolla verkkopankkiin internettiin. Toimipaikat olivat pitkälti toistensa kaltaisia, kuten 1980-luvullakin, mutta jonkinlainen erikoistuminen alkoi jo 1990-luvulla, kun osa pankeista alkoi avata toimipaikkoja markettei-

hin ja ostoskeskuksiin. Market- ja ostoskeskusten toimipaikkojen aukioloajat saattoivat poiketa niin sanotun perinteisen konttorin aukioloajoista ja niiden palveluvalikoima ei välttämättä ollut yhtä laaja kuin perinteisen konttorin. Market- ja ostoskeskuksissa toimivissa toimipaikoissa keskeinen tehtävä oli useissa tapauksissa uusien tuotteiden myynti ja uusasiakashankinta. Nämä toimipaikat ilmensivät sitä, että pankeista oli tulossa aiempaa vahvemmin myyntiorganisaatioita. Marketkonttoreiden lisäksi joissakin pankeissa alettiin perustaa varallisuuden hoitoon keskittyneitä toimipaikkoja, joiden asiakkaina oli hyvin varakkaita ihmisiä. Osa haastateltavista sanoi tämän johtuneen siitä, että suomalaisten varallisuus alkoi kasvaa 1990-luvulla ja siten myös varallisuudenhoitopalvelujen kysyntä kasvoi. Toimipaikkojen erikoistumiskehityksen voi nähdä liittyvän vahvasti pankkien tuotevalikoiman suurentumiseen ja siihen, että pankit alkoivat aktiivisesti myydä näitä tuotteita.

Toimipaikan tehtäviä on karsittu etenkin 1990-luvulla ja osittain myös 2000-luvulla, kun pankit ovat hakeneet säästöjä keskittämällä ja ulkoistamalla toimintoja. Eräs haastateltava nosti esille rahanlaskennan ulkoistamisen ja toinen haastateltava sen, miten asuntolainoihin liittyvien panttikirjojen säilöntä ja käsittely on keskitetty. Eräs haastateltava taas totesi, että suurin osa toiminnoista on pankissa keskitetty ja yksittäisen toimipaikan päätehtävänä on asiakkuuksien ja suhdeverkon hoito. Erään toisen haastateltavan mielestä erityisesti 1990-luvulla vallitsi ajatus pankista välittäjänä, joka pyrki ulkoistamaan mahdollisimman suuren osan toiminnoista ja keskittyi erilaisten tuotteiden välittämiseen. Tällaisella 'suppealla pankilla' ei olisi tarvetta myöskään kovin monelle toimipaikalle. Hän kuitenkin koki, että ajattelutapa on muuttunut 2000-luvulle tultaessa eikä pankkia nähdä enää vain välittäjänä, vaan asiantuntemuksen merkitys on tullut tärkeämmäksi.

Vastaajien näkemykset siitä, mikä toimipaikan rooli pankin asiakaspalvelussa on 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ollut, erosivat enemmän kuin aikaisempien ajanjaksojen suhteen. Silti kaikki haastateltavat painottivat sähköisen asioinnin lisääntymisen tuomaa muutosta. Usea haastateltava nosti esille tilastotietoja, joiden mukaan vain muutama prosentti asiakkaista käy pankin toimipajassa maksamassa laskuja, tekemässä tilisiirtoja sekä nostamassa ja tallettamassa rahaa. Toimipaikan pääasiallisen roolin todettiin olevan enenevässä määrin neuvonnassa ja asiakkaiden kohtaamisessa. Toimipaikkaa kuvattiin 'neuvottelupaikaksi', 'kohtaamispaikaksi' ja 'konsultointipaikaksi'. Yksi haastateltava uskoi, että asiakaskokemus on tulossa yhä tärkeämmäksi, ja toinen haastateltava totesi, että toimipaikassa tapahtuva kohtaaminen rakentaa voimakkaasti pankin brandia. Kun 1990-lukua kuvasi se, että pankki miellettiin myyntiorganisaatioksi, 2000-

luvun kohdalla haastateltavat puhuivat muun muassa 'asiakkaiden tarpeiden kar-toittamisesta' ja 'taloudellisten ratkaisujen löytämisestä asiakkaille'.

Haastatteluissa tuli esille, että verkkopankkien lisäksi pankkien puhelinpalvelut ovat kehittyneet voimakkaasti 2000-luvulla, vaikka mahdollisuus tällaisen palve-lun kehittämiseen on ollut jo aiemmin ja jossain muodossa puhelinpalveluja on ollut. Haastatteluissa ei kuitenkaan käynyt ilmi, miksi näin on, mutta siihen voi olettaa liittyvän kaksi tekijää. Ensinnäkin pankit supistavat edelleen toimipaikka-verkkojaan, ja siksi matka lähimpään toimipaikkaan on voinut kasvaa merkittä-västi etenkin maaseudulla. Toiseksi puhelinpalvelukeskusten voimakas kehittä-minen voi liittyä siihen, että yhdistämällä puhelinpalvelu verkkopankkipalveluun asiakasta voidaan palvella usean kanavan kautta etäältä. Puhelimessa tarjottava neuvontapalvelu korvaa tällöin toimipaikan neuvontapalvelun. Eräs haastateltava kertoi tällaisesta asiakaspalveluratkaisusta kuvatessaan toimipaikan lakkauttamis-prosessia ja siihen liittyviä toimenpiteitä. Puhelinpalvelujen kehittymiseen aiempaa voimakkaammin 2000-luvulla vaikuttanee myös se, että verkkopankkitunnuk-set toimivat luotettavana ja helppona tunnistautumisvälineenä puhelinkeskuksen kanssa asioitaessa. Kolmanneksi osa haastateltavista viittasi siihen, että toimi-paikka ei ole enää samalla tavalla toiminnan ja mittaamisen yksikkö kuin vielä 1990-luvulla, vaan toiminnot on alettu järjestää prosesseittain ja osaamisaloihin perustuen. Tällöin tärkeintä ei ole se, että asiakas asioi aina saman ihmisen kanssa samassa paikassa, vaan hänet ohjataan tietyn osaamisalan asiantuntijalle. Tähän on vaikuttanut se, että henkilöstö on erikoistunut eri osaamisaloihin ja siten yhtä asiakasta voi palvella useampi henkilö eri asioissa. Tällaisen palvelumallin mah-dollistavat asiakastietokannat, joiden kautta asiakaspalvelija saa tarvittavat tiedot asiakkaasta palvellakseen häntä.

Eräs selkeä kehityssuunta 2000-luvulla on ollut toiminnan keskittäminen suuriin yksiköihin. Tämä näyttää johtuvan useasta seikasta. Ensinnäkin haastateltavat kokivat, että toimipaikoissa täytyy olla entistä laajempaa ja syvempää osaamista ja että suurissa yksiköissä on helpompaa pitää yllä tiettyä osaamistasoa kuin pie-nissä yksiköissä. Usea haastateltava korosti sitä, että osaamisen ylläpitämiseksi henkilöstön on hyvä olla vuorovaikutuksessa kasvokkain eikä pelkästään verkon välityksellä. Haastateltavat puhuivat osaamistarpeen kasvusta etenkin yrityspalve-lujen ja varallisuudenhoitopalvelujen kohdalla. Osa haastateltavista toi esiin sen, että suomalaiset yritykset ovat kansainvälistyneet ja että tämä vaatii tietynlaista osaamista. Lisäksi he mainitsivat, että suomalaisten varallisuustaso on noussut etenkin 2000-luvulla. Toinen suurempiin yksiköihin ajava asia on joidenkin haas-tateltavien mukaan lisääntyvä sääntely. Vuonna 2008 alkanut kriisi on tuonut uu-sia vaatimuksia pankeille, mikä on tarkoittanut, että pankkien on pitänyt doku-

mentoida ja valvoa omia prosessejaan aiempaa enemmän. Tällainen valvonta ja dokumentointi koetaan vaikeammin toteutettavaksi pienessä yksikössä kuin suuressa yksikössä. Kolmas suurempiin yksiköihin kannustava tekijä on maataloudessa tapahtunut tilakoon muutos. Yksi haastateltavista totesi, että tilojen suurentuessa pienillä maaseutuosuuspankeilla saattaa olla vaikeuksia myöntää tarpeeksi suuria lainoja. Tämä saattaa osaltaan kannustaa fuusioihin pankkien välillä. Tällöin tietenkään yksikkökoon muutos ei liity pelkästään toimipaikan kokoon, vaan myös pankin kokoon. Neljäs suurempiin yksiköihin ajava tekijä on toimipaikan turvallisuuden varmistaminen. Kun rutiinipalvelujen käyttö on vähentynyt toimipaikoissa, joidenkin toimipaikkojen koko on kutistunut niin pieneksi, että niiden auki pitämiseen liittyy turvallisuusriskejä.

Vaikka suurempiin yksiköihin siirtyminen on haastattelujen perusteella 2000-luvun yleinen kehityssuunta, yksi haastateltavista kertoi tapauksesta, jossa suuri yksikkö jaettiin pienempiin yksiköihin tehokkuuden parantamiseksi. Haastateltavan mielestä tämä liittyy siihen, että toimipaikat erikoistuvat entistä enemmän eli eri toimipaikoilla on erilaisia tehtäviä ja tavoitteita. Erikoistumisesta puhuttiin kuitenkin vain suurimpien kaupunkien tapauksessa. Käytännössä Varsinais-Suomessa tämä tarkoittaisi Turun aluetta. Erikoistuminen on erään haastateltavan mielestä mahdollista vain, jos paikkakunnalla on enemmän kuin yksi pankin yksikkö ja mieluiten useampia. Erikoistumisena nähtiin kuitenkin toisaalta myös se, että tiettyjä toimintoja keskitetään pankin yhteen toimipaikkaan, esimerkiksi päätoimipaikkaan, jolloin sen profiili on erilainen kuin kaikkien muiden toimipaikkojen. Jo tällainen kahteen eri kategoriaan jakaminen profiloi toimipaikkoja uudella tavalla.

Toimipaikoilla nähtiin 2000-luvulla olevan suurin merkitys asiakassuhteiden hoidossa, uusasiakashankinnassa ja asiakkaiden neuvonnassa. Eräs haastateltava totesi, että toimipaikoissa tehtävän työn ansiosta asiakassuhteesta tulee kiinteämpi ja siihen saadaan lisättyä pitoa. Haastateltavien näkemykset siitä, mikä pankin toimipaikan rooli uusien tuotteiden ja palvelujen myynnissä pankin omille asiakkaille on, erosivat jonkin verran. Toiset pitivät sitä merkittävänä, kun taas toiset pitivät sen merkitystä melko vähäisenä. Näkemysten ero toimipaikan merkittävyydestä liittyi etenkin siihen, miten hyvin haastateltava uskoi pelkän verkkopankin toimivan myyntityön välineenä. Kaikki haastateltavat olivat joka tapauksessa sitä mieltä, että verkkopankilla on nykyisin merkittävä rooli myyntityössä. Tähän liittyy myös se, että 2000-luvulla asiakashallintajärjestelmät ovat tulleet laajasti käyttöön suomalaisissa pankeissa. Eräs haastateltava totesi, että tällaisia kehitettiin pitkään, mutta vasta 2000-luvulla niitä alettiin käyttämään laajasti asiakaspalvelun ja myyntityön pohjana. Asiakastietokannat ovat vähentäneet tarvetta kerätä

asiakkaista tietoa toimipaikoissa, kun asiakkaista voidaan automaattisin järjestelmin kerätä suurin osa tiedoista. Pankki voi asiakastietokannan tietojen perusteella myydä asiakkaille puhelimitse tai verkossa uusia tuotteita.

7.3 Toimipaikkaverkon kehittäminen

7.3.1 Ennen pankkikriisiä

Haastatteluissa kävi ilmi selvästi se, että ainakin 1980-luvun puoliväliin saakka pankit pitivät yllä laajoja toimipaikkaverkkoja sen vuoksi, että toimipaikan sijoittaminen lähelle asiakkaita paransi mahdollisuuksia kerätä talletuksia. Talletusten kerääminen asiakkailta oli pankeille tärkeää, koska se oli lähes ainoa varojen hankkimiskeino ennen rahoitusmarkkinoiden sääntelyn purkamista. Toinen syy laajojen toimipaikkaverkkojen ylläpitoon oli se, että useimpien pankkiasioiden hoito vaati asiakkailta pankin toimipaikassa käymistä 1980-luvulla. Koska toimipaikassa piti asioida melko usein, toimipaikan sijainti lähellä asiakasta oli pankille kilpailuetu. Kolmas syy laajojen toimipaikkaverkkojen ylläpidolle 1980-luvun loppupuoliskolla oli voimakas markkinaosuudesta kilpailu. Kasvu oli haastateltavien mukaan tärkein tavoite pankkitoiminnassa. Eräs haastateltavista totesi, että kannattava kasvu oli 1980-luvun lopun slogan, mutta todellisuudessa se oli vain kasvu. Toinen haastateltava kuvasi ajanjakson tunnelmaa viittaamalla *Talouselämä*-lehden etusivun kuvaan, jossa pankinjohtaja työnsi kottikärryissä rahakasaa. Pankeissa nähtiin, että taloudellinen kasvu mahdollisti laajan toimipaikkaverkon ylläpitämisen ja että pankit pyrkivät pitämään kiinni olemassa olevista asiakkaista ja lisäämään asiakkaidensa määrää avaamalla uusia toimipaikkoja. Toimipaikkaverkon supistaminen ei ollut haastateltavien mukaan tavoitteena, sillä useimpien pankkiasioiden hoito vaati edelleen pankin toimipaikassa käyntiä ja toimipaikkojen sulkeminen olisi mielletty palvelutason huononemiseksi. Asiakkaiden menettäminen oli kallista pankille. Eräs haastateltavista jopa esitti laskelmia siitä, mitä yhden asiakkaan menetys olisi kustantanut pankille. Osa haastateltavista piti laajan toimipaikkaverkon ylläpitämisen syynä sitäkin, että tehokkuusvaatimukset olivat 1980-luvulla erilaiset kuin nykyään. Siten aiempina vuosikymmeninä rakennettu toimipaikkaverkko pysyi samanlaajuisena ja jopa kasvoi säännöstelyn purusta huolimatta vielä 1980-luvun lopulla aina pankkikriisiin saakka. Tosin osa haastateltavista mainitsi, että jo 1980-luvun lopulla osin tiedostettiin tarve karsia toimipaikkaverkkoa, mutta sitä tehtiin vähän ja erittäin hienovaraisesti.

Tärkeitä pankin toimipaikan sijoittamiseen vaikuttaneita tekijöitä 1980-luvulla oli useita. Koska toimipaikan sijainti lähellä asiakasta oli tärkeää, toimipaikkoja sijoitettiin kaupunkien ja kuntien keskustojen lisäksi lähiöihin. Asuinalueiden sijainti oli yksi toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttava tekijä. Lisäksi toimipaikkoja pyrittiin sijoittamaan lähelle kilpailijoiden toimipaikkoja. Osa haastateltavista totesi, että joskus jopa kiinteistöjä hankittiin omalle pankille sen vuoksi, että haluttiin estää kilpailijan tulo siihen. Useat haastateltavat liittivät erityisesti 1980-lukuun myös niin sanotut kivijalkakonttorit. Pankeilla oli tuolloin hallussaan suuri osa keskustojen parhaista liikepaikoista. Toimipaikkojen sijoittaminen tällaisille paikoille liittyi ensisijaisesti keskustan suuriin asiakasvirtoihin, mutta myös pankin brandin rakentamiseen. Osa haastateltavista totesi, että toimipaikkojen yksi tehtävä oli osoittaa pankin varallisuutta ja kasvua. Toimipaikkoja sijoitettiin myös suurimpien työnantajien läheisyyteen, koska haluttiin tarjota yritysten työntekijöille pankkipalveluja lähellä heidän työpaikkaansa. Muutoin yritysten sijaintia lähellä pankin toimipaikkaa ei pidetty tärkeänä. Useat haastateltavat olivat sitä mieltä, että yrittäjille oli tärkeämpää saada osaavaa palvelua kuin saada pankin toimipaikka lähelle yritystään. Tämän vuoksi useat pankit keskittivät yrityspalvelujaan jo 1980-luvulla. Yleisesti ottaen haastateltavien kommentteista syntyy sellainen mielikuva, että pankkikriisiä edeltäneet vuodet olivat melko stabiileja toimipaikkaverkon kehittämisen suhteen. Toimipaikkaverkot olivat laajoja ja tiheitä, minkä vuoksi ei ollut suurta laajentamisen tarvetta. Toisaalta myöskään toimipaikkoja ei haluttu lakkauttaa, koska kilpailu markkinaosuudesta oli intensiivistä ja toimipaikkaverkon supistaminen olisi voinut vaikuttaa pankin markkinaosuuteen.

7.3.2 Pankkikriisi ja siitä toipuminen

Pankkikriisi oli taitekohta pankkien kehityksessä, ja pankkikriisin aiheuttamien kannattavuusongelmien takia toimipaikkoja suljettiin usean vuoden ajan 1990-luvun alussa. Kaikki haastateltavat liittivät toimipaikkaverkkojen supistamiseen siihen, että pankit olivat taloudellisissa vaikeuksissa ja niiden oli etsittävä keinoja kannattavuutensa parantamiseen. Toimipaikkaverkon kehittämistä ajoi pankkikriisin aikaan ja välittömästi sen jälkeen kannattavuuden parantamisen vaatimus. Suuri osa pankkien varallisuudesta oli kiinni niiden omissa kiinteistöissä, ja toimipaikkojen lakkauttaminen oli tehokas tapa sekä vähentää kustannuksia että parantaa pankkien vakavaraisuutta. Toimipaikkojen lakkauttaminen merkitsi myös henkilöstökustannusten laskua. Eräs tärkeä tapahtuma kriisin aikana toimipaikkaverkon kehittämisen kannalta oli haastateltavien mukaan Suomen Säästöpankin romahtaminen ja myynti kilpailijoille. Säästöpankeilla oli ollut laajat toi-

mipaikkaverkot ja kaupassa nämä toimipaikat siirtyivät kilpaileville pankeille. Koska pankit olivat aiempina vuosikymmeninä usein sijoittaneet toimipaikkansa hyvin lähelle kilpailijoitaan, kaupan myötä pankeilla oli päällekkäisyyttä omissa toimipaikkaverkoissaan. Toimipaikkaverkkojen karsimiseen ajoi siis tässä vaiheessa kaksi asiaa: pankin oman kannattavuuden heikkeneminen ja toimipaikkaverkossa olevat päällekkäisyydet.

Toimipaikkaverkon karsiminen ei tänä ajanjaksona lähtenyt pankkien omista strategisista linjauksista, vaan pankit olivat tilanteessa, jossa toimipaikkojen sulkeminen koettiin pakollisena toimenpiteenä. Haastateltavat eivät maininneet, että pankeilla olisi ollut valmiina mitään strategiaa, minkä mukaan toimipaikkaverkkoa tällaisessa tilanteessa kehitettäisiin. Haastateltavien mukaan suljettavat toimipaikat valittiin pääasiassa sen perusteella, miten kannattavia ne olivat. Muita perusteita olivat toimipaikan tilojen toimivuus ja liikenteellinen sijainti. Nämä kaksi viimeksi mainittua tekijää olivat karsintaperusteina niissä tapauksissa, joissa pankilla oli kaksi toimipaikkaa lähellä toisiaan. Tällä viitattiin etenkin säästöpankki-fusion yhteydessä tulleiden päällekkäisyyksien karsimiseen. Lähes kaikki haastateltavat olivat sitä mieltä, että painopiste toimipaikkaverkon kehittämisessä oli yksittäisten toimipaikkojen kannattavuuden tarkastelussa. Vaikka kokonaisuudella oli merkitystä, katsottiin lähinnä yksittäisen toimipaikan suoriutumista. Haastateltavat kuvasivat tätä ajanjaksoa muun muassa 'henkiinjäämisteluksi' tai 'kamppailuksi henkiinjäämisestä' ja totesivat, että toimipaikkaverkon kehittäminen oli alasajoa tai saneeraamista. Yksi haastateltavista kuvasi muutosta niin, että pankkikriisin aikana toimipaikkaverkkoon tehtiin perusrakenteen muutos, jota on hienosäädetty sen jälkeen. Vaikka painopiste oli yksittäisten toimipaikkojen suoriutumisen mittaamisessa lakkautuspäätösten suhteen, oli lakkauttamisissa myös tiettyjä alueellisia piirteitä. Toimipaikkaverkkoa karsittiin ensisijaisesti kaupunkien keskustoissa, mutta osa pankeista alkoi vetäytyä tänä aikana kokonaan tietyistä lähiöistä ja esikaupunkialueilta. Lisäksi joiltakin pieniltä paikkakunnilta suljettiin pieniä toimipaikkoja. Myös suurten työnantajien tiloissa olleita tai niiden lähellä sijaitsevia toimipaikkoja lakkautettiin 1990-luvun alussa, joskin näitä oli saatettu lakkauttaa jo aiemmin.

Kun pankkikriisistä alkunsa saaneet sulkemiset oli saatettu loppuun 1990-luvun puoliväliin mennessä, toimipaikkaverkon kehittämisessä oli monelta osin hiljaista aikaa. Yksi haastateltava kuvasi tätä kriisinjälkeiseksi kustannustehokkuuden ja tuloksen parantamisen ajaksi. Uusia toimipaikkoja perustettiin jonkin verran marketteihin ja kauppakeskuksiin, mutta muutoin useimmat pankkiryhvät eivät avanneet uusia toimipaikkoja eivätkä tehneet suuria muutoksia toimipaikkaverkkoonsa. Useat haastateltavat totesivat kuitenkin, että poikkeuksen tästä muodosta-

vat jotkin säästöpankit, jotka olivat jääneet itsenäisiksi ja selvinneet pankkikriisistä. Osa näistä säästöpankeista alkoi 1990-luvulla voimakkaasti laajentaa toimipaikkaverkkoaan, koska säästöpankkitoiminta oli hävinnyt kokonaan useilta paikkakunnilta. Toinen merkittävä muutos, joka mainittiin haastatteluissa, oli 1990-luvun ja 2000-luvun taitteessa tapahtunut Leonian ja Postin yhteistyön loppuminen koskien postitoimipaikkojen käyttöä pankin toimipisteinä. Tämä karsi radikaalisti Leonian (myöh. Sampopankki) toimipaikkaverkkoa.

Toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttaneet tekijät muuttuivat siltä osin pankkikriisin myötä, että asuinalueiden sijoittumisen merkitys ei ollut kaupungeissa enää niin suuri kuin 1980-luvulla. Esimerkiksi otettiin useassa haastattelussa Hirvensalo, joka on suuri lähiö Turussa, mutta johon ei ole perustettu yhtään pankin toimipaikkaa. Väestön sijoittumisella oli kuitenkin edelleen siinä mielessä merkitystä, että koko valtakunnan tasolla ajateltuna liikepankit pyrkivät sijoittamaan toimipaikkojaan väestökeskittymiin. Suurimpien työnantajien läheisyys ei enää ollut kovin tärkeä tekijä toimipaikan sijoittamisessa. Marketteja ja ostoskeskuksia pidettiin erittäin hyvinä toimipaikan sijoittamispaikkoina suurten asiakasvirtojen takia. Lisäksi esille nousi se, että pankeissa alettiin seurata aiempaa tarkemmin sitä, mitkä alueet ovat kasvavia ja kehittyviä ja mitkä taantuvia, jotta toimipaikkoja osattiin sijoittaa oikein. Haastateltavat olivat hyvin yksimielisiä toimipaikkojen sijoittamiseen ja lakkauttamiseen vaikuttaneista tekijöistä pankkikriisin ja sitä seuranneen kriisistä toipumisen aikana.

7.3.3 Verkkopankkiaikakausi

Moni haastateltava oli sitä mieltä, että 2000-luku on ollut toimipaikkaverkon strategisen kehittämisen aikaa ja että pankkiryhmiä välillä on tänä aikana alkanut ilmentyä diversifioitumista toimipaikkaverkon kehittämistrategioissa. Asiakasikäyttäytymisen muutos, millä haastateltavat viittasivat verkkopankin käytön yleistyminen, on ollut ajava muutosvoima toimipaikkaverkon kehittämisessä 2000-luvulla. Vaikka asioinnin sähköistyminen alkoi jo 1990-luvun lopulla, suurin siirtyminen verkkopankin käyttöön on tapahtunut 2000-luvun aikana. Toimipaikassa tarjottavista palveluista on tullut osa monikanavaista asiakaspalvelua.

Pankit rakensivat verkkopankkejaan etenkin 1990-luvun aikana, mutta niiden kehittäminen on ollut tärkeää myös 2000-luvulla. Kaksi haastateltavista totesi, että verkkopankin kehittäminen ja ylläpito on ollut kallista ja se on ehkä lisännyt painetta karsia toimipaikkaverkkoa. Pankkiasioiden hoidon siirtyminen suurelta osin internetiin on voinut vaikuttaa toimipaikkaverkon karsimiseen muistakin syistä. Haastateltavat mainitsivat esimerkkinä lainaneuvottelujen siirtymisen in-

ternettiin, jolloin asiakkaan tai potentiaalisen asiakkaan ja asiakaspalvelijan välillä ei ole juuri muuta vuorovaikutusta kuin tarjouksen pyytäminen ja tarjouksen antaminen. Tällöin asiakas tekee päätöksen lainasta pitkälti hinnan ja muiden tarjouksessa määriteltyjen ehtojen perusteella, koska perinteiselle myyntityölle ei tässä ole mahdollisuutta. Tämä kiristää pankkien välistä hintakilpailua, minkä vuoksi pankkien saama tuotto asiakkaista pienenee ja paine karsia kustannuksia kasvaa. Verkon käytön yleistymisen pankkiasioiden hoidossa on siis voinut lisätä painetta karsia toimipaikkaverkkoa tätäkin kautta. Toisekseen pankkipalvelujen siirtäminen verkkopankkiin on vähentänyt pankkien toimipaikoissa erityisesti työvoimaintensiivisten rutiinipalvelujen käyttöä.

Haastateltavat olivat yksimielisiä siitä, että toimipaikkaverkon kehittäminen on muuttunut aiempaa monimutkaisemmaksi 2000-luvulla, sillä enää ei riitä vain toimipaikkojen sijoittamisen suunnittelu. Tärkeää on myös se, minkä kokoisia toimipaikat ovat, millainen aukioloaika niillä on, millainen palveluvalikoima niissä on, millaista osaamista henkilökunnalla on ja millaisia kokemuksia pankin asiakkaat saavat toimipaikoissa. Toimipaikkaverkkoa voidaan muuttaa esimerkiksi toimipaikkojen kokoa muuttamalla tai henkilökunnan osaamista kehittämällä. Tällöin toiminnan supistaminen tai laajentaminen ei välttämättä näy toimipaikkojen määrissä tai toimipaikkaverkon laajuudessa ollenkaan. Eräs haastateltavista totesi, että toimipaikan hyvä kannattavuus ei ole yksinään ollut riittävä perusteen säilyttämiselle 2000-luvulla. Merkittävää on ollut se, miten toimipaikka on palvellut kokonaisuutta.

Pankkien strategioiden diversifioituminen toimipaikkaverkon kehittämisessä näkyy muun muassa siinä, miten laaja toimipaikkaverkko pankilla on, mihin toimipaikat on sijoitettu, minkä kokoisia toimipaikat ovat ja miten paljon toimipaikat ovat erikoistuneet. Haastateltavat olivat hyvin tietoisia kilpailijoidensa strategioista toimipaikkaverkon kehittämisessä. Useassa haastattelussa nousi esille, että liikepankit ovat keskittäneet aiempaa enemmän toimipaikkojaan kaupunkeihin ja muihin keskuksiin, kun taas esimerkiksi osuuspankkiryhmällä on edelleen paljon toimipaikkoja maaseudulla. Toisaalta tässäkin tapauksessa myös liikepankkien välillä on eroa siinä, miten paljon keskittämistä ja toimipaikkaverkon supistamista on tehty. Toimipaikkojen erikoistuminen on myös viety toisissa pankeissa pidemmälle kuin toisissa. Etenkin osuus- ja säästöpankit ovat lähteneet liikepankkeja varovaisemmin erikoistamaan toimipaikkoja.

Osuus- ja säästöpankeissa työskennelleiden haastateltavien näkemykset erosivat muutamissa asioissa jossain määrin liikepankeissa työskentelevien haastateltavien näkemyksistä. Suurimmat erot olivat siinä, että osuus- ja säästöpankeilla toimi-

paikkaan liittyy edelleen vahvasti ajatus paikallisuudesta ja yhteiskuntavastuusta, minkä vuoksi niillä on myös laajemmat toimipaikkaverkot. Osuus- ja säästöpankeissa työskennelleet haastateltavat kokivat, että vaikka toimipaikkaverkkoa on edelleen supistettu 2000-luvulla, kynnys lakkauttaa toimipaikka on suurempi kuin liikepankeilla. Etenkin osuuspankeille vaikuttaa olevan haaste se, että toimipaikkoja tarvitaan yhä vähemmän muuttuneen asiakaskäyttäytymisen takia, mutta paikallisuuden esiintuominen on vaikeampaa verkkopankissa kuin toimipaikassa. Paikallisuuden korostaminen vaikuttanee myös siihen, että osa osuus- ja säästöpankeissa työskentelevistä ei mielellään nimennyt yhtä toimipaikkaa pääkonttoriksi tai päätoimipaikaksi, vaan he puhuivat siitä jollain muulla nimellä. Lisäksi liike- ja osuuspankkien välillä oli eroa siinä, että osuuspankit omistivat edelleen useimmat pankkikiinteistönsä, kun taas liikepankit olivat siirtyneet vuokraamaan useimmat toimitilansa.

Uusia toimipaikkoja perustettiin 2000-luvun aikana erittäin harvoin, ja silloin kun sellainen perustettiin tavoitteena oli yleensä päästä uusille markkinoille ja hankkia uusia asiakkaita. Uusien toimipaikkojen perustamiselle nähtiin harvoin tarvetta, sillä etenkin kahdella suurimmalla pankkiryhmittymällä on hyvin suuri markkinaosuus ja niillä on toimintaa joka puolella Varsinais-Suomea. Uuden toimipaikan avaaminen kuvattiin pitkäksi ja huolellisesti valmistelluksi prosessiksi. Useat haastateltavat kertoivat, että valmistelussa käytetään erilaisia tilastoja, tutkimuksia ja selvityksiä siitä, miten alueet ovat kehittymässä. Eräs haastateltava totesi, että teknisten apuvälineiden kehittyminen on helpottanut paljon eri taustaineistojen yhdistämistä. Toinen haastateltava taas sanoi, että valmistelun on oltava huolellista, koska uudelle toimipaikalle täytyy nähdä elinmahdollisuudet ainakin 5–10 vuodeksi eteenpäin ja pankin pitäisi olla läsnä jo etukäteen kehittyvillä alueilla.

Alueiden kehitys liittyi yleensä niihin harvoihin toimipaikkojen siirtämisiin, joita oli tehty Varsinais-Suomessa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Yhdyskuntarakenteen muutos mainittiin tärkeimmäksi syyksi toimipaikan siirtämiselle. Muiksi syiksi mainittiin esimerkiksi vuokrasopimuksen loppuminen tai pankkikiinteistön remointoinnin tarve. Kuten toimipaikan perustaminenkin, toimipaikan lakkauttaminen vaikuttaa olevan pitkä prosessi etenkin 2000-luvulla. Useat haastateltavat kuvasivat, miten asiakkaita valmistellaan toimipaikan lakkauttamiseen. Heille muun muassa etsitään vaihtoehtoisia tapoja hoitaa pankkiasioita ja toimipaikan lakkauttamista edeltää usein vähittäinen toiminnan supistaminen toimipaikassa. Lakkauttaminen nähtiin tavallaan lopullisena päätöksenä. Kun toimipaikka oli kerran lakkautettu, pidettiin hyvin epätodennäköisenä, että samaan paikkaan enää avattaisiin uutta pankin toimipaikkaa. Yksi haastateltava

sanoi tähän liittyen, että toimipaikkaverkossa tehtävät muutokset ovat aika hitaita ja pankit ovat samoilla paikoilla pitkään, koska asiakkaat ovat tottuneet käyttämään palvelua tietyssä paikassa ja koska asiakkaille halutaan taata häiriötön palvelu.

Uusia toimipaikkoja on Varsinais-Suomessa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä perustettu lähes yksinomaan kauppakeskuksiin tai niiden lähetyville. Osa haastateltavista näki kauppakeskukset hyvänä ympäristönä myyntityölle. Siellä on suuria ihmisvirtoja ja niiden koetaan olevan sellaisia paikkoja, joissa on helppoa markkinoida ja myydä uusia tuotteita sekä nykyisille että uusille asiakkaille. Tästä ei kuitenkaan vallinnut yksimielisyyttä haastateltavien joukossa. Osa haastateltavista oli sitä mieltä, että sijoittuminen marketteihin tai ostoskeskuksiin ei ole enää niin houkuttelevaa. He kokivat, että market tai ostoskeskus ei ole hyvä ympäristö keskittymistä vaativien pankkiasioiden hoitoon. Yleisesti ottaen sijaintitekijöistä oltiin sitä mieltä, että ihmisvirtojen läheisyys ja toimipaikan saavutettavuus ovat tärkeimmät sijaintitekijät. Saavutettavuudella tarkoitettiin sitä, että toimipaikkaan on helppo tulla joko autolla tai julkisilla liikennevälineillä. Yrityksiä palvelevan toimipaikan tapauksessa toimipaikan tulisi olla saavutettavissa omalla autolla, mutta henkilöasiakkaille suunnattujen toimipaikkojen tapauksessa myös julkista liikennettä pidettiin tärkeänä. Pankkien kilpailijoiden sijoittumista ei pidetty kovin tärkeänä tai ei ollenkaan tärkeänä sijaintitekijänä.

Toimipaikan näkyvyydellä on edelleen jonkin verran merkitystä toimipaikan sijoittamisessa. Näkyvyysasia tuli esille usein haastateltavien sivulauseissa ja liittyi osittain pankin brandin rakentamiseen. Eräs haastateltava mainitsi, että useat sellaisetkin pankit, joiden toimipaikka on sijainnut keskustan reunamilla, ovat siirtäneet viime vuosien aikana toimipaikkansa torin varrelle Turussa. Väestön sijoittumisella ei useimpien haastateltavien mielestä ollut juuri merkitystä toimipaikan sijoittamisessa 2000-luvulla. Tällä viitattiin lähinnä toimipaikan sijoittumiseen kaupungin sisällä. Kun taas ajateltiin koko maata eli käytettiin erilaista aluetasoa, väestön sijoittumisella nähtiin olevan suuri merkitys. Esimerkiksi pääkaupunkiseutuun kasvualueena viitattiin useaan otteeseen. Samalla tavalla nähtiin yritysten läheisyyden merkitys. Toimipaikkaa ei pyritty sijoittamaan lähelle yrityksiä, mutta kuitenkin koko maan tasolla haluttiin olla läsnä alueilla, joilla on vilkasta yritystoimintaa. Lähiö ei useimpien haastateltavien mukaan ollut enää 2000-luvulla houkutteleva sijainti. Pankkien vetäytymisen lähiöistä nähtiin liittyvän vahvasti pankkiasioinnin sähköistymiseen. Useat haastateltavat epäilivät, että toimipaikan avaaminen lähiöön ei toisi pankille uusia asiakkaita ja pelkästään nykyisten asiakkaiden vuoksi ei kannattaisi avata uutta toimipaikkaa, koska maksuliikenne hoidetaan pääasiassa verkkopankissa.

Haastateltavat olivat tärkeimmistä sijaintitekijöistä hyvin yksimielisiä. Ainoastaan ostoskeskus sijaintipaikkana jakoi voimakkaasti mielipiteitä. Usea haastateltava puhui yleisellä tasolla hyvistä liikepaikoista kiinnostavina sijaintipaikkoina, mutta liikepaikan hyvyyden määrittäminen oli melko vaikeaa. Yleensä haastateltavat tarkensivat tätä viittaamalla suuriin ihmisvirtoihin. Vaikka pankeille on edelleen tärkeää sijaita keskuksissa ja vilkailla liikepaikoilla, haastatteluissa tuli ilmi myös vastakkaisia trendejä. Usea haastateltava mainitsi, että pankit toimivat nykyisin entistä enemmän katutason yläpuolella useammassa kerroksessa. Eräs haastateltava ilmaisi asian siten, että pankilla ei tarvitse olla enää pitkää näyteikkunaa kadun varrella. Lisäksi yksi haastateltavista arvioi, että etenkin toimipaikkojen toimintaa tukevat taustapalvelut saatetaan keskittää tulevaisuudessa keskustan ulkopuolelle alueille, joissa on edullisempi vuokrataso.

Osa haastateltavista oli sitä mieltä, että pankin toimintaympäristön muutokset, kuten sääntelyn ja tekniikan kehittyminen, ovat vaikuttaneet erittäin voimakkaasti pankkien toimintaan ja toimipaikkaverkkojen kehittämiseen. Erityisesti 1990-luvun pankkikriisi ja sitä seuranneet vuodet koettiin tällaisena ajanjaksona. Osa haastateltavista taas piti pankkien omia strategioita yhtä merkityksellisinä kuin toimintaympäristön muutosten vaikutuksia. Suurin osa haastateltavista koki, että toimintaympäristön muutoksilla oli suurempi vaikutus pankkien toimintaan 1980- ja 1990-luvuilla kuin 2000-luvulla, jolloin toimipaikkaverkkoa on kehitetty enemmän osana pankkien strategista suunnittelua kuin toimintaympäristössä tapahtuneiden muutosten takia.

7.4 Osasynteesi

Pankkien toimipaikoista suurin osa on nykyisin tarkoitettu henkilöasiakkaiden palvelemiseksi. Siksi toimipaikkaverkon kehittämisessä tärkeää on se, miten henkilöasiakkaat käyttävät pankin palveluja. Henkilöasiakkaista suurin osa hoitaa rutiiniasioihin liittyvän pankkiasiointinsa nykyisin verkkopankissa tai automaateilla, ja pankin toimipaikoissa tarjotaan ja käytetään lähinnä asiantuntijapalveluita. Vielä 1980-luvulla pankin toimipaikassa asiointi oli melko lähellä päivittäisasiointia ja samantapaista kuin välttämättömyyshyödykkeiden hankinta. Murosvaihe pankkiasioinnissa ja pankkien toimipaikkaverkoissa alkoi 1990-luvulla pankkikriisin vauhdittamana ja teknisen kehityksen mahdollistamana. Varsinais-Suomessa toimivat pankit ovat jakaneet toimipaikkansa palvelemaan joko yksityis- tai yritysasiakkaita pitkälti samaan tapaan kuin irlantilaiset pankit Sokolin (2007) tutkimuksessa. Haastatteluissa ei kuitenkaan noussut esille samalla tavalla halu panostaa lisää yritysten kanssa kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen

kuin Sokolin (2007) tutkimuksen pankeissa. Luotettavuus on tärkeää monimutkaisia rahoitustuotteita- ja palveluita tarjoaville pankeille (Ennew & McKechnie 1998: 185–188), mutta luotettavuuskuvan luominen toimipaikan tai toimipaikkaverkon avulla ei painottunut haastatteluissa. Toimipaikat nähtiin kuitenkin etenkin 2000-luvulla tärkeinä paikkoina neuvoa ja opastaa asiakkaita erityisosaamista vaativissa rahoitusasioissa. Haastateltavat eivät tunnistaneet pankkien toimipaikkojen muodostavan sellaista hierarkiaa kuin Min ja Melachrinoudis (2001) esittävät, vaikka toimipaikkojen osaamiseen perustuva erikoistuminen on lisääntynyt 2000-luvulla.

Pankkitoiminnan agglomeroitumista oletetaan tapahtuvan, koska pankit saavat näin muun muassa mittakaavaetuja ja varmistavat keskimääräistä paremman erikoistuneen työvoiman ja erikoispalvelujen saatavuuden sekä suuremman markkina-alueen (Parr & Budd 2000: 595–596; Bailey & French 2005: 118–119). Haastatteluissa erikoistuneen työvoiman saatavuuteen viitattiin epäsuorasti, kun henkilökunnan osaamisen kehittämisen tärkeyttä ja siinä prosessissa suurten, keskuk-sissa sijaitsevien toimipaikkojen roolia korostettiin. Muitakin toiminnan agglomeroitumiseen johtavia tekijöitä tuli epäsuorasti esille. Hyvinä liikepaikkoina pankkien toimipaikoille nähtiin suurten ihmisvirtojen lähellä olevat, helposti saavutettavissa olevat paikat, kuten ostoskeskukset. Saavutettavuus nousi vahvasti esille haastatteluissa toisin kuin Zhaon, Garnerin ja Parolinin (2004) tutkimuksessa. Toisaalta katutasossa toimimista tai kilpailijoiden läheisyyttä ei pidetty enää yhtä tärkeänä 2000-luvulla kuin 1980-luvulla. Pienien toimipaikkojen ylläpitäminen nähtiin useassa tapauksessa ongelmallisena 2000-luvulla. Pankin organisaatiomuoto näyttäisi vaikuttavan kuitenkin samaan tapaan toimipaikkojen säilyttämis-haluun kuin Marshallin (2000) tutkimuksessa Ison-Britannian pankeista. Osuus- ja säästöpankeilla on paikallisuuden vaatimuksen vuoksi liikepankkeja korkeampi kynnys lakkauttaa toimipaikkoja.

Haastattelujen perusteella toimipaikkaverkon kehittäminen on tullut aiempaa vahvemmin osaksi pankkien strategista suunnittelua 2000-luvulla. Samanaikaisesti pankkien toimipaikkaverkon kehittämisessä on alkanut tapahtua eriytymistä eri pankkien välillä. Pankkien toimintaympäristö vaikuttaa kuitenkin edelleen niiden toimintaan ja toimipaikkaverkon kehittämiseen, kuten vuoden 2008 maailmanlaajuista finanssimarkkinoiden kriisiä seurannut sääntelyn kiristyminen ja sen aiheuttama paine pienten toimipaikkojen lakkauttamista kohtaan osoittaa. Haastattelujen mukaan toimintaympäristön vaikutus pankkien toimintaan on kuitenkin ollut vielä suurempi 1980- ja 1990-luvuilla kuin 2000-luvulla.

Vuosikymmeniä jatkuneen sääntelyn vaikutus näkyi toimipaikkaverkon kehittämisessä edelleen 1980-luvulla, vaikka sääntely purettiin vuosikymmenen puolivälissä. Sääntelyn purku vaikutti kuitenkin viiveellä toimipaikkaverkkoihin, sillä deregulaation myötä kiihtynyt kilpailu ajoi pankit vaikeuksiin 1990-luvun alussa, joilloin suuri osa pankkien toimipaikkaverkoista saneerattiin. Toinen merkittävä muutos pankkien toimintaympäristössä tuli teknisen kehityksen myötä, kun ensin automaattien ja sitten internetin käyttö yleistyi pankkiasioiden hoidossa 1990- ja 2000-luvuilla. Koska osa aikaisemmin toimipaikoissa tuotetuista palveluista kulutetaan uusien kanavien kautta, toimipaikkojen kokoa on voitu pienentää ja määrää vähentää. Muita pankkien toimipaikkaverkon kehittämiseen vaikuttaneita toimintaympäristön muutoksia ovat haastattelujen perusteella olleet suomalaisten yritysten kansainvälistyminen ja suomalaisten varallisuuden kasvu, mitkä ovat vaatineet uudenlaisen osaamisen kehittämistä ja erikoistumista pankeissa. Toimipaikan uudenlainen rooli on johtanut siihen, että toimipaikoissa tehtävää työtä keskittään aiempaa suurempiin yksiköihin ja enenevässä määrin keskusalueille. Toisaalta samanaikaisesti rutiinipalvelujen lisäksi myös neuvontapalveluja pyritään tarjoamaan enenevässä määrin etäältä puhelinkeskusten kautta. Tällaisia keskuksia ja pankkitoiminnan tukipalveluita saatetaan sijoittaa tulevaisuudessa nykyistä enemmän keskusten reuna-alueille.

8 SYNTEESI

8.1 Pankkipalvelujen alueellisen tarjonnan kehittyminen

Tarkastelemani innovaatio, organisoitu pankkitoiminta, on muuntunut ideasta käytännöksi suurelta osin paikallisin voimin Varsinais-Suomessa. Tutkimukseni tulokset viittaavat siihen, että pankkitoiminnan leviämisen vauhtiin ja alueelliseen malliin Varsinais-Suomessa ovat vaikuttaneet erityisesti erot paikallisessa aktiivisuudessa, pankkiorganisaatiotyyppien toisistaan poikkeavat päätöksentekorakenteet sekä sosio-taloudellisten rakenteiden muuttuminen. Analyysini pohjautuu pääosin Brownin (1981) ajatukselliseen malliin innovaation tarjonnan alueellisesta diffuusiosta. Brown (1981) on esittänyt, että innovaation tarjonnan määrä ja levinneisyys riippuvat markkinoinnista eli innovaation jakelusta ja innovaation leviämisen edistämisestä sekä infrastruktuurista, ja tässä prosessissa innovaation jakelijat ja niitä ohjaava päätöksentekorakenne ovat keskiössä. Tutkimuksessani olen käyttänyt pankkien toimipaikkaverkkoja kuvaamaan jakelijaverkkoa ja tarkastellut erityisesti pankkitoiminnan leviämistä Varsinais-Suomeen 1800- ja 1900-luvuilla.

Brownin (1981) teorian lisäksi olen hyödyntänyt tutkimuksessani modernia ja klassista innovaation diffuusioteoriaa. Olen analysoinut pankkitoiminnan leviämistä ensin määrällisesti kartografisin keinoin ja täydentänyt tarkastelua laadullisin keinoin käyttäen historiikkeja tekemieni karttojen tulkinnassa. Tällainen kerroksellinen analyysitapa tavallaan sitoo yhteen kaksi erillistä, peräkkäisinä prosesseina suoritettua analyysiä. Tietenkin on aina olemassa riski, että laadullisen aineistoon nojaten olen tehnyt sellaisia tulkintoja määrällisestä aineistosta, jotka eivät ole todellisia. Tämän vuoksi olen pyrkinyt tekemään laadullisesta vaiheesta mahdollisimman läpinäkyvän merkitsemällä huolellisesti käytetyt kirjalliset lähteet. Laadullisen aineiston avulla olen voinut etsiä tietoa siitä, millaisin perustein päätöksiä toimipaikkojen perustamisista on tehty sekä tarkastella pitkällä aikavälillä pankkien toimintaympäristössä tapahtuneiden muutosten yhteyttä pankkitoiminnan leviämiseen Varsinais-Suomessa.

Päätöksentekorakenteen merkityksen tarkastelussa jaoin pankkipalvelujen jakelijat kolmeen pankkiorganisaatiotyyppiin: säästöpankit, liikepankit ja osuuskassat (myöh. osuuspankit). Saamani tulokset osoittavat, että pankkitoiminnan leviäminen on ollut erilaista eri pankkiorganisaatiotyypeissä Varsinais-Suomessa. Pankkitoiminnan leviäminen on tapahtunut eri tavoin pääosin paikalliseen päätöksentekoon perustuvissa osuus- ja säästöpankeissa kuin liikepankeissa, joissa päätök-

senteko on tapahtunut joko maakunnallisella tai valtakunnallisella tasolla. Eroja on myös säästö- ja osuuspankkitoiminnan leviämisen välillä. Osuuspankkien perustamista koordinoitiin jossain määrin valtakunnallisella ja maakunnallisella tasolla, mikä on todennäköisesti vauhdittanut leviämisprosessia ja vaikuttanut siihen mille ja minkäkokoisille paikkakunnille osuuspankkeja on avattu. Säästöpankkitoiminnan leviäminen tapahtui merkittävästi hitaammassa tahdissa kuin osuuspankkitoiminnan.

Saamani tulokset viittaavat siihen, että pankin päätöksentekorakenne ja pankkitoiminnan alueellinen laajuus ovat yhteydessä toisiinsa. Tutkin pankkitoiminnan leviämisen vauhtia ja alueellista mallia ainoastaan Varsinais-Suomessa ja keskityin erityisesti pankkitoiminnan leviämiseen innovaationa 1800- ja 1900-luvuilla, mutta tutkimuksessani saatuja tuloksia saattaa olla mahdollista soveltaa laajemminkin sekä ajallisesti että alueellisesti. Historiallisessa tarkastelussa esiin tullut päätöksentekorakenteen yhteys pankkitoiminnan alueelliseen leviämiseen herättää kysymyksen siitä, millä tavalla päätöksentekorakenne vaikuttaa pankkien alueelliseen laajuuteen nykyisin. En tarkastellut tätä suoraan tutkimuksessani, mutta teemahaastatteluissa sivuttiin kysymystä toimipaikkaverkon laajuuden osalta. Osuus- ja säästöpankeissa työskennelleet kokivat, että kynnys lakkauttaa toimipaikka on suurempi paikalliseen päätöksentekoon nojaavissa osuus- ja säästöpankeissa kuin liikepankeissa. Tämä viittaisi siihen, että päätöksentekorakenteella saattaa edelleen olla vaikutusta pankkitoiminnan alueelliseen laajuuteen, jota toimipaikkaverkko pitkälti kuvaa.

Saamani tutkimustulokset kuvaavat Varsinais-Suomea, mutta on todennäköistä, että pankkiorganisaation päätöksentekorakenne on vaikuttanut pankkitoiminnan leviämisen vauhtiin ja alueelliseen malliin muuallakin Suomessa kuin Varsinais-Suomessa. Sääntely-ympäristö on ollut samanlainen eri maakunnissa, joten pankkien mahdollisuudet tehdä päätöksiä ovat olleet yhtäläiset. Suuri osa liikepankeista on toiminut ja toimii edelleen valtakunnallisesti, minkä vuoksi monien liikepankkien strategiat ovat vaikuttaneet samankaltaisesti koko maassa. Lisäksi osuus- ja säästöpankkitoiminnassa vaikuttaneet tavoitteet paikallisesta toiminnasta, kuten säästöpankin perustaminen joka kuntaan ovat muokanneet pankkitoiminnan alueellista laajuutta valtakunnallisesti. Toisaalta esimerkiksi erilaiset talouden rakenteet ja erot paikallisessa pankkitoiminnan osaamisessa ovat saattaneet luoda erilaisia pankkitoiminnan leviämisen malleja.

Tutkimuksessani saadut tulokset osoittavat modernissa innovaation diffuusioteoriassa painotettujen sosio-taloudellisten rakenteiden olleen tärkeitä pankkitoiminnan leviämässä pankkien päätöksentekorakenteen lisäksi. Ensimmäisten suoma-

laisten pankkien aloittaessa toimintansa rahoitusmarkkinat olivat pienet ja löyhästi säädellyt ja yritykset ja etenkin yksityiset ihmiset käyttivät pankkipalveluja vähän. Tämä hidasti pankkitoiminnan leviämistä. Pankin perustamiseen tarvittavan alkupääoman kokoamisessa kunnat ja valtio olivat tärkeässä roolissa säästöpankkien ja osuuskassojen tapauksessa. Valtion hallinto myös kannusti tällaisten paikallispankkien ja -kassojen perustamiseen välittämällä tietoa pankin perustamismahdollisuuksista ja vaikutti niiden alueelliseen tiheyteen antamalla suosituksia sopivan kokoisista markkina-alueista. Perustetut pankit taas itse toimivat vuorovaikutteisesti yhteiskunnassa edistämällä rahatalouteen siirtymistä ja rahoitusmarkkinoiden kasvua sekä vaikuttamalla rahoitusmarkkinoiden käytäntöjen ja sääntelyn kehittämiseen.

Pankkien tiivis vuorovaikutus ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja osana sitä jatkui pankkitoiminnan alkutaipaleen jälkeenkin, mitä olen kuvannut tutkimukseni viitekehyksessä. Esimerkkinä voidaan pitää sääntelyn vaikutusta pankkitoiminnan alueelliseen laajuuteen Suomessa, jota on sivuttu useissa tutkimuksissa (esimerkiksi Nyberg & Vihriälä 1994; Kuusterä 1995). Yleinen käsitys on, että rahoitusmarkkinoiden tiukka sääntely 1980-luvulle saakka johti pankkien kilpailuun etenkin talletuksista palvelutasoa parantamalla. Toimipaikkaverkkojen kasvattaminen oli oleellinen osa tätä kilpailua. Sääntely ja laajat toimipaikkaverkot toimivat esteinä uusien kilpailijoiden markkinoille pääsulle, ja rahoitusmarkkinat olivat pääosin muutamien pankkien ja pankkiryhmittymien hallussa Suomessa. Rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla ei heti vaikuttanut pankkitoiminnan alueelliseen rakenteeseen Varsinais-Suomessa, kuten keräämistäni toimipaikkaaineistoista käy ilmi, mutta talouden ajautuminen lamaan 1990-luvun alussa vei pankkisektorin kriisiin ja johti toimipaikkaverkkojen saneeraukseen Varsinais-Suomessa. Pankkikriisin vaikutusta pankkitoiminnan alueelliseen rakenteeseen Varsinais-Suomessa käsiteltiin etenkin tekemissäni asiantuntijahaastatteluissa. Näissä haastatteluissa nousi esille, että pankkisektoriin ja sen alueelliseen rakenteeseen ovat vaikuttaneet myös muut toimintaympäristön muutokset. Merkittävänä muutoksina pidettiin muun muassa verkkopankkipalvelut mahdolliseksi tehnyttä teknistä kehitystä sekä yritysten kansainvälistymistä ja suomalaisten varallisuuden kasvun asettamia uusia vaatimuksia pankkihenkilöstön osaamiselle.

Osa sosio-taloudellisista tekijöistä on kehittynyt samantapaisesti koko Suomessa, kuten haastatteluissa mainitut sääntely, talouden kansainvälistyminen ja pankkipalveluihin vaikuttanut tekniikka. Nämä tekijät on tunnistettu aikaisemmissakin tutkimuksissa merkittäviksi rahoitusmarkkinoiden alueelliseen laajuuteen vaikuttaviksi tekijöiksi (Martin 1999: 12). Nämä tekijät ovat kuitenkin saattaneet vaikuttaa eri tavalla tai ainakin eri voimakkuudella yksittäisiin pankkeihin ja niiden

alueelliseen laajuuteen. Esimerkiksi verkkopankkipalvelujen käyttöönoton vaikutus toimipaikkojen määrään ei välttämättä ole ollut yhtä voimakas kaikissa pankeissa. Tekemissäni haastatteluissa nousi esille, että pankkien omien strategioiden vaikutus toimipaikkaverkon kehittämiseen on voimistunut 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana suhteessa 1990-lukuun ja että pankkiryhmittymien toimipaikkaverkon kehittämisen strategiat ovat alkaneet eriytyä toisistaan. Toimipaikkojen sijaintipäätöksistä on tullut aiempaa vahvemmin osa strategista päätöksentekoa, ja pankkien strategiat näkyvät siten aiempaa vahvemmin pankkien alueellisessa laajuudessa. Tämä viittaisi siihen, että sosio-taloudellisen ympäristön vaikutus pankkitoiminnan alueelliseen laajuuteen on vähentynyt 1990-luvulta 2000-luvulle. Näiden tulosten voi olettaa koskevan koko Suomea, sillä haastattelusta usea on työskennellyt valtakunnallisissa tehtävissä ja lisäksi moni on työskennellyt Varsinais-Suomen ulkopuolella osan urastaan.

8.2 Pankin toimipaikan sijoittaminen

Tutkimukseni osoittaa, että toimipaikan roolin muuttuminen pankin asiakastyössä 1980-luvulta 2000-luvulle on osin muuttanut toimipaikan sijoittamiseen vaikuttavia tekijöitä Varsinais-Suomessa. Tutkimusta varten tekemissäni haastatteluissa ilmeni, että pankkien toimipaikkaverkot on pääosin tarkoitettu henkilöasiakkaiden palvelemiseen, minkä vuoksi henkilöasiakkaiden asiointitottumukset vaikuttavat voimakkaammin toimipaikan rooliin pankin asiakastyössä sekä toimipaikan sijoittamiseen kuin yritysten asiointitottumukset. Pankkien toimipaikassa asiointia on aiemmin pidetty päivittäisasiointina, kuten ruokakaupassa käynnin liitännäisenä (Soenen 1974: 213). Tämä johtuu siitä, että 1980-luvulle saakka usein tapahtuva laskujen maksu ja osittain myös käteisen nosto tapahtui pääasiallisesti pankin toimipaikassa, mutta nykyisin nämä toiminnot on pitkälti automatisoitu (Pollard 1996; Kuhno & Halonen 2010: 47). Päivittäisasiointityyppisten pankkipalvelujen käytön vähentyminen tarkoittaa, että pankin asiakkaat käyvät toimipaikassa entistä harvemmin. Tutkimukseni haastatteluissa kävi ilmi, että pankit ovat aktiivisesti pyrkineet ohjaamaan tätä asiakaskäyttäytymisen muutosta toimintakustannusten vähentämiseksi, ja ne ovat 2000-luvulla keskittyneet tarjoamaan toimipaikoissa asiantuntija- ja neuvontapalveluita. Asiantuntijuus ja erikoistuminen ovat uusia tapoja kilpailla rahoitusmarkkinoilla, joilla markkinoilletulon esteet ovat madaltuneet. Pankkien halu keskittyä toimipaikoissa asiantuntijapalveluihin nousi esille myös Tuorilan (2002) tutkimuksessa. Haastattelujen perusteella pankin toimipaikassa tehtävä asiakaspalvelutyö on muuttunut 1980-luvun rutiiniasioiden hoidosta ensin 1990-luvulla myyntityöksi ja 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä ensisijaisesti konsultointityöksi. Toimipaikan rooli pankin asiakastyössä on siis

muuttunut merkittävästi. Vaikka suurin osa toimipaikkaverkosta on tarkoitettu henkilöasiakkaiden palvelemiseen, pankeilla on yrityksiä varten olemassa yritys-toimintaan erikoistuneita toimipaikkoja. Haastattelujen tulokset ovat pitkälti yleis-tettävissä ainakin Suomen tasolla.

Haastateltavien mukaan rutiinipalvelujen tarjoamiseksi pankit sijoittivat 1980-luvulla toimipaikkoja lähiöihin ja suurten yritysten tiloihin tai niiden läheisyyteen. Toimipaikkoja pyrittiin myös sijoittamaan kilpailijoiden läheisyyteen, koska toimipaikoissa usein käyvistä asiakkaista ja heidän talletuksistaan kilpailtiin ankara-sti. Nämä sijaintitekijät eivät enää ole keskeisiä 2000-luvun toiminnassa toiminta-ympäristön muututtua. Pankkien toimipaikat halutaan kuitenkin edelleen sijoittaa suurten ihmisvirtojen läheisyyteen ja hyvien kulkuyhteyksien päähän, kuten 1980-luvullakin. Konsultoinnin painotuttua toimipaikoissa tarve osaavan henkilökunnan saamisesta lisää todennäköisesti painetta sijoittaa toimipaikat keskuksiin. Haastattelujen mukaan tarve toimipaikan suurelle näkyvyydelle katutasossa on kuitenkin vähäisempi 2000-luvulla kuin 1980-luvulla, ja pankkien toimintoja on nyt sijoitettu aiempaa enemmän katutason yläpuolisiin kerroksiin.

Hajautunut kysyntä ei enää 2000-luvulla ohjaa pankkeja hajauttamaan toimipaikkojaan samalla tavalla kuin 1980-luvulla, koska asiakkaat asioivat toimipaikassa aiempaa harvemmin. Pankkitoiminnan agglomeroituminen saattaa tästä syystä lisääntyä entisestään tulevaisuudessa. Verkko- ja puhelinpankkipalvelut mahdollistavat asiakkaiden palvelemisen etäältä ja pankit todennäköisesti pyrkivät säästämään toimintakustannuksissa karsimalla toimipaikkaverkkoa mahdollisimman paljon. Osaamisen kehittäminen ja monipuolisten palvelujen tarjoaminen on todennäköisesti myös vaikeampaa pienissä toimipaikoissa kuin suurissa keskitetyissä yksiköissä. Pankkipalvelujen merkittävä siirtyminen internetiin voi olla mahdollisuus lisätä liiketoimintaa pienille paikallispankeille, koska internetin kautta ne voivat tarjota palveluja etäältä aiempaa laajemmalle markkina-alueelle. Tämä voi kuitenkin olla myös uhka niille pitkällä aikavälillä, koska paikallisuutta on vaikeaa tuoda esille internetissä ja paikallispankit saattavat näyttäytyä asiakkaille samankaltaisina kuin kansainväliset rahoituslaitokset. Haastatteluissa ilmeni, että osuus- ja säästöpankeilla onkin paikallisuuden vaatimuksen vuoksi ollut liikepankkeja korkeampi kynnys lakkauttaa toimipaikkoja.

Haastateltavien mukaan pankkikriisin aikana ja sen jälkeen toimipaikkaverkkojen hajautunutta rakennetta on alettu purkaa ja toimintoja keskittää. Tästä huolimatta Varsinais-Suomessa oli edelleen melko tiheä pankkien toimipaikkojen verkko vuonna 2007. Ainoastaan kahdesta kunnasta puuttui pankin toimipaikka. Asian-tuntijahaastatteluissa esille tullut mittakaavaetujen tavoittelu kuitenkin todennä-

köisesti johtaa pankkitoimintojen lisääntyvään keskittymiseen. Tätä keskittymiskehitystä voimistaa se, että pankit voivat sijaita lähellä markkinoita virtuaalisesti tarjoamalla verkko- ja puhelinpankkipalveluita. Toimintojen keskittämisen ja siihen kiinteästi liittyvän toimipaikkojen määrän vähentämisen seurauksena pankkien toimipaikkojen sijoittuminen saattaa tulevaisuudessa noudattaa nykyistä enemmän keskus- ja vaikutusalue tutkimuksissa kuvattua keskusten hierarkkista rakennetta Varsinais-Suomessa.

8.3 Toimipaikat yhdyskuntarakenteessa

Tutkimukseni tulokset pankkien toimipaikkojen sijoittumisesta varsinaissuomalaisessa yhdyskuntarakenteessa viittavat siihen, että toimipaikkojen sijoittuminen ei ole voimakkaasti riippuvaista yhdyskuntarakenteesta. Tarkasteluni perustuu keräämiäni pankkien toimipaikka-aineistojen lisäksi pääasiassa keskus- ja vaikutusalue teoriaa hyödyntäviin yhdyskuntarakennekuvauksiin. Lisäksi tutkimukseni tulokset osoittavat, että pankkitoiminnan alueellinen keskittyminen vaikuttaa lisääntyneen 1960-luvulta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle Varsinais-Suomessa. Tulokset eivät ole suoraan sovellettavissa muuhun Suomeen. Toisaalta keskittymiskehityksen taustalla olevat tekijät ovat todennäköisesti olleet pitkälti samanlaisia koko maassa ja ne ovat saattaneet johtaa samankaltaiseen alueelliseen rakenteeseen. En käsitellyt keskittymiskehityksen taustalla olevia tekijöitä pankkitoiminnan ja yhdyskuntarakenteen yhteyttä tarkastelevassa analyysissä, mutta ne nousivat esille asiantuntijahaastatteluisissa.

Tutkimukseni osoittaa, että Varsinais-Suomeen muodostui 1900-luvun puoliväliin mennessä laaja pankkien toimipaikkaverkko ja useita vahvasti paikallisesti toimivia pankkeja. Pankkien toimipaikkojen verkko oli kokonaisuudessaan niin laaja 1960-luvulta 1980-luvulle, että yhdyskuntarakenneselvityksissä kuvatut keskuskeskukset eivät juurikaan erotu muusta maakunnasta pankkitoiminnan osalta. Ainoastaan liikepankkien toimipaikat keskittyivät 1960-luvulta 1980-luvulle voimakkaimmin keskusalueille Turkuun, Saloon, Loimaalle, Uuteenkaupunkiin, Paraisille ja Raisioon. Osuus- ja säästöpankeilla toimipaikat levittäytyivät liikepankkeja tasaisemmin maakuntaan.

Sääntelyn vapautumisen ja pankkiteknikan kehityksen tarjoamat uudet kilpailukeinot ja palvelumuodot 1980-luvulla eivät välittömästi näytä vaikuttaneen pankkisektorin alueelliseen rakenteeseen Varsinais-Suomessa, mutta sekä tekemiäni haastattelujen että useiden tutkimusten (esimerkiksi Lehtiö 2000) mukaan 1990-luvun alussa tapahtunut pankkikriisi pakotti pankkeja karsimaan toimipaikka-

verkkojaan. Tämän johdosta pankkitoiminnan alueellinen rakenne muuttui merkittävästi ja pankkitoiminta keskittyi jonkin verran Varsinais-Suomessa 1990-luvulla, mikä on nähtävissä tutkimuksessani. Pankkikriisin ja sitä seuranneen toimipaikkaverkkojen karsimisen vuoksi joistakin varsinaissuomalaisista kunnista puuttui vuonna 2007 pankin toimipaikka ja useat kunnat olivat yhden pankkiryhmittymän palvelujen varassa. Erot kuntien välillä olivat tuolloin kasvaneet siinä, kuinka monta asukasta yhtä pankin toimipaikkaa kohden kunnassa oli.

Asiantuntijahaastatteluiden perusteella pankkien toimipaikkaverkkoja harvennetaan edelleen ja pankkitoiminta keskittyy toimipaikkojen määrällä mitattuna, minkä lisäksi suurempiin yksiköihin siirryttäessä myös toiminnan kokonaisvoilyymista entistä suurempi osa tulee keskuksiin Varsinais-Suomessa. Tällainen toimintojen keskittäminen on kannattavaa yksittäisen yrityksen näkökulmasta, mutta kehityksen vaikutuksia koko yhdyskuntarakenteen ja yhteiskunnan kannalta on vaikea arvioida. Ei ole tietoa, vaikuttaako toimipaikkojen keskittyminen esimerkiksi paikallisten, pienten yritysten lainansaantimahdollisuuksiin, kun pankkien paikallistuntemus oletettavasti vähenee. Osa aiemmista tutkimuksista antaa viitteitä siitä, että etäisyyden ja varsinkin funktionaalisen etäisyyden kasvu pankin ja asiakkaan välillä vaikuttaa pienten yritysten lainansaantimahdollisuuksiin (Martin & Klagge 2005; Alessandrini, Presbitero & Zazzaro 2006). Tätä ei kuitenkaan ole tutkittu Suomessa. Mikäli tällainen yhteys havaittaisiin, se olisi huolestuttavaa pienten ja keskisuurten yritysten näkökulmasta. Haastateltujen mukaan pankeilla ei ole nimittäin suunnitelmia panostaa yritysten kanssa kasvokkain tapahtuvan vuorovaikutuksen lisäämiseen Varsinais-Suomessa samalla tavalla kuin esimerkiksi Sokolin (2007) tutkimissa irlantilaisissa pankeissa.

Toimipaikkojen sijoittuminen yhdyskuntarakenteesta poikkeavalla tavalla Varsinais-Suomessa johtune osittain siitä, että suomalaista pankkisektoria säädeltiin tiukasti 1980-luvulle saakka. Sääntely johti toimipaikkaverkkojen kasvattamiseen muiden kilpailukeinojen puuttuessa Suomessa (Nyberg & Vihriälä 1994: 8). Yhdyskuntarakenne saattaa tulevaisuudessa olla vahvemmin yhteydessä pankkien toimipaikkojen sijoittumiseen, sillä rahoitusmarkkinoiden kilpailua on vapautettu ja haastattelujen perusteella ainakin osa pankeista sijoittaa palveluitaan aiempaa voimakkaammin keskuksiin. Kuntarakenteen muutokset eli kuntien yhdistämiset voivat johtaa osuuspankkitoiminnan keskittymiseen, sillä kuntarajoilla vaikuttaa olevan hieman suurempi merkitys osuuspankeille kuin liikepankeille toimipaikkaverkon kehittämisessä.

Toimipaikkojen sijoittumista varsinaissuomalaiseen yhdyskuntarakenteeseen tarkastelevassa analyysissä kaikkien toimipaikkojen oletettiin olevan samanlaisia

lukuunottamatta osuus- ja säästöpankkien kohdalla tehtyä eroa päätoimipaikkojen ja muiden toimipaikkojen välillä. Haastattelujen perusteella oletus toimipaikkojen samanlaisuudesta on ollut oikeanlainen 2000-lukua edeltävältä ajalta, sillä toimipaikat ovat olleet profiililtaan hyvin samankaltaisia 1990-luvulle saakka ja erikoistuminen on alkanut voimakkaasti vasta 2000-luvulla. Tulevaisuudessa tällaisen oletuksen tekeminen on kuitenkin ongelmallista, sillä toimipaikat ovat alkaneet erikoistua osaamisen perusteella ja eri toimipaikkojen pankkipalvelutarjonnassa alkaa olla merkittäviä eroja. Toimipaikkaverkkojen kehittämisestä on tullut aikaisempaa monitahoisempaa, sillä toimipaikkaverkon tarjoamaa asiakaspalvelua voidaan laajentaa tai supistaa esimerkiksi palveluvalikoimaa, toimipaikoissa työskentelevän henkilöstön osaamista tai aukioloaikoja muuttamalla.

Keskus- ja vaikutusalue teoriaan pohjautunut tarkastelu antaa kuvan siitä, miten pankit sijoittuvat yhdyskuntarakenteessa ja antaa viitteitä myös pankkipalvelujen saavutettavuudesta Varsinais-Suomessa. En kuitenkaan käsitellyt saavutettavuutta kokonaisvaltaisesti tässä tutkimuksessa, sillä se rakentuu useista tekijöistä ja siihen voivat vaikuttaa esimerkiksi virtuaalisten pankkipalvelujen käytettävyys ja koettu saavutettavuus. Pankkipalvelua ei voida myöskään tarkastella enää yksittäisenä palveluna tai edes palvelukokonaisuutena, sillä palveluvalikoima on laajentunut huomattavasti viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana ja pankkien asiakkailta on todennäköisesti entistä eriytyneempiä palvelutarpeita. Koetun saavutettavuuden ja pankkien asiakkaiden palvelutarpeiden mahdollisen eriytymisen tarkastelu olisivatkin tarpeellinen jatko tässä tutkimuksessa tehdyille työlle. Lisäksi tarvittaisiin tietoa siitä, millainen merkitys pankkien toimipaikoilla on paikallistalouksille.

Lähteet

- Aaku, E. (1957). *Suomen liikepankit 1862–1955*. Helsinki: Suomen Pankkiyhdistys.
- Abrams, R. K. (1989). Suomen rahoitusmarkkinoiden liberalisointi. *Kansallis-Osake-Pankki taloudellinen katsaus* 1.
- Ajo, R. (1946). Liikennealueiden kehittyminen Suomessa. *Fennia* 69: 3. Helsinki.
- Alessandrini, P. & Zazzaro, A. (1999). A 'possibilist' approach to local financial systems and regional development: the Italian experience. Teoksessa Martin, R. (toim.) *Money and Space Economy*. Chichester: Wiley. 71–92.
- Alessandrini, P., Presbitero, A. F. & Zazzaro, A. (2007). Banks, distances and financing constraints for firms. *Università Politecnica delle Marche. Dipartimento di Economia, Quaderno di Ricerca* 266.
- Alexander, A. & Pollard, J. (2000). Banks, grocers and the changing retailing of financial services in Britain. *Journal of Retailing and Consumer Services* 7: 3, 137–148.
- Amin, A. (2000). Industrial districts. Teoksessa Sheppard, E. & Barnes, T. J. (toim.). *A Companion to Economic Geography*. Oxford: Blackwell. 149–168.
- Andersen, A., Hyytinen, A. & Snellman, J. (2000). Recent developments in the Finnish banking sector. *Suomen Pankin keskustelualoitteita* 15. Helsinki: Suomen Pankki.
- Antikainen, J. (2001). Kaupunkiverkkotutkimus 2001. *Aluekeskus- ja kaupunkipolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu* 1.
- Argent, N. (2002). A global model or a scaled-down version? Geographies of convergence and divergence in the Australian retail banking sector. *Geoforum* 33, 315–334.
- Argent, N. M. & Rolley, F. (2000). Financial exclusion in rural and remote New South Wales, Australia. A geography of bank branch rationalisation 1981–98. *Australian Geographical Studies* 38: 2, 182–203.

Auer, V. (1936). Suomen asutuskeskusten talousalueista. *Terra* 48: 3, 163–172.

Autio, J. (1996). Rahan tarjonta Suomessa 1868–1980. *Suomen Pankin keskuste-
lualoitteita* 31. Helsinki: Suomen Pankki.

Bailey, N. & French, S. (2005). The locational dynamics of financial services in regional cities. Teoksessa Buck, N., Gordon, I., Harding, A. & Turok, I. (toim.). *Changing Cities. Rethinking Urban Competitiveness, Cohesion and Governance*. Basingstoke: Plagrave Macmillan. 112–131.

Berry, B. J. L. & Parr, J. B. (1988). *Market Centers and Retail Location: Theory and Applications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Blaut, J. M. (1977). Two views of diffusion. *Annals of the Association of American Geographers* 67: 3, 343–349.

Blomstedt, Y. (1978). *Kyläkassasta osuuspankkiin: osuuspankkihistoriaa 75 vuoden ajalta 1902–1977*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Blomstedt, Y. (1989). *Kansallis-Osake-Pankin historia I*. Helsinki: Kansallis-Osake-Pankki.

Boschma, R. A. & Frenken, K. (2006). Why is economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography. *Journal of Economic Geography* 6, 273–302.

Brannen, J. (1992, toim.). *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*. Aldershot: Avebury.

Brevoort, K. P. & Wolken, J. D. (2008). Does distance matter in banking? *Finance and Economics Discussion Series* 34. Washington D.C: Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs. Federal Reserve Board.

Brown, L. A. (1968). Diffusion processes and location: a conceptual framework and bibliografy. *Bibliography series* 4. Philadelphia: Regional Science Research Institute.

Brown, L. A. (1981). *Innovation Diffusion: a New Perspective*. Lontoo: Methuen.

Brown, L.A. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: Free Publishing.

Brunila, A., Hatanpää, H. & Kinnunen, H. (1992). Valuuttavelan kasvu ja devalvoitumisen kustannukset. *Suomen Pankin keskustelualoitteita* 43. Helsinki: Suomen Pankki.

Capon, C. (2009). *Understanding the Business Environment. Inside and Outside the Organisation*. 3rd edition. Harlow: Financial Times Prentice Hall.

Carling, K. & Lundberg, S. (2002). *Bank Lending, Geographical Distance, and Credit risk: An Empirical Assessment of the Church Tower Principle. November 20, 2002* [Verkköjulkaisu]. Borlange SW: Dalarna University. [Viitattu 3.7.2012]. Saatavissa:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.195.598&rep=rep1&type=pdf>.

Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwell.

Charles, D., Marsland, D. & Cockett, T. (2002). Central place practice: shopping centre attractiveness, boundaries and the UK retail hierarchy. *Journal of Retailing and Consumer Services* 9: 4, 185–199.

Christaller, W. (1966). *Central Places in Southern Germany*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

Cinar, N. (2009). A decision support model for bank branch location selection. *World Academy of Science, Engineering and Technology* 60, 126–131.

Clark, G. (2005). Money flows like mercury: the geography of global finance. *Geografiska Annaler B. Human Geography* 87, 99–112.

Cliff, A.D., Haggett, P. & Graham, R. (1983). Reconstruction of diffusion processes at local scales: the 1846, 1882 and 1904 measles epidemics in northwest Iceland. *Journal of Historical Geography* 9: 4, 347–368.

Cliff, A.D. & Smallman-Raynor, M.R. (2004). *War Epidemics: A Geography of Infectious Diseases in Military Conflict and Civil Strife, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.

Cohen, B. J. (1998). *The Geography of Money*. Ithaca: Cornell University Press.

Consoli, D. (2005). The dynamics of technological change in UK retail banking services: An evolutionary perspective. *Research Policy* 34, 461–480.

Dahl, S. (1965). Det svenska nätet av handelsorter. *Meddelanden från Handelshögskolans i Göteborg geografiska institution* 81.

Dewar, R. D. & Dutton, J. E. (1986). The adoption of radical and incremental innovations: An empirical analysis. *Management Science* 32: 11, 1422–1433.

Dow, S. (1990). *Financial Markets and Regional Economic Development. The Canadian Experience*. Aldershot: Avebury.

Dow, S. (1999). The stages of banking development and the spatial evolution of financial systems. Teoksessa Martin, R. (toim.) *Money and Space Economy*. Chichester: Wiley. 31–48.

Dymski, G. A. (2009). The global financial customer and the spatiality of exclusion after the ‘end of geography’. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 2, 267–285.

Elonen, H. U. (1992). Suomen Pankin lyhyt historiikki. Teoksessa Ikonen, V., Autio, J. & Elonen H. U. *Suomen Pankki ja 1930-luvun lama*. Helsinki: Suomen Pankki. 9–41.

Ennew, C. & McKechnie, S. (1998). The financial services consumer. Teoksessa Gabbott, M. & Hogg, G. (toim.). *Consumers and Services*. Chichester: John Wiley & Sons. 185–207.

Finanssialan Keskusliitto (2007). *Suomen rahoitusmarkkinat. Helmikuu 2007* [Verkkójulkaisu]. Finanssialan keskusliitto. [Viitattu 3.4.2011]. Saatavissa: http://www.fkl.fi/materiaalipankki/julkaisut/Sivut/pankit_suomessa.aspx.

Finanssialan Keskusliitto (2009). *Suomen rahalaitosten euromääräiset lainat ja talletukset pankeittain/pankkiryhmittäin. Joulukuu 2008* [Verkkójulkaisu]. Finanssialan keskusliitto. [Viitattu 17.4.2012]. Saatavissa: https://www.fkl.fi/tilastot/Tilastot/Pankkiryhmiem_markkinaosuudet_joulukuu_2008.pdf.

Finanssialan Keskusliitto (2011). *Pankit Suomessa 2010* [Verkkójulkaisu]. Finanssialan keskusliitto. [Viitattu 17.4.2012]. Saatavissa: http://www.fkl.fi/materiaalipankki/julkaisut/Sivut/pankit_suomessa.aspx.

Flavián, C., Guinalú, M. & Torres, E. (2005). The influence of corporate image on consumer trust: A comparative analysis in traditional versus internet banking. *Internet Research* 15: 4, 447–470.

- Frei, F.X., Harker, P.T. & Hunter, L.W. (1997). Innovation in retail banking. *Working paper 97-48-B*. Philadelphia: Financial Institutions Center. The Wharton School. University of Pennsylvania.
- French, S., Leyshon, A. & Thrift, N. (2009). A very geographical crisis: the making and breaking of the 2007–2008 financial crisis. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 2, 287–302.
- French, S., Leyshon, A. & Wainwright, T. (2011). Financializing space, spacing financialization. *Progress in Human Geography* 35: 6, 798–819.
- Gál, Z. (2000). Challenges of regionalism: development and spatial structure of the Hungarian banking system. *Geographica Polonica* 73: 1.
- Grönroos, C. (2001). *Palvelujen johtaminen ja markkinointi*. Helsinki: WSOY.
- Haarala, P. & Koisaari, T. (1959). *Rymättylän-Merimaskun säästöpankki 1899–1959*. Turku: Rymättylän-Merimaskun säästöpankki.
- Halkilahti, J. (1937). *Paimion säästöpankki 1872–1937*. Vammala: Tyrvään kirjapaino Oy.
- Harisalo, R. (1984). Innovaatioiden diffuusio kunnallishallinnossa. *Acta Universitatis Tamperensis*. A: 163.
- Hautamäki, L. (1972). Preliminary methods in seeking optimal systems of centres applied to supraprovincial level. *Fennia* 112.
- Hayter, R. (1997). *The Dynamics of Industrial Location. The Factory, the Firm and the Production System*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Heininen, J. (1965). *Oripään säästöpankki sata vuotta*. Oripää: Oripään säästöpankki.
- Helle, R., Löytönen, M. & Pietala, J. (1988). Maakunta- ja kaupunkikeskusten vaikutusalueet. Kehitys vuosina 1966–1986. *Seutusunnittelun keskusliiton julkaisu* A: 71. Ympäristöministeriön kaavoitus- ja rakennusosaston tutkimus 3.
- Hietala, M. & Hietala, K. (1972). Palvelusten väestöpohjat ja niiden määräytyminen: yksittäisten palvelusten sijoittuminen eri keskusluokkiin nykytilanteessa ja tulevaisuudessa. *Sisäasiainministeriö. Kaavoitus- ja rakennusasiainosaston tutkimus* 31.

- Historiallinen tilasto (1983). Suomen taloushistoria osa 3. Toim. Kaarina Vattula. Teoksessa *Suomen taloushistoria* (1983). Helsinki: Tammi. Osat 1–3.
- Hjerppe, R. (1988). Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos. *Suomen Pankin julkaisuja. Kasvututkimuksia XIII*. Helsinki: Valtion painatuskeskus, Suomen pankki.
- Hyytinen, A. & Toivanen, O. (2002). Does distance matter in deposit supply? A bank-level study. *Elinkeinoelämän Tutkimuslaitoksen keskusteluaiheita* 814.
- Hägerstrand, T. (1952). The propagation of innovation waves. *Lund Studies in Geography B. Human geography* 4.
- Hägerstrand, T. (1953). Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt. *Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner. Avhandlingar* 0346–6787; 25.
- Hölttä, R. (1985). Innovaatioiden tutkiminen 1980-luvulla. *Helsingin kauppa-keakoulun julkaisuja D*: 68.
- Grönroos, C. (2001). *Palvelujen johtaminen ja markkinointi*. Helsinki: WSOY.
- Illeris, S. (2007). The nature of services. Teoksessa Bryson, J. R. & Daniels, P. W. (toim.). *The Handbook of Service Industries*. Cheltenham, Edward Elgar. 19–33.
- Innamaa, K. (1965). *Naantalin historia 3. Suomen sodasta itsenäisyyden aikaan: Naantalin maaseurakunta luostarinajasta itsenäisyyden aikaan: kaupunki ja maalaiskunta itsenäisyyden ajalla*. Naantali: Naantalin kaupunki.
- Ioannou, G., Karakerezis, A. & Mavri, M. (2002). Branch network and modular service optimization for community banking. *International Transactions in Operational Research* 9, 531–547.
- Isard, W. (1956). *Location and Space-economy: a General Theory Relating to Industrial Location, Market Areas, Land Use, Trade, and Urban Structure*. Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology
- Jones, G. R. & Hill, C. W. L. (2010). *Theory of Strategic Management*. 9th edition. Australia: South-Western/Cengage Learning.
- Juan, R. (2008). Competition in local markets: some evidence from the Spanish retail banking market. *Review of Industrial Organization* 32, 145–162.

- Kallonen, T. & Myllylä, R. (2002). *Pankit muutoksessa* [Verkkójulkaisu]. Suomen Pankkiyhdistys. [Viitattu 2.11.2006]. Saatavissa: http://www.pankkiyhdistys.fi/sisalto/upload/pdf/pankit_muutoksessa.pdf.
- Kangas, T. (2006). Suomen pankkikriisin alueellinen ulottuvuus: esseitä paikallisista toimijoista ja toteuttajista. *Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A*: 281.
- Kangasperko, J. (1937). *Osuuskassaliike Varsinais-Suomen Osuuskassojen Liiton alueella*. Turku: Varsinais-Suomen osuuskassojen liitto.
- Katajamäki, H. (1977). Keskus- ja vaikutusalue tutkimus. *Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen opetusmonisteita* 13.
- Kiander, J. (2001). *Laman opetukset: Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiander, J. & Vartia, P. (1998). *Suuri lama: Suomen 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*. Helsinki: Taloustieto.
- Kiser, E. K. (2002). Household switching behavior at depository institutions: evidence from survey data. *Antitrust Bulletin* 47: 4, 619–640.
- Kniffen, F. B. (1965). Folk housing: key to diffusion. *Annals of the Association of American Geographers* 55, 549–577.
- Koponen, A. (2008). Essays on technological development and competition in local bank markets. *Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja A*: 5.
- Koponen, A. & Widgrén, M. (2002). Pankkitoiminnan alueellinen sijoittuminen: alustavia huomioita. Teoksessa Widgrén, M. (toim.) *Pankkikilpailu globalistuvilla markkinoilla*. Vantaa: Dark Oy. 35–48.
- Korhonen, T. (2011). Säännöstelystä markkinoille. Suomen Pankin raha- ja valuuttapolitiikan sääntelyjärjestelmä säännöstelyn ja liberalisoinnin kaudella 1970–1980-luvulla. *Suomen Pankin yleistajuiset selvitykset A*: 114. Helsinki: Suomen Pankki.
- Koskinen, I., Alasuutari, P. & Peltonen, T. (2005). *Laadulliset menetelmät kauppatieteissä*. Tampere: Vastapaino.
- Koskinen, J. (2001). Yksityisasiakkaiden maksuliikepalvelujen hinnoittelu Suomessa. *Suomen Pankin keskustelualoitteita* 12. Helsinki: Suomen Pankki.

Kosonen, K.-J. (2004). Yliopistokeskuseudut innovaatiotoiminnan ympäristöinä. Teoksessa Sotarauta, M. & Kosonen, K.-J. (toim.). *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy-Juvenes Print.

Kroszner, R. & Strahan, P. (2007). Regulation and deregulation of the US banking industry: causes, consequences and implications for the future. Teoksessa Rose, N. L. (toim.) *Economic Regulation and Its Reform: What Have We Learned* [Verkkojulkaisu]. [Viitattu 25.10.2011]. Saatavissa: <http://www.nber.org/books/rose05-1>.

Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy* 99, 483–499.

Kuhno, R. & Halonen, U. (2010). *Säästäminen, luotonkäyttö ja maksutavat. Tutkimusraportti. Kevät 2010* [Verkkojulkaisu]. Finanssialan keskusliitto. [Viitattu 3.4.2011]. Saatavissa: http://www.fkl.fi/materiaalipankki/julkaisut/Sivut/saastaminen_luotonkaytto.aspx.

Kuusterä, A. (1995). *Aate ja raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Kuusterä, A. (1997). Markan matkassa. Suomen rahajärjestelmän historiaa. 1840–1997. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 2.

Kuusterä, A. (2002). *Lähellä ihmistä: osuuspankkitoiminta 100 vuotta*. Helsinki: Otava.

Kytömäki, J. (1973). Patterns of consumer travel behaviour in Southwestern Finland. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja* 62.

Laakso, S. (1997) Yritystoiminta pääkaupunkiseudulla. Toimipaikkojen rakenne, muutos ja sijoittuminen. *Pääkaupunkiseudun julkaisusarja* B:12. Helsinki: YTV:n monistamo.

Laakso, S. & Moilanen, P. (2011). Yritystoiminnan sijoittuminen ja työpaikka-keskittymien muodostuminen monikeskuksisessa aluerakenteessa. *Sektoritutkimuksen neuvottelukunta. Alue ja yhdyskuntarakenteet ja infrastruktuuri* 5.

Laulajainen, R. (2003). *Financial Geography: A Banker's View*. Lontoo: Routledge.

- Laurinkari, J. (1980) Osuuspankkitoiminnan alueellinen levinneisyys ja erilaistuneisuus Suomessa vuosina 1903–1977. Helsinki: *Helsingin yliopiston osuustoimintaopin laitoksen julkaisuja* 15.
- Lavonen, P. (2000). *Uskelan pienkassasta Salon seudun suurpankiksi 1920–2000. Mukana elämän eri käänteissä 80 vuotta*. Salo: Hansaprint Oy.
- Lehtiö, S. (2000). Suomen pankkikriisin taustatekijät ja luonne erityisesti säästöpankeissa. *Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja* D: 1.
- Leyshon, A. (1995). Geographies of money and finance I. *Progress in Human Geography* 19: 4, 531–543.
- Leyshon, A. (1997). Geographies of money and finance II. *Progress in Human Geography* 21: 3, 381–392.
- Leyshon, A. (1998). Geographies of money and finance III. *Progress in Human Geography* 22: 3, 433–446.
- Leyshon, A., Burton D., Knights D., Alferoff C. & Signoretta, P. (2004). Towards an ecology of retail financial services: understanding the persistence of door-to-door credit and insurance providers. *Environment and Planning A* 36: 4, 625–645.
- Leyshon, A. & Thrift, N. (1997). *Money/Space. Geographies of Monetary Transformation*. New York: Routledge.
- Leyshon, A & Thrift, N. (1999). Lists come alive: electronic systems of knowledge and the rise of credit-scoring in retail banking. *Economy and Society* 28: 3, 434–466.
- Leyshon, A. & Pollard, J. (2000). Geographies of industrial convergence: the case of retail banking. *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series* 25: 2, 203–220.
- Leyshon, A., French, S. & Signoretta, P. (2008). Financial exclusion and the geography of bank and building society branch closure in Britain. *Transactions of the Institute of British Geographers* 33:4, 447–465.
- Liedon säästöpankki (1955). *Liedon säästöpankki 1895–1955*. Turku: Uuden Auran Osakeyhtiön kirjapaino.

Liiketaloudellinen tutkimuslaitos (1967). Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä. *Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisuja A*: 19.

Lindqvist, A. G. (1994). *Turunmaan viisi säästöpankkia: Turun säästöpankki, Kemiön säästöpankki, Västanfjärdin säästöpankki, Paraisten säästöpankki, Dragsfjärdin säästöpankki*. Suomentanut Veli-Matti Hepoluhta. Turku: Suomen säästöpankki, Turunmaan alue.

Loimaan ja Pöytyän säästöpankki (1916). *Loimaan ja Pöytyän säästöpankki 15.3.1866–15.3.1916*. Turku: Turun Suomalainen Kirjapaino- ja Sanomal. OY (Uuden Auran kirjapaino).

Lounais-Suomen Seutukaavaliitto (1968). *Lounais-Suomen toiminnalliset keskuksset ja niiden vaikutusalueet v. 1965*. Turku: Lounais-Suomen Seutukaavaliitto.

Lundvall, B. (1992). *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Lontoo: Pinter Publishers.

Lösch, A. (1940). *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*. Jena: Fischer.

Löytönen, M. (1985). Spatial development of the post office network in the province of Mikkeli, Finland, 1860–1980. *Fennia* 163:1.

Mahajan, V. & Peterson, R. A. (1979). Integrating time and space in technological substitution models. *Technological Forecasting and Social Change* 14: 3, 231–241.

Marshall, J. N., Willis, R. M., Coombes, M. G., Raybould, S. R. & Richardson, R. G. W. (2000). Mutuality, de-mutualization and communities: The implications of branch network rationalization in the British building society industry. *Transactions of the Institute of British Geographers* 25: 3, 355–377.

Martin, R. (1994). Stateless monies, global financial integration and national economic autonomy: the end of geography? Teoksessa Corbridge, S., Thrift, N. & Martin, R. (toim.). *Money, Power and Space*. Oxford: Blackwell. 253–278.

Martin, R. (1999). The new economic geography of money. Teoksessa Martin, R. (toim.). *Money and the Space Economy*. Chichester: Wiley. 3–27.

Martin, R. (2000). Institutional approaches in economic geography. Teoksessa Sheppard, E. & Barnes, T. J. (toim.). *A Companion to Economic Geography*. Oxford: Blackwell. 77–94.

- Martin, R. & Klagge, B. (2005). Decentralized versus centralized financial systems: is there a case for local capital markets? *Journal of Economic Geography* 5, 387–421.
- Mikesell, M. W. (1978). Tradition and innovation on cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers* 68: 1, 1–16.
- Mikkonen, K. (1975). Causal analysis of the system of central places and prediction of functional regional structure in the administrative province of Vaasa, Finland. *Fennia* 138.
- Mikkonen, K. (1983). Vuorovaikutusmallin etäisyysparametri ja aluerakenne. *Terra* 95: 2, 109 – 118.
- Mikkonen, K. (2000). Keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen traditio Suomessa. *Terra* 112: 4, 255–260.
- Mikkonen, K. & Haapala, M. (2006). Aluetutkimuksen menetelmät. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja* 55. *Aluetiede* 4.
- Mikkonen, K. & Palomäki, M. (1971). Optimaalisen keskusverkon simulointi Suomeen. *Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja* A:25.
- Mikkonen, K. & Suominen, A. (1982). Kuluttajien asiointikäyttäytyminen Vaasan läänissä. Vaikutusalueet ja kenttävoimakkuudet 1971 ja 1980. *Vaasan läänin seutukaavaliitto* C: 6.
- Mikkonen, K. & Wuori, O. (2006). Suomen aluerakenne vuonna 2040. Esitutkimusraportti. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja* 133.
- Min, H. & Melachrinoudis, E. (2001). The three-hierarchical location-allocation of banking facilities with risk and uncertainty. *International Transactions in Operational Research* 8, 381–401.
- Mishkin, F. S. & Strahan, P. E. (1999). What will technology do to financial structure? *NBER Working Paper* 6892.
- Morrill, R. L. (1968). Waves of spatial diffusion. *Journal of Regional Science* 8: 1, 1–18.
- Naantalin säästöpankki (1962). *Naantalin säästöpankki 1902–1962*. Naantali: Naantalin Kirjapaino.

Niemi, K. & Virkkala, S. (2005). *Yritysten innovaatiotoiminta elintarvike- ja matkailualoilla Keski-Pohjanmaalla ja elektroniikka-alalla Oulun Eteläisessä. Pohjoismaisen tutkimushankkeen tuloksia*. Kokkola: Chydenius-instituutti - Kokkolan yliopistokeskus.

Nikula, O. (1970). *Turun kaupungin historia 1721–1809*. I nide. Turku: Oy Lou-naisrannikko.

Nurminen, E. (1981). Kanta-Hämeen ala-asteen kouluverkon alueellinen rakenne ja kehitysprosessi. *Acta Universitatis Tampereensis A*: 129.

Nyberg, P. & Vihriälä, V. (1994). The Finnish banking crisis and its handling (an update of developments through 1993). *Bank of Finland Discussion Papers 7*.

O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. Lon-too: Pinter.

Oinas, P. & Virkkala, S. (1997). Learning, competitiveness and development. Reflections on the contemporary discourse on 'learning regions'. Teoksessa Eskelinen, H. (toim.) *Regional specialisation and local environment – learning and competitiveness*. *NordREFO 3*. 263–277.

OP Pohjola (2011). OP-ryhmä ostaa Pohjolan ja nousee johtavaksi finanssiryhmäksi Suomessa [Verkkotiedote]. OP Pohjola. [Viitattu 24.5.2011]. Saatavissa: <https://www.pohjola.fi/pohjola?cid=330817492&srcpl=3>.

Palomäki, M. (1963). The functional centers and areas of South Bothnia, Finland. *Fennia 88*:1.

Palomäki, M. (1992). Yhdyskunta- ja aluejärjestelmä. *Suomen Kartasto*. Vihko 270. Helsinki: Maanmittaushallitus ja Suomen Maantieteellinen Seura.

Parr, J.B. & Budd, L. (2000). Financial services and the urban system: an exploration. *Urban Studies 37*: 3, 593–610.

Pellenbarg, P.H. & Wissen, L.J.G. van & Dijk, J. van (2002). Firm relocation: state of the art and research prospects. *SOM Research Report 02D31*. University of Groningen.

Pietala, J. (2003). Päivittäistavarakaupan dynamiikka ja ostoskäyttäytyminen pää-kaupunkiseudulla. *Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A*: 217.

Piikkiön säästöpankki (1936). *Piikkiön säästöpankki 1876–1936*. Turku: Oy Turunmaan Kirjapaino.

Pipping, H. (1962). *Sata vuotta pankkitoimintaa: Suomen yhdyspankki 1862–1919. Pohjoismaiden osakepankki kauppaa ja teollisuutta varten 1872–1919. Pohjoismaiden yhdyspankki 1919–1962*. Helsinki: Pohjoismaiden Yhdyspankki.

Pollard, J. (1996). Banking at the margins: a geography of financial exclusion in Los Angeles. *Environment and Planning A*: 28, 1209–1232.

Pollard, J. (1999). Globalisation, regulation and the changing organization of retail banking in the United States and Britain. Teoksessa Martin, R. (toim.) *Money and Space Economy*. Chichester: Wiley. 49–70.

Popkowski Leszczyc, P. T. L., Sinha, A. & Sahgal, A. (2004). The effect of multi-purpose shopping on pricing and location strategy for grocery stores. *Journal of Retailing* 80: 2, 85–99.

Pulkkinen, L. (1994). Yritys maantieteellisen tutkimuksen kohteena: teoreettisia ja empiirisiä lähtökohtia sekä haasteita. *Alue ja Ympäristö* 1, 57–67.

Pyhämaan säästöpankki (1981). *Pyhämaan säästöpankki 80 toiminnan vuotta. 1901–1981*. Uusikaupunki: Uudenkaupungin Kirjapaino Oy.

Rinne, T. T. (1967). *Varsinais-Suomen osuuskassaliikkeen historia. Loimaan, Lounais-Hämeen, Salon, Turun ja Vakka-Suomen talousalueiden sekä Karjalasta siirtyneiden osuuskassojen kehitysvaiheiden yleiskuvaus ja osuuskassakohtaiset historiikit*. Turku: Varsinais-Suomen osuuskassojen liitto R.y, Jaakkoo-Taara Oy.

Roberts, S. (1994). Fictitious capital, fictitious spaces: the geography of offshore financial flows. Teoksessa Corbridge, S., Thrift, N. & Martin, R. (toim.). *Money, Power and Space*. Oxford: Blackwell. 91–115.

Robertson, T. S. (1971). *Innovative Behavior and Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press. 5th edition.

Ruuskanen, O. (2009). *Pankkikriisi ja rahoitusmarkkinoiden sääntely*. Joensuun yliopisto. Kauppa- ja oikeustieteiden tiedekunta. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Sampo Pankki (2013). *Postisäästöpankista nykypäivään* [Verkkodokumentti]. Sampo Pankki. [Viitattu 5.10.2013]. Saatavissa: <http://www.danskebank.fi/fi-fi/tietoa-danske-bankista/danske-bank-lyhyesti/Pages/Suomenliiketoimintojenhistoria.aspx>.

Sihvonen, O. (1922). *Karinaisten säästöpankki 1912–1921*. Turku: Uuden Auran kirjapaino.

Siirilä, S. (1967). Palvelusten hankintavälin pituus Helsingin esikaupunkiperheissä. *Terra* 79, 141–148.

Siirilä S. (1968). Die Funktionale Struktur der Stadt Tampere. *Publicationes Instituti Geographici Universitatis Helsingensis* A: 63.

Siirilä, S. (1970). Kaupalliset palvelukeskukset Helsingin itäisellä esikaupunki-alueella. *Tampereen yliopiston sosiaali- ja talousekologian laitoksen tutkimuksia* 4. Tampere: Tampereen yliopisto.

Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data: a Guide to the Principles of Qualitative Research*. 4th edition. Lontoo: Sage.

Soenen, L. A. (1974). Locating bank branches. *Industrial Marketing Management* 3, 221–228.

Sokol, M. (2007). Space of flows, uneven regional development and the geography of financial services in Ireland. *Growth and Change* 38: 2, 224–259.

Someron säästöpankki (1930). *Someron säästöpankin 50-vuotiskertomus 25.10.1880–25.10.1930*. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto Osakeyhtiön Kirjapaino.

Storhammar, E. & Virkkala, S. (2003). Maaseutuyritysten innovaatioprosessit: kaupungin ja maaseudun vuorovaikutuksen näkökulma. *Jyväskylän yliopisto, taloustieteiden tiedekunta, tutkimuskeskus*, julkaisu 153.

Suojanen, I. (1951). *Taivassalon säästöpankki 1876–1951*. Taivassalo: Taivassalon säästöpankki.

Suomen Pankki (2002). *Rahoitusmarkkinaraportti. Syksy 2002* [Elektroninen aineisto]. Suomen Pankki. [Viitattu 24.5.2011]. Saatavissa: http://www.suomenpankki.fi/fi/julkaisut/selvitykset_ja_raportit/rahoitusmarkkinaraportit/pages/rm_raportti_syksy_2002.aspx.

Suomen Pankkiyhdistyksen tilastot. Suomen Pankkiyhdistys.

Suomen Pankkiyhdistys (2001). *Suomen rahoitusmarkkinat*. Kerava: Painojussit.

Suomen Pankkiyhdistys (2003a). *Suomen rahoitusmarkkinat* [Verkkójulkaisu]. Suomen Pankkiyhdistys. [Viitattu 8.1.2006].

Suomen Pankkiyhdistys (2003b). *Säästäminen ja luotonkäyttö* [Verkkójulkaisu]. Suomen Pankkiyhdistys. Huhtikuu 2003. [Viitattu 8.1.2006].

Tammilehto, M. (1999). Osaamisen spatiaalinen diffuusio ja ammatilliset koulutusorganisaatiot Kemi-Tornio-alueella. *Publicationes Instituti Geographici Universitatis Helsingiensis C* 11.

Tarde, G. (1903). *The Laws of Imitation*. New York: Holt.

Tarkka, J. (2009). Financial regulation in Finland from the 1950s until the 1980s: stability at what price? Teoksessa Gigliobianco, A. & Toniolo, G. (toim.) *Financial Market Regulation in the Wake of Financial Crises: The Historical Experience. Workshops and Conferences 1*. Banca D'Italia Eurosystema. 75–93.

Thrift, N. (1994). On the social and cultural determinants of international financial centres: the case of the City of London. Teoksessa Thrift, N. & Martin, R. (toim.). *Money, Power and Space*. Oxford: Blackwell. 327–355.

The House of Representatives Standing Committee on Economics, Finance and Public Administration (1999). *Regional Banking Services. Money too far away*. The Parliament of the Commonwealth of Australia.

Tilastokeskus (1970). *Suomen tilastollinen vuosikirja*.

Tilastokeskus (1977–1986). *Suomen virallinen tilasto VII C*. Pankit: liikepankit, osuuspankit, säästöpankit, kiinnitysluotto pankit ja -laitokset. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus (1980). *Suomen tilastollinen vuosikirja*.

Tilastokeskus (1988–2005). *Suomen virallinen tilasto*. Rahoitus. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus (1990). *Suomen tilastollinen vuosikirja*.

Tilastokeskus (1997). *Suomen tilastollinen vuosikirja*.

Tilastokeskus (2007). *Suomen tilastollinen vuosikirja*.

Tilastokeskus (2012). *Suomen virallinen tilasto*. Rahoitustilinpito. Kotitalouksien rahoitusvarat 1995–2008, mrd. euroa. [Verkkajulkaisu]. Helsinki: Tilastokeskus. [Viitattu 19.4.2012]. Saatavissa: http://www.stat.fi/til/rtp/2008/rtp_2008_2010-01-29_kuv_001_fi.html.

Tilastollinen päätoimisto (1874–1975). *Suomen virallinen tilasto VII A*. Katsaus Suomen säästöpankkeihin, niiden kehitykseen ja tilaan (1874–1898) / Säästöpankkien tarkastajan alamainen kertomus ynnä yleiskatsaus säästöpankkien tilaan ja hoitoon (1897–1924) / Säästöpankkitilastoa (1925–1975). Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.

Tilastollinen päätoimisto (1891). *Suomen virallinen tilasto VII A*. Katsaus Suomen säästöpankkeihin, niiden kehitykseen ja tilaan. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.

Tilastollinen päätoimisto (1931). *Suomen tilastollinen vuosikirja*. Kahdeskymmenes yhdeksäs vuosikerta. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.

Tilastollinen toimisto (1880). *Suomenmaan tilastollinen vuosikirja*. Toinen vuosikerta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seuran kirjapaino ja kustantama.

Tilastollinen toimisto (1881). *Suomenmaan tilastollinen vuosikirja*. Kolmas vuosikerta. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seuran kirjapaino ja kustantama.

TNS Gallup (2006). *Suuri vaikutusalue tutkimus 2006*. Tietoaaineisto.

Tola, A. V. (1962). *Uudenkaupungin säästöpankki 1862–1962*. Uusikaupunki: Uudenkaupungin säästöpankki.

Tuominen, O. (1949). Das Einflussgebiet der Stadt Turku im System der Einflussgebiete SW-Finnlands. *Fennia* 71: 5.

Tuominen, J. K. (1930). Das Geschäftszentrum der Stadt Turku. *Turun yliopiston maantieteellisen laitoksen julkaisuja* 5.

Tuorila, H. (2002). Kaupallisten palvelujen tarjonta ja tulevaisuudennäkymät kehityssuunnaltaan erilaisilla paikkakunnilla. *Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja* 4.

Turun osakepankki (1900). *Vuosikertomus vuodelta 1899*. Turku: G. W. Wilen ja kumpp. kirjapaino.

- Urbans, R. (1963). *Suomen säästöpankkilaitos 1822–1922*. Suomentanut A.V. Tola. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy.
- Vaihekoski, M. (1997). The Finnish stock market: recent trends and important events. *Liiketaloustieteellinen aikakauskirja* 4, 526–543.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pankkituesta 16.11.1999 [Verkkodokumentti]. Valtioneuvosto. [Viitattu 5.10.2013]. Saatavissa: https://www.vm.fi/vm/fi/04_julkaisut_ja_asiakirjat/03_muut_asiakirjat/selonteko_pdf_1999.pdf.
- Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto (1974). *Varsinais-Suomen alueellinen rakenne. Osa I: Keskusverkko 1973*. Turku: Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto.
- Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto (1976). *Varsinais-Suomen alueellinen rakenne osa III. Vaikutusalue tutkimus 1975*. Turku: Varsinais-Suomen Seutukaavaliitto.
- Vesala, J. (2000). Technological transformation and retail banking competition: implications and measurement. *Bank of Finland Studies* E: 20. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Viitala, P. (1970). Suomen keskusverkko ja klassinen teoria. *Terra* 82, 47–52.
- Viitanen, O. (1969). *Perniön säästöpankki sata vuotta 30.1.1869–30.1.1969*. Perniö: Perniön säästöpankki.
- Virkkala, S. (1987). Monitoimipaikkaiset teollisuusyritykset ja alueiden välinen työnjako Suomessa. *Acta Universitatis Tamperensis A*: 226.
- Väänänen, M. (1958). *Kosken T.L. säästöpankki 1918–1958*. Forssa: Aurasen Kirjapaino.
- Wasa Aktie Bank (1900). *Berättelse öfver Wasa Aktie Banks verksamhet under 21:sta redogörelseåret 1899*. Nikolaistad: F. W. Unggrens boktryckeri.
- Weber, A. (1929). *Alfred Weber's Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wejnert, B. (2002). Integrating models of diffusion of innovations: a conceptual framework. *Annual Review of Sociology* 28, 297–326.

Wengraf, T. (2001). *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. Lontoo: Sage.

Yin, R. (2009). Case study research. Design and methods. *Applied social research methods series 5*.

Zhao, L., Garner, B. & Parolin, B. (2004). Branch bank closures in Sydney: a geographical perspective and analysis. *Geoinformatics 2004. Proc. 12th Int. Conf. on Geoinformatics – Geospatial Information Research: Bridging the Pacific and Atlantic*. University of Gävle, Sweden, 7–9 June 2004.

Zipf, G. K. (1941). *National unity and disunity: the nation as a bio-social organism*. Indiana: Bloomington, Principia Press.

Åbo Aktiebank (1910). *Årsberättelse för år 1909*. Turku: Åbo tryckeri och tidnings aktiebolag.

Liitteet

Liite 1

Liikepankkien toimipaikat ja osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat kunnittain (vuoden 2006 kuntajako) Varsinais-Suomessa vuosina 1960–2007.

1960	1970	1980	1990	2007
Turku 17	Turku 28	Turku 28	Turku 34	Turku 17
Loimaa 11	Loimaa 10	Loimaa 10	Loimaa 8	Loimaa 5
Uusikaupunki 9	Uusikaupunki 10	Uusikaupunki 9	Salo 6	Salo 5
Somero 7	Mynämäki 6	Mynämäki 5	Uusikaupunki 6	Raisio 4
Laitila 6	Pöytyä 6	Pöytyä 5	Pöytyä 5	Uusikaupunki 4
Mynämäki 6	Somero 6	Salo 5	Laitila 4	Dragsfjärd 3
Pöytyä 6	Salo 5	Somero 5	Lieto 4	Lieto 3
Salo 6	Naantali 4	Naantali 4	Mynämäki 4	Pöytyä 3
Paimio 5	Parainen 4	Parainen 4	Somero 4	Somero 3
Perniö 5	Alastaro 3	Alastaro 3	Alastaro 3	Alastaro 2
Kiikala 4	Kemiö 3	Kuusjoki 3	Naantali 3	Halikko 2
Lieto 4	Kuusjoki 3	Laitila 3	Paimio 3	Kaarina 2
Naantali 4	Laitila 3	Mellilä 3	Parainen 3	Mynämäki 2
Sauvo 4	Marttila 3	Paimio 3	Sauvo 3	Nauvo 2
Kuusjoki 3	Mellilä 3	Perniö 3	Kaarina 2	Paimio 2
Marttila 3	Paimio 3	Raisio 3	Kiikala 2	Parainen 2
Mellilä 3	Perniö 3	Sauvo 3	Koski TL 2	Perniö 2
Parainen 3	Sauvo 3	Askainen 2	Kuusjoki 2	Sauvo 2
Alastaro 2	Askainen 2	Aura 2	Marttila 2	Aura 1
Askainen 2	Aura 2	Kemiö 2	Masku 2	Houtskari 1
Dragsfjärd 2	Dragsfjärd 2	Kiikala 2	Mietoinen 2	Iniö 1
Halikko 2	Halikko 2	Kisko 2	Nauvo 2	Kemiö 1
Kemiö 2	Kiikala 2	Koski TL 2	Oripää 2	Kiikala 1
Kisko 2	Kisko 2	Lemu 2	Perniö 2	Kisko 1
Koski TL 2	Koski TL 2	Lieto 2	Raisio 2	Koski 1
Kustavi 2	Kustavi 2	Marttila 2	Tarvasjoki 2	Kuusjoki 1
Lemu 2	Lemu 2	Masku 2	Askainen 1	Laitila 1
Masku 2	Lieto 2	Mietoinen 2	Aura 1	Marttila 1
Mietoinen 2	Masku 2	Nauvo 2	Halikko 1	Masku 1
Nousiainen 2	Mietoinen 2	Oripää 2	Houtskari 1	Mellilä 1
Oripää 2	Nauvo 2	Rymättylä 2	Kemiö 1	Merimasku 1
Pertteli 2	Oripää 2	Suomusjärvi 2	Kisko 1	Mietoinen 1
Piikkiö 2	Pertteli 2	Särkisalo 2	Korppoo 1	Naantali 1
Rymättylä 2	Raisio 2	Taivassalo 2	Kustavi 1	Nousiainen 1
Suomusjärvi 2	Rymättylä 2	Tarvasjoki 2	Lemu 1	Oripää 1
Särkisalo 2	Suomusjärvi 2	Vehmaa 2	Mellilä 1	Pertteli 1
Taivassalo 2	Särkisalo 2	Yläne 2	Merimasku 1	Piikkiö 1
Tarvasjoki 2	Taivassalo 2	Dragsfjärd 1	Nousiainen 1	Pyhäranta 1
Vehmaa 2	Tarvasjoki 2	Halikko 1	Pertteli 1	Rymättylä 1
Yläne 2	Vehmaa 2	Houtskari 1	Piikkiö 1	Taivassalo 1
Aura 1	Västanfjärd 2	Kaarina 1	Pyhäranta 1	Tarvasjoki 1
Houtskari 1	Yläne 2	Korppoo 1	Rusko 1	Västanfjärd 1
Kaarina 1	Houtskari 1	Kustavi 1	Rymättylä 1	Yläne 1
Korppoo 1	Korppoo 1	Merimasku 1	Suomusjärvi 1	
Merimasku 1	Merimasku 1	Nousiainen 1	Särkisalo 1	
Muurla 1	Nousiainen 1	Pertteli 1	Taivassalo 1	
Nauvo 1	Piikkiö 1	Piikkiö 1	Vehmaa 1	
Pyhäranta 1	Pyhäranta 1	Pyhäranta 1	Yläne 1	
Raisio 1	Rusko 1	Rusko 1		
Rusko 1	Vahto 1	Västanfjärd 1		
Vahto 1	Velkua 1			
Velkua 1				
Västanfjärd 1				
Turun osuus 10 %	Turun osuus 17 %	Turun osuus 18 %	Turun osuus 25 %	Turun osuus 19 %

Liite 2

Väestön määrä (maassa asuva väestö), liikepankkien toimipaikat sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat kunnittain (vuoden 2006 alun kuntajako) vuosina 1970 ja 1980 (väestötilastot Tilastokeskus 1970; Tilastokeskus 1980).

	1970				1980				
	Väestö	Yht.	OP+S	LP	Väestö	Yht.	OP+S	LP	
Turku	156581	28	5	23	Turku	163903	28	5	23
Salo	17047	5	2	3	Salo	19607	5	2	3
Raisio	14633	2	0	2	Raisio	17770	3	0	3
Loimaa	14039	10	7	3	Uusikaupunki	17602	9	6	3
Uusikaupunki	12766	10	7	3	Kaarina	13438	1	0	1
Somero	11869	6	5	1	Loimaa	13338	10	7	3
Parainen	10444	4	1	3	Parainen	11052	4	1	3
Kaarina	10006	0	0	0	Somero	10349	5	4	1
Laitila	8402	3	2	1	Lieto	9605	2	2	0
Lieto	8362	2	2	0	Laitila	8782	3	2	1
Perniö	7673	3	2	1	Naantali	8653	4	2	2
Halikko	7659	2	2	0	Paimio	8327	3	2	1
Naantali	6877	4	2	2	Halikko	7898	1	1	0
Paimio	6524	3	2	1	Perniö	6735	3	2	1
Mynämäki	5976	6	5	1	Mynämäki	5860	5	4	1
Dragsfjärd	5169	2	2	0	Pöytyä	5829	5	4	1
Piikkiö	5112	1	1	0	Piikkiö	5451	1	1	0
Alastaro	4415	3	2	1	Dragsfjärd	4646	1	1	0
Kemiö	4354	3	2	1	Alastaro	3676	3	2	1
Vehmaa	3455	2	2	0	Kemiö	3550	2	1	1
Koski Tl	3327	2	2	0	Masku	3422	2	2	0
Pertteli	3307	2	2	0	Nousiainen	3415	1	1	0
Sauvo	3208	3	2	1	Pertteli	3389	1	1	0
Nousiainen	3168	1	1	0	Vehmaa	2975	2	2	0
Yläne	3115	2	2	0	Koski Tl	2913	2	2	0
Kisko	2802	2	2	0	Sauvo	2606	3	2	1
Kiikala	2724	2	2	0	Yläne	2519	2	2	0
Marttila	2615	3	3	0	Aura	2433	2	2	0
Aura	2548	2	2	0	Marttila	2310	2	2	0
Masku	2454	2	2	0	Kiikala	2228	2	2	0
Pöytyä	2399	6	5	1	Pyhäranta	2223	1	1	0
Pyhäranta	2296	1	1	0	Kisko	2191	2	2	0
Taivassalo	2257	2	2	0	Rusko	2027	1	1	0
Kuusjoki	2209	3	3	0	Taivassalo	1995	2	2	0
Mellilä	2100	3	2	1	Kuusjoki	1933	3	3	0
Tarvasjoki	1861	2	2	0	Rymättylä	1727	2	2	0
Mietoinen	1811	2	2	0	Tarvasjoki	1693	2	2	0
Oripää	1802	2	2	0	Mellilä	1648	3	2	1
Rymättylä	1795	2	2	0	Mietoinen	1555	2	2	0
Suomusjärvi	1696	2	2	0	Oripää	1489	2	2	0
Nauvo	1666	2	2	0	Nauvo	1407	2	2	0
Rusko	1618	1	1	0	Suomusjärvi	1381	2	2	0
Kustavi	1478	2	2	0	Muurla	1290	0	0	0
Muurla	1433	0	0	0	Kustavi	1283	1	1	0
Korppoo	1291	1	1	0	Vahto	1223	0	0	0
Särkisalo	1231	2	2	0	Korppoo	1099	1	1	0
Västanfjärd	1073	2	2	0	Särkisalo	973	2	2	0
Vahto	1069	1	1	0	Lemu	879	2	2	0
Askainen	949	2	2	0	Västanfjärd	868	1	1	0
Houtskari	930	1	1	0	Askainen	811	2	2	0
Lemu	760	2	2	0	Houtskari	722	1	1	0
Merimasku	709	1	1	0	Merimasku	703	1	1	0
Iniö	382	0	0	0	Iniö	258	0	0	0
Velkua	208	1	1	0	Velkua	132	0	0	0

Liite 3

Väestön määrä (maassa asuva väestö), liikepankkien toimipaikat sekä osuus- ja säästöpankkien päätoimipaikat kunnittain (vuoden 2006 alun kuntajako) vuosina 1990 ja 2007 (väestötilastot Tilastokeskus 1990; Tilastokeskus 2007).

	1990				2007				
	Väestö	Yht.	OP+S	LP	Väestö	Yht.	OP+S	LP	
Turku	159469	34	5	29	Turku	175354	17	2	15
Salo	21493	6	2	4	Salo	25500	5	1	4
Raisio	20792	2	0	2	Raisio	23967	4	0	4
Uusikaupunki	18435	6	4	2	Kaarina	22219	2	0	2
Kaarina	17814	2	0	2	Uusikaupunki	16059	4	3	1
Loimaa	13753	8	6	2	Lieto	15415	3	2	1
Parainen	12093	3	0	3	Naantali	14072	1	0	1
Lieto	12077	4	2	2	Loimaa	13071	5	4	1
Naantali	11293	3	1	2	Parainen	12146	2	0	2
Somero	9984	4	3	1	Paimio	10000	2	1	1
Paimio	9539	3	2	1	Halikko	9633	2	1	1
Laitila	9338	4	2	2	Somero	9524	3	3	0
Halikko	8485	1	1	0	Laitila	8526	1	0	1
Perniö	6615	2	1	1	Piikkiö	7243	1	1	0
Piikkiö	6107	1	1	0	Mynämäki	6318	2	1	1
Mynämäki	6045	4	3	1	Pöytyä	6231	3	2	1
Pöytyä	5988	5	4	1	Masku	6182	1	1	0
Masku	4430	2	2	0	Perniö	5989	2	1	1
Dragsfjärd	4053	0	0	0	Nousiainen	4633	1	1	0
Nousiainen	3906	1	1	0	Pertteli	3925	1	1	0
Pertteli	3579	1	1	0	Rusko	3817	0	0	0
Kemiö	3405	1	0	1	Aura	3750	1	1	0
Alastaro	3391	3	2	1	Dragsfjärd	3348	3	0	3
Aura	2901	1	1	0	Kemiö	3275	1	0	1
Koski Tl	2819	2	2	0	Alastaro	2979	2	1	1
Sauvo	2799	3	2	1	Sauvo	2915	2	2	0
Vehmaa	2794	1	1	0	Koski Tl	2511	1	1	0
Rusko	2783	1	1	0	Vehmaa	2468	0	0	0
Pyhäranta	2637	1	1	0	Pyhäranta	2223	1	1	0
Yläne	2365	1	1	0	Yläne	2120	1	1	0
Marttila	2262	2	2	0	Marttila	2073	1	1	0
Kisko	2056	1	1	0	Rymättylä	2067	1	1	0
Kiikala	2055	2	2	0	Tarvasjoki	1952	1	1	0
Taivassalo	2016	1	1	0	Vahto	1891	0	0	0
Kuusjoki	1887	2	2	0	Kiikala	1854	1	1	0
Rymättylä	1877	1	1	0	Kisko	1840	1	1	0
Tarvasjoki	1820	2	2	0	Kuusjoki	1766	1	1	0
Vahto	1650	0	0	0	Taivassalo	1748	1	1	0
Mietoinen	1602	2	2	0	Mietoinen	1691	1	1	0
Nauvo	1435	2	2	0	Lemu	1656	0	0	0
Oripää	1410	2	2	0	Merimasku	1599	1	1	0
Mellilä	1388	1	1	0	Muurla	1533	0	0	0
Suomusjärvi	1366	1	1	0	Nauvo	1454	2	2	0
Muurla	1361	0	0	0	Oripää	1322	1	1	0
Lemu	1232	1	1	0	Suomusjärvi	1299	0	0	0
Merimasku	1175	1	1	0	Mellilä	1206	1	1	0
Kustavi	1147	1	1	0	Askainen	941	0	0	0
Korppoo	1137	1	1	0	Kustavi	912	0	0	0
Askainen	908	1	1	0	Korppoo	861	0	0	0
Västanfjärd	900	0	0	0	Västanfjärd	802	1	0	1
Särkisalo	846	1	1	0	Särkisalo	743	0	0	0
Houtskari	733	1	1	0	Houtskari	654	1	1	0
Iniö	262	0	0	0	Iniö	253	1	0	1
Velkua	222	0	0	0	Velkua	249	0	0	0

Liite 4

TEEMAHAASTATTELUIJEN KUVAUS

Haastattelun teemat: pankin toimipaikan rooli osana pankin asiakaspalvelua ja toimipaikkaverkon kehittäminen. Tavoitena on tarkastella erityisesti sitä, miten viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana tapahtuneet muutokset pankkien toimintaympäristössä ovat vaikuttaneet toimipaikan rooliin ja toimipaikkaverkon kehittämiseen.

Toimipaikka = pankin konttori tai muu kiinteä toimipiste, jossa tarjotaan pankkipalveluja. Tässä haastattelussa keskitytään erityisesti sivutoimipaikan rooliin ja sivutoimipaikoista koostuvan palveluverkon tarkasteluun.

Tarkasteltava ajanjakso on pitkä ja olen jakanut sen kolmeen osaan. Ensimmäinen on 2000-luku (vuodesta 2000 eteenpäin), jota on leimannut etenkin internetpankkipalvelujen käytön yleistyminen. Toinen ajanjakso on 1990-luku (vuodet 1991–1999), joka muistetaan erityisesti pankkikriisistä ja lukuisista pankkifuusioista. Kolmas ajanjakso on 1980-luku (erityisesti vuodet 1983–1990), jota leimasi etenkin rahoitusmarkkinoiden vapautuminen. Mitä mieltä olette kyseisestä jaosta? Jaksotatteko itse eri tavalla viimeiset kolme vuosikymmentä?

Alue, jota haastattelu erityisesti koskee on Varsinais-Suomi. Eroaako Varsinais-Suomi toimipaikkojen kehittämisen suhteen muusta Suomesta?

TEEMAT

Haastateltavan tausta: Miten pitkään rahoituslalla, missä organisaatioissa, minä vuosina erityisesti tekemisissä toimipaikkaverkon kehittämisen kanssa

2000-luku

- TEEMA 1: SIVUTOIMIPAIKAN TEHTÄVÄT YLEENSÄ, ROOLI OSANA PANKKIEN ASIAKASPALVELUA ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Pankin sivutoimipaikan tehtävät yleensä
    - internetpalvelujen tarjoamisen vaikutus
    - toimipaikkojen erikoistuminen
    - alueen, jolla toimipaikka sijaitsee, vaikutus
  - Toimipaikan merkitys: uudet tuotteet, uudet asiakkaat, olemassaolevat asiakkaat, pankin imago ja brandi
  - Toimipaikan suoriutumisen mittaus
  - Merkittävimmät toimipaikan rooliin vaikuttaneet muutokset pankin toimintaympäristössä 2000-luvulla
- TEEMA 2: TOIMIPAIKKAVERKON KEHITTÄMINEN ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Mitkä tekijät vaikuttaneet toimipaikkojen sijoittamiseen
  - Toimipaikkojen avaamisen, siirtämisen ja sulkemisen taustalla vaikuttavat tekijät, riskit

- Toimipaikkaverkon suunnittelussa eli toimipaikkojen lukumäärän ja sijaintien miettimisessä käytetyt työvälineet
- Missä päätökset toimipaikkojen avaamisesta, siirtämisestä ja lopettamisesta on tehty

1990-luku

- TEEMA 1: SIVUTOIMIPAIKAN TEHTÄVÄT YLEENSÄ, ROOLI OSANA PANKKIEN ASIAKASPALVELUA ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Miten sivutoimipaikan tehtävät yleensä ja rooli osana pankkien asiakaspalvelua 1990-luvulla eroaa 2000-luvun tilanteesta
  - Mitattiinko sivutoimipaikan suoriutumista 1990-luvulla eri tavalla kuin 2000-luvulla
  - Merkittävimmät toimipaikan rooliin vaikuttaneet muutokset pankin toimintaympäristössä 1990-luvulla
- TEEMA 2: TOIMIPAIKKAVERKON KEHITTÄMINEN ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Erot toimipaikkaverkon kehittämisessä 1990-luvun ja 2000-luvun välillä
  - Onko toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttaneiden yksittäisten tekijöiden painoarvo ollut erilainen 1990-luvulla kuin 2000-luvulla
  - Uusien toimipaikkojen avaaminen, toimipaikkojen siirtäminen, sulkeminen. Erot 2000-lukuun.
  - Työvälineet toimipaikkaverkon suunnittelussa
  - Tehtiinkö päätökset toimipaikkojen avaamisesta, siirtämisestä ja lopettamisesta eri paikassa 1990-luvulla kuin 2000-luvulla

1980-luku

- TEEMA 1: (SIVU)TOIMIPAIKAN TEHTÄVÄT YLEENSÄ, ROOLI OSANA PANKKIEN ASIAKASPALVELUA ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Miten sivutoimipaikan tehtävät yleensä ja rooli osana pankkien asiakaspalvelua 1980-luvulla eroaa 1990- ja 2000-lukujen tilanteesta
  - Mitattiinko sivutoimipaikan suoriutumista eri tavalla kuin 1990- ja 2000-luvulla
  - Merkittävimmät toimipaikan rooliin vaikuttaneet muutokset pankin toimintaympäristössä 1980-luvulla
- TEEMA 2: TOIMIPAIKKAVERKON KEHITTÄMINEN ERITYISESTI VARSINAIS-SUOMESSA
  - Erot toimipaikkaverkon kehittämisessä 1980-luvun ja 1990- ja 2000-lukujen välillä
  - Onko toimipaikkojen sijoittamiseen vaikuttaneiden yksittäisten tekijöiden painoarvo ollut erilainen 1980-luvulla kuin 1990- ja 2000-luvuilla
  - Uusien toimipaikkojen avaaminen, toimipaikkojen siirtäminen, sulkeminen. Erot 1990- ja 2000-lukuihin.
  - Työvälineet toimipaikkaverkon suunnittelussa
  - Tehtiinkö päätökset toimipaikkojen avaamisesta, siirtämisestä ja lopettamisesta eri paikassa 1980-luvulla kuin 1990- ja 2000-luvuilla
  - Kuinka isoja päätöksiä on pystytty tekemään paikallisesti. Millaisia muutoksia päätösvallassa on tapahtunut 1980-luvun jälkeen

Liite 5

Aineiston keruussa käytetyt lähteet (täydentää lähdeluetteloa)

Alifrosti, K./Vakka-Suomen Osuuspankki (2004). *Tutun tuntune. Vakka-Suomen Osuuspankki 1904–2004*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Hallio, F. (1922). *Hantverkare-aktiebanken i Finland 5-årig*. Helsinki: Hantverkare-aktiebanken i Finland.

Handtverkare-Aktiebanken (1920). *Handtverkare-Aktiebanken i Finland. Berättelse för andra redogörelseåret 1919*. Helsinki: Helsingin uusi kirjapaino-osakeyhtiö.

Handtverkare-Aktiebanken (1930). *Handtverkare-Aktiebanken i Finland. Berättelse över tolfte verksamhetsåret 1929*. Helsinki: Boktryckeri-Aktiebolaget SANA.

Handtverkare-Aktiebanken (1939). *Handtverkare-Aktiebanken i Finland. Berättelse över XXII verksamhetsåret 1939*. Helsinki: K. F. Puromies Boktryckeri A.B.

Heininen, J. (1971). *Askaisten säästöpankki 50-vuotias. 1921–1971*. Loimaa: Loimaan kirjapaino.

Heininen, J. (1978). *Maskun säästöpankki 80 vuotta*. Masku: Maskun säästöpankki, Mynämäen painotyö.

Hongisto, K. (2002). *Lounais-Suomen Osuuspankki 80 vuotta. Viljelijöiden kyläkassasta vaikutusvaltaiseksi aluepankiksi. Osuuspankkitoiminnan historiaa Paimiossa*. Loimaa: Loimaan Kirjapaino Oy.

Jutikkala, E. (1957). *Turun kaupungin historia 1856–1917*. I nide. Turku: Turun sanomalehti ja kirjapaino osakeyhtiö.

Kangasperko, J. (1935). *Kertomus Loimaan osuuskassan toiminnasta vv. 1904–1934*. Loimaa: Loimaan osuuskassa.

Karjalan Osuuskassa (1963). *Karjalan Osuuskassa 1923–1963*. Jaakkoo-Taara Oy, Turku.

Kouri, R. (2003). *Loimaan Osuuspankki - 100 vuotta savista sarkaa*. Loimaan Kirjapaino Oy.

Kujanen, H. (1996). *Sauvon historia. 2, Autonomian aika 1809–1917; Itsenäisyyden aika 1917–1995*. Sauvo: Sauvon kunta.

- Kuusela, V. (1936). *Sauvon ja Karunan säästöpankki 1906–1936*. Turku: Uuden Auran Osakeyhtiön paino.
- Laakso, V. (1994). *Suur-Loimaan historia. 2, Isonvihan päättymisestä 1900-luvun alkuun*. Alastaro, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilä: Loimaan kirjapaino.
- Landtmannabanken (1911–1920). *Aktiebolag Landtmannabanken: redogörelse för bankens verksamhet under 1910/11–1913/14, 1915–1919*. Helsinki.
- Lehtonen, V. (1970). *Yläneen osuuskassasta osuuspankkiin 1906–1970*. Kyrö.
- Liikepankki (1920). *Liikepankki O.Y. Kommersbanken A.B. Turku. Kertomus kolmannelta tilivuodelta 1919*. Turku: Turun kirjapaino ja sanomalehti O.Y.
- Liittopankki (1930). *Liittopankki Osakeyhtiö. Kertomus kuudennelta tilivuodelta 1929*. Helsinki: Öflund & Pettersson, kirja- ja kivipaino.
- Länsi-Suomen Osake-Pankki (1920). *Länsi-Suomen Osake-Pankki Turku. Vuosikertomus tilivuodelta 1919*. Turku: Kirjapaino Polytypos.
- Länsi-Suomen Osakepankki (1915–1929). *Vuosikertomus tilivuodelta 1914–1928 / Länsi-Suomen osake-pankki*. Turku.
- Matilainen, T. (1934). *Perniön osuuskassan 20-vuotiskertomus 1914–1934*. Turku.
- Mattila, A. (1964). *Uudenkaupungin Seudun Osuuskassa 1904–1964*. Uusikaupunki: Vakka-Suomen Sanomain Kirjapaino.
- Mellilän säästöpankki (1970). *Mellilän säästöpankki 50-vuotias. 1920–1970*. Loimaa: Loimaan kirjapaino.
- Merola, E. (1972). *Liedon osuuspankki 1902–1972. Osuuskassaliikkeen vaiheita Liedossa 70 vuoden aikana*. Turku.
- Mietoisten säästöpankki (1996). *Mietoisten säästöpankki 1921–1996 sekä vuoden 1995 toimintakertomus*. Koonneet Kauko, R., Immonen, M. & Rantala, O. Mietoinen: Mietoisten säästöpankki, Mynäprint.
- Mynämäen osuuspankki (1988). *Mynämäen osuuskassa, Mynämäen osuuspankki 1928–1988: ihmisläheistä ja rakentavaa yhteistoimintaa 60 vuotta*. Koonnut Lännemaa, R. Mynämäki: Mynämäen osuuspankki, Mynäprint.

Nagu sparbank (1957). *Nagu sparbank 50 år*. Turku: Åbo Tidnings och Tryckeri Aktiebolag.

Nissinen, T. (1953). *Suomen Maatalous-Osake-Pankki 1917–1952*. Kuopio: Savon Sanomain Kirjapaino.

Nolppari, J. (1935). *Länsi-Laitilan osuuskassan 10-vuotiskertomus vv. 1925–1934*. Turku.

Perttuli, V. (1961). *Kojonjoen Osuuskassa 1921–1961*. Forssa: Aurasen Kirjapaino.

Perttuli, V. (1964). *Mellilän Seudun Osuuskassa 1914–1964*. Forssa: Aurasen Kirjapaino.

Perttuli, V. (1961). *Someron Osuuskassa 1910–1960*. Salo: Salon S.S. Kirjapaino Oy.

Postipankki (1987). *PSP 100: Postipankki sata vuotta yhteiskuntaa rakentamassa*. Helsinki: Postipankki.

Pöytyän Osuuspankki (1980). *Pöytyän Osuuspankki 1910–1980. Mäkiäisten Osuuskassa. Pöytyän Yläpään Osuuskassa*. Kyrö: Kyrön Kirjapaino.

Rinne, T. T. (1967). *Varsinais-Suomen osuuskassaliikkeen historia*. (Loimaan, Lounais-Hämeen, Salon, Turun ja Vakka-Suomen talousalueiden sekä Karjalasta siirtyneiden osuuskassojen kehitysvaiheiden yleiskuvaus ja osuuskassakohtaiset historiikit.) Turku: Jaakkoo-Taara Oy.

Ruskon ja Vahdon säästöpankki (1935). *Ruskon ja Vahdon säästöpankki*. Turku: Oy Turunmaan kirjapaino.

Salonen, K. (1931). *Neljännesvuosisata suomalaisen osuuskassan elämää: Yläneen osuuskassan toiminta vuosina 1906–30*. Mukailut Oiva Tuominen. Helsinki.

Simula S., Hänti T., Joutsenlahti E., Paavola A., Setälä E., Rautalin E. & J. Knuutila (toim). (1975). *Laitilan Osuuspankki 50 v*. Laitila: Laitilan Kirjapaino.

Sjöman, U. (1925). *Marttilan säästöpankin 50-vuotiskertomus 25.7.1875–25.7.1925*. Turku.

Soini, K. (1952). *Kolmekymmentä vuotta osuuskassatoimintaa. Turun seudun osuuskassa 1922–1952*. Helsinki: Helsingin liikekirjapaino Oy.

Suomen Maatalous-Osake-Pankki (1954). *Suomen Maatalous-Osake-Pankki No 278*. Helsinki: Tilgmannin kirjapaino.

Suomen Pankkiyhdistyksen julkaisut maksatuksien tekoa varten (toimipaikat paikkakunnittain).

Suominen, T. (1967). *Alastaron Osuuskassa 1917–1967*. Alastaro.

Suomusjärven Osuuspankki (1985). *Suomusjärven Osuuspankki 1904–1984*. Suomusjärvi.

Turun osakepankki (1920). *Vuosikertomus vuodelta 1919*. Turku: Kirjapaino Polytypos.

Turun suomalainen säästöpankki (1929). *Turun suomalainen säästöpankki 1902 1/10 1929*. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.

Vaasan osake pankki (1910). *Kertomus Vaasan Osake Pankin toiminnasta tilintekovuonna 1909*. Vaasa: F.W. Unggrenin Kirjapaino.

Vaasan osake pankki (1920). *Vaasan osake pankki. Kertomus 41:nä tilivuotena 1919*. Vaasa: F.W. Unggrenin Kirjapaino.

Wasa Aktie Bank (1887). *Berättelse öfver Wasa Aktie Banks verksamhet under år 1886*. Nikolaistad: F. W. Unggrens boktryckeri.

Vasa Aktiebank (1920). *Berättelse om Vasa aktiebanks verksamhet. 1879–1919*. Vaasa.

Vermola, E. (1951). *Salon kauppalan säästöpankki 1901–1951*. Salo: Salon seudun sanomalehti oy:n kirjapaino.

Åbo Aktiebank (1900). *Vuosikertomus vuodelta 1899*. Turku: G.W. Wilén ja kumpp. kirjapaino.

